

Jiří Juchelka

SYMBOLIKA A RITUÁLNÍ VÝZNAM KONĚ V PRAVĚKU S DŮRAZEM NA OBDOBÍ POPELNICOVÝCH POLÍ A STARŠÍ DOBU ŽELEZNOU VE STŘEDNÍ EVROPĚ – 2. ČÁST

Abstract

The second part builds on the text published in the previous issue of the Journal of the Silesian Museum and continues smoothly where the article was terminated in the previous issue, i.e. in chapter 5 entitled "The Central European Symbolism of the Horse in the Early and Late Bronze Age and the Early Iron Age". In this second part, the reader will get acquainted with further information on horse symbolism, especially during the Early Bronze Age and the Early Iron Age (1300 - 450 BC). The paper will subsequently present an overview of the issue in the period of the Late Iron Age (450 - 0 BC), after the turn of the era (0 - second half of the 6th century AD). The conclusion is related to the period of decay of the fortified settlements period in Central Europe, i.e. the end of the 12th century.

Keywords: horse, prehistoric religion, period of urnfields, Early and Late Bronze Age, Hallstatt.

5.3. Rytiny a kresby koní, koně s jezdci a koně s vozy

Ze Slovenska pochází nejstarší zobrazení jezdce na koni z nádoby č. 11 z mohyly I z Nových Košarisk (Dunajská Lužná).¹ Nádoba s figurálním dekorem náleží do období halštatu. Jedná se o hyperstylistické zobrazení epické scény navazující na tradice antických písemných pramenů. Ústředním motivem scény je kůň s jezdcem a samotný kůň bez jezdce. Ve scéně jsou dále zakomponovány dvě lidské postavy v zápase, figura interpretovaná jako kněz s rukama v adoračním gestu a postava ukončující celou scénu, nesoucí neidentifikovatelný předmět v ruku. Na podkladě antických tradic je motiv vykládán jako pohřeb významného příslušníka tehdejší společnosti a v návaznosti na homérické tradice, např. pohřeb Patrokla či Hektora, nesměl při této příležitosti chybět zápas, střelba z luku a především jezdecké závody. Muž nesoucí předmět v natažených rukách je pak považován za osobu odnášející kremační ostatky zemřelého na místo jeho posledního odpočinku.² Pozornost si zaslouží rovněž samotné zobrazení koní, kteří jsou v rámci kalenderberské kultury obecně často zobrazováni společně s jezdci, na což upozornil již V. Podborský.³ Povšimněme si ovšem jejich samotné stylizace do dvou, ve vrcholech spojených trojúhelníků, což se opakuje i na jiných lokalitách kalenderberské kultury.⁴ Symbolika trojúhelníku je nábožensky velmi významná a má dlouhodobou tradici. Trojúhelník jako symbol představuje povahu veškerenstva – nebe, země, podsvětí; matka, muž, dítě; svatá Trojice; tři sudičky apod. Jedná se o první rovinný útvar, který dle Platóna představuje zosobnění plochy a jeho kultické využití lze vystopovat téměř ve všech kulturách a náboženstvích.⁵

V již několikrát zmiňované kalenderberské kultuře, tentokrát z lokality Šoproň – Warischberg z mohyly 3, nalezneme na jedné z uren dekor vyobrazující koně ve tvaru dvou trojúhelníků,

- 1 Magda PICHLEROVÁ, *Nové Košariska. Kniežacie mohyly zo staršej doby železnej*, Fontes Slovenského národného muzea v Bratislave, Sec. hist. III, Bratislava 1969, tab. IV a V.
- 2 Dle Jozef VLADÁR, *Praveká plastika*, Bratislava 1979, s. 112–116.
- 3 Vladimír PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, Brno 2006, s. 308–309.
- 4 Srov. Louis D. NEBELSICK – Alexandrine EIBNER – Ernst LAUERMAN – Johannes W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur im Osten Österreichs*, Wien 1997, s. 122, Abb. 21:4; Abb. 47:4.
- 5 Více v Jean Campbell COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, Praha 1999, s. 196.

na kterých jsou jezdčyně s ptačí tváří, což na první pohled naznačuje napojení na sluneční kult.⁶ Samotná hloubka dané symboliky zdá se však daleko komplikovanější. Spojení koně a jezdce s ptačí hlavičkou, potažmo ptáčkem, není totiž vůbec dílem náhody, ale opět zde stojíme před sdělením „zašifrovaným“ ve výmluvné a především pro tehdejší lid srozumitelné scéně zobrazené na této pohřební urně. Spojení koně a ptáka na schránce určené pro pohřbení ostatků zemřelého jedince odkazuje na silnou symbiózu jednak chtonického kultu (kůň) a jednak kultu slunce a života (pták). Nutné však podotknout, že i samotný kůň je úzce spojen s kultem boha slunce (viz níže). Každopádně symbol koně a ptáka je v tomto období spojen nejen se solárním kultem, ale také s kultem vegetativním, obnovujícím život, potažmo spojen s velkou matkou (viz níže), neboť jak pták, tak i kůň vystupují velmi často v různých kulturách ve svazku s ženskými božstvy. Samotné propojení těchto dvou tvorů pak krystalizuje v podobě okřídleného koně,⁷ k nimž řadíme i bájného Pegase, syna boha moří Poseidona a Gorgony.⁸

Kůň, pták, ale i jelen jsou především vnímáni na pohřebních nádobách jako symboly průvodce zemřelých.⁹ Ovšem kam oni průvodci vedli své chráněnce, je otázkou. Těžko totiž dnes pojmout, nakolik byly u lidu střední Evropy na přelomu doby bronzové a železné ukotveny či ustáleny představy o zásvěti a nesmrtelné duši a rovněž, zda ona hypotetická duše končila svou pouť světem smrtelníků skolem svého nositele. Na mysl totiž vyvstávají především dvě otázky. První je, zda byl pojem „podsvětí“ a především nenávratnost pobytu v něm vlastní představám o naplnění smrti tehdejšího obyvatelstva. Existovala vůbec nějaká představa o onom podsvětí? Byla vlastní tehdejšímu obyvatelstvu? Jakým způsobem byla existence podsvětí vykládána, byla součástí tehdejšího náboženství? Druhá otázka je spojena se samotnou představou nesmrtelné duše. To, že v období popelnicových polí panuje žárový ritus, totiž ještě nic nevypovídá a není v žádném případě dokladem, že lidská duše, pokud vůbec o ní bylo povědomí, mohla být vnímána jako nezávislá na těle, tj. hmotě, a spálením těla mohla být uvolněna.¹⁰ Rovněž tak mohla v představách lidí doutnat víra, že oni výše zmiňovaní koně, ptáci či jeleni hráli spíše náboženskou roli a záruku v otázce fyzického návratu zpět k životu. Spálení těla bylo pouhým aktem spálení, přerušením jedné etapy bytí. Vložení popela do země mohlo být aktem napojeným na vegetativní kult (viz níže dionýsovský kult) věčného obnovování a oni průvodci mohli hrát roli ve víře jejich návratu zpět mezi živé.¹¹ Velmi výmluvná je na tomto místě situace známá z halštatského pohřebiště v Gemainlebaru. Zde byl v hrobové komoře nalezen spálený vůz včetně dalších předmětů, jež shořely na pohřební hranici mezi tím, co kůň, jenž tento

6 L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMANN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, s. 122; Abb. 48:4.

7 Srov. Teresa WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce jako wyraz wierzeń w czasech ciałopalenia zwłok*, Warszawa 1982, s. 241–242, 244.

8 Srov. Petra KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní na pohrebiskách z doby halštatskej v priestore Panónskej panvy*, *Dissertationes archaeologicae Bratislavenses* 2, Bratislava 2014, s. 42.

9 Srov. T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 241–242, 244.

10 Srov. tamtéž, s. 243–244.

11 O povědomí posmrtného života můžou sice vypovídat obětiny vkládané do hrobových jam, ovšem je nutné si spíše uvědomit tendenci obyvatel závěru doby bronzové a na počátku doby železné ve střední Evropě na fyzickém „lpění na tomto světě“. Do čistě kremačního prostředí jsou totiž do hrobů vkládány milodary i potravinové obětiny, které neprošly žárem kremační hranice (srov. T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 43). Pokud bychom připustili, že tyto předměty či součásti potravy by měly být použity mimo tento svět, musely by být stejným způsobem vyřazeny z prostředí živých, tedy spáleny, poškozeny apod. Velká část těchto milodarů ovšem tento akt postrádá. V tom případě ono lpění na světě živých a neexistence představ o podsvětí je více opodstatněna. Potravinové aj. milodary mohly být do hrobů vloženy spíše proto, aby se zemřelí při svém znovuzrození jimi mohli posilnit při návratu do světa živých.

vůz mohl táhnout, ležel v hrobě nespálený.¹² Pohřbený nespálený kůň tedy mohl představovat spojnicí mezi světem živých a mrtvých, čekajíc tak na návrat svého vozataje. Jeho kosti totiž nebyly nalezeny přímo v hrobové komoře, ale symbolicky ležely v dřevem obložené přístupové chodbě přímo na hranici vyústění do této komory.¹³

Za povšimnutí na scéně urny z Šoproně rovněž stojí postavy tří žen se zvednutýma rukama, které V. Podborský¹⁴ považuje za vyobrazení tří bohyní osudu, tj. sudiček. Scénu uprostřed tohoto výjevu lze snad považovat za scénu obětní – dvě kněžky s ptačími hlavami, z nichž jedna má v ruce nůž, obětují na oltáři těžko definovaného tvora, což můžeme považovat za úlitbu bohům, aby zemřelého, jehož ostatky byly v této urně uloženy, přijali na onom světě. Za jezdčyní na koni se pak nachází další kůň tentokrát bez jezdce – jako by čekal na nebožtíka, aby jej v doprovodu jezdčyně s ptačí tváří, zavezl na onen svět. Kůň je totiž v mnoha soudobých společenstvích spojen především se symbolikou smrti; byl mytickým symbolem smrti; nesl mrtvého do světa nového bytí;¹⁵ byl průvodcem zemřelých;¹⁶ často byl spojován s chtonicko – pohřební symbolikou.¹⁷ A skutečně si můžeme povšimnout, že na mnoha dekorovaných amforách kalenderberské kultury se vyskytuje vždy jeden kůň zcela bez jezdce (Dunajská Lužná, Reichersdorf, Rabensburg apod.).¹⁸ Přítomnost trojice sudiček pak předurčuje začátek i konec bytí člověka na tomto světě. Spatřujeme zde odkaz na pozdější keltský kult Epony, jejíž původ se ovšem hledá daleko v minulosti v chtonickém neolitickém ženském božstvu, jež se transformovalo a spojilo po příchodu Indoevropanů s kultem koně. Epona je zobrazována při jízdě na koni, podobně jako naše „bohyně s ptačí hlavou“, a rovněž velmi často i ve společnosti tří Matres – sudiček, pokud není jednou z nich,¹⁹ které symbolizují na jedné straně život a plodnost, na straně druhé smrt a svět mrtvých.²⁰

Pokud se pozorně zaměříme na techniku provedení koní v podobě dvou ve vrcholech spojených trojúhelníků, můžeme v ní spatřit odkaz na jiné velmi prastaré kultovní symboly. V první řadě především na symbol dvojité sekery, která představovala vztah světa lidského a božského,²¹ tj. světa smrtelníků a věčného žití. Lze zde spatřit i odkaz na obraz přesýpacích hodin ztělesňujících cyklické opakování života a smrti, či také motiv motýla, od pradávna spojovaného s lidskou duší,²² zbavenou své pozemské tělesnosti.²³ Z výše představeného výčtu insignií lze vytušit, že v případě „kalenderberských koní“ vše jednoznačně odkazuje na symboliku smrti a pomíjivosti lidského života. Pokud vezmeme v úvahu, že se tento dekor objevuje na pohřebních urnách, nemusí být naše interpretace daleko od pravdy. Scény totiž mají návaznost na poslední záležitosti člověka na tomto světě, jsou spojeny s jeho odchodem

12 Srov. P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 83.

13 Srov. tamtéž, s. 46, 73.

14 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 308, 309, tab. 83:1, 2, 4.

15 Mnislav ZELENY-ATAPANA, *Malá encyklopedie šamanismu*, Praha 2007, s. 213.

16 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 95.

17 Mircea ELIADE, *Pojednání o dějinách náboženství*, Praha 2004, s. 155.

18 Vše dle L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMAN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 46. Tuto skutečnost lze interpretovat i tak, že v rámci pohřebních her mohl kůň nebožtíka zavodit bez svého majitele – ten se již klání zúčastnil pouze symbolicky, ze záhrobní.

19 Dle Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, Praha 2002, s. 100–101.

20 Tamtéž, s. 209.

21 Srov. Jan BOUZEK, *Pravěk českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2011, s. 41.

22 Srov. J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 40, 150.

23 Srov. J. BOUZEK, *Pravěk českých zemí*, s. 41.

do záhrobí a technika výzdoby má v sobě „zakódované“ znaky, které tento odchod mají co nejvíce „usnadnit“.

V rámci halštatské jihovýchodní alpské oblasti působí cize rytina koně na hrdle nádoby z hrobu I z mohyly č. 63 z rakouské lokality Frög,²⁴ či scéna ze Šoproně z mohyly 28 s jezdcem a kopím a se stádem čtyř dalších koní.²⁵ Pokud se na rytiny zaměříme pozorněji, uvidíme, že oproti předchozím mají naprosto jiný charakter a techniku provedení a že se spíše podobá obdobným dekorům a zoomorfním rytinám známým z keramiky z lužické oblasti (srov. např. kůň na pozdněbronzovém exempláři z Klimontówa, pow. Sandomierz; kůň z Olszanowa),²⁶ kde se tento styl dekoru velmi často objevuje.²⁷ Nežřídka se v lužické oblasti vyskytují obrazy lovu, které registrujeme i na nádobách jižněji situovaných kultur.²⁸ Určitá myšlenková provázanost jak v čase, tak i v prostoru, či podobnost mytologií v centru Evropy je rovněž prokazatelná, i když v případě hloubky sdělení jsou k nám lužické výjevy (např. na pozdněbronzovém exempláři z Klimontówa, pow. Sandomierz) oproti těm kalenderberským, spíše němé. Otázkou tak zůstává směr tohoto ovlivnění, kdy v halštatském období je pravděpodobný vliv jižních oblastí, či i dokonce posun skupin obyvatelstva z jihu směrem na sever a tím i určitý „fyzický“ přenos uměleckého stylu a myšlenek,²⁹ nežli naopak.

V rámci lužické kultury je velmi známý „lov jelenů“ provedený na nádobě z lokality Łazy, pow. Wołów³⁰ a z Olszanowa.³¹ Ale i jiná vyobrazení jezdců – lovců,³² či samotných jezdců a koní (Klimontowa, pow. Sandomierz)³³ na nádobách z různých polských lokalit. Vyobrazení koní se v rámci lužické kultury v Polsku koncentruje především ve Velkopolsku.³⁴

Pokud si dekor na nádobě z Łazu prohlédneme důkladně, spatříme kromě jezdců na koních, lovců s luky a jelenů také jezdce na zvířatech s parohy. Zde není zcela jasné, zda se jedná o jezdce na jelenech, známé např. z ryté adorativní skalní scény z Val Camonica,³⁵ či od starověkých Chetitů, kde náboženské spojení jezdec a jelen představovalo ochránce mužských

24 Gerhard TOMEDI, *Das Hallstattzeitliche gräberfeld von Frög, Die Altgrabungen von 1883 bis 1892*, Budapest 2002, s. 225; Taf. 26.

25 Srov. Albrecht JOCKENHÖVEL – Benedikt KNOCHÉ, *Zu den bronzezeitlichen Wurzeln des alteisenzeitlichen Hirschbildes*. Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin 2001, Abb. 2:1.

26 Dle Bogusław GEDIGA, *O sztuce w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza na ziemiach polskich*, Sztuka pradziejowa ziem polskich, Gniezno 2002, ryc. 7; Janusz K. KOZŁOWSKI (ed.), *Encyklopedia historyczna świat*, Kraków 1999, ryc. 487.

27 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 324.

28 Srov. L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMAN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 52:1; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 83:3.

29 Srov. Marek GEDL, *Elementy halštackie w budowie i wyposazeniu grobów ludności kultury lużyckiej na Śląsku*, Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Warszawa – Wrocław – Biskupin 2000, s. 124.

30 Tamtéž, ryc. 10; B. GEDIGA, *O sztuce*, ryc. 14; Monika KACZMAREK, *Motywy antro- i ornitomorficzne oraz wyobrażenia jelenia w sztuce ludności kultury lużyckiej na ziemiach polskich*, Sztuka pradziejowa ziem polskich, Gniezno 2002, ryc. 3; Jan DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat. Czasy kultury lużyckiej*. Warszawa 2009, s. 229–230, obr. 111.

31 A. JOCKENHÖVEL – B. KNOCHÉ, *Zu den bronzezeitlichen Wurzeln*, Abb. 13:2.

32 Srov. V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, obr. 106:3–4.

33 Dle B. GEDIGA, *O sztuce*, ryc. 7.

34 J. DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat.*, s. 230.

35 Srov. B. GEDIGA, *O sztuce*, s. 96.

božstev.³⁶ Mohlo se však také jednat o přestrojení koní za tvory s parohy, známé např. u Skytů,³⁷ či z archeologicky zkoumané situace v mohyle v Pazyryku, kde byl nalezen postroj hlavy koně doplněný velkými rohy jelena.³⁸ Každopádně znázorněné pronásledování jelenů má symbolický charakter a evokuje symboliku smrti.³⁹ Jelen představoval od pradávna posvátné zvíře,⁴⁰ úzce spojené se slunečním kultem, jenž stavěl na konci střední doby bronzové slunečního boha do středu tehdejších náboženských představ.⁴¹ Jelen stál v boji proti temnotě vždy na straně světla. U Keltů představoval spojení mezi světem živých a mrtvých,⁴² v mithraismu společně s býkem okamžik smrti,⁴³ v křesťanství symbolizoval po bohu toužící duši.⁴⁴ Důležitá je rovněž postava s lukem, který bývá v řecké mytologii symbolem Apollóna, jenž je původním bohem smrti a v počátcích řeckého náboženství je spojován s chtonickými božstvy.⁴⁵ Na nádobě z Łazu se nachází v rámci lovecké scény a svým způsobem i zcela izolovaný od okolí symbol přesýpacích hodin, o jehož významu a náplni bylo pojednáno již výše. Spojení symbolu přesýpacích hodin a koně je známo i z bronzové britvy z italské Veie⁴⁶ a v žádném případě se nejedná o symboliku náhodnou. I v tomto případě jsme svědky zašifrované informace přinášející jisté poučení o neodvratitelnosti smrti, konci a nezvratném osudu, ale současně i o naději a víře v nový počátek. Scény k nám promlouvají a mohou dokládat, jakým způsobem se člověk v době popelnicových polí „vyrovnával“ s faktem pomíjivosti života, s věčným střetem světla a temnoty, dobra a zla. Můžeme v nich spatřit i nepatrný odlesk tehdejších etických a morálních norem, dle kterých se člověk ve svém životě měl řídit, aby po smrti došel jeho pozemský život naplnění – konat dobro a být na straně světla proti temnotě. Dle M. Gedla⁴⁷ jsou takto výtvarně provedené scény v rámci lužické kultury, zejména v počátečních stádiích doby železné, silně ovlivněny z oblasti východohalštského okruhu a jmenovaný dokonce předpokládá, že by toto mohlo být mj. i dokladem příchodu skupin obyvatelstva v počátcích starší doby železné do Slezska.

Jiná scéna lovu na koních je zachycena na obličejové urně z Olszanowa⁴⁸ v oblasti wejherowsko-krotoszyńské kultury.⁴⁹ I zde se opakuje tematika lovců na hřbetech zvířat či

36 Srov. J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 65.

37 Srov. J. DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat.*, s. 229–230; A. JOCKENHÖVEL – B. KNOCHE, *Zu den bronzzeitlichen Wurzeln*, Abb. 20:4; W. HENSEL, *Problematika sesji – słowo wprowadzające*, Religia, 1968, s. 21; Týž, *Ziemie polskie w pradziejach*, Warszawa 1969, s. 125; T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 218.

38 Srov. T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 218.

39 Srov. J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 65, 107.

40 Jiří JUCHELKA, *Náboženství, kult a magie lužické kultury*, *Pravěk – Nová řada* 15/2005, 2007, s. 53–354.

41 J. BOUZEK, *Pravěk českých zemí*, s. 87.

42 Jacques A. MAUDUIT, *Keltové*, Praha 1979, s. 137.

43 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 65.

44 Viktor PALIVEC, *Heraldická symbolika*, Praha 1978, s. 47.

45 Jedná se o prastaré indoevropské božstvo, které teprve v klasickém řeckém období střídá Helia na „pozici“ slunečního boha (dle Jacek WOŹNY, *Symbolika wody w pradziejach Polski*, Bydgoszcz 1996, s. 129–130).

46 Srov. Jerzy BĄBEL, *Rytualne znaczenie niektórych północnoeuropejskich brzytw z epoki brązu*. Próba interpretaci. Kultura symboliczna kręgu pół popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Warszawa – Wrocław – Biskupin 2000, ryc. 3:m.

47 M. GEDL, *Elementy halzackie*, s. 125.

48 J. K. KOZŁOWSKI (ed.), *Encyklopedia historyczna*, ryc. 487; A. JOCKENHÖVEL – B. KNOCHE, *Zu den bronzzeitlichen Wurzeln*, Abb. 13:2.

49 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 329.

jdoucích pěšky, kteří ovšem oproti těm z Łazu nemají luky, ale oštěpy, či kopí. Na jedné části ornamentu je pak patrný tvor s paroží, kterého bezesporu můžeme identifikovat jako jelena. Scény s pospolitým výskytem koní, jezdců a jelenů měly v halštatském období velmi výrazný kultovní náboj a setkáváme se s nimi na velkém geografickém prostoru; např. rytina na nádobě z lokality Šoproň – Burgstall, mohyla 28 (viz výše),⁵⁰ malovaný a inkrustovaný dekor na míse z Biskupina,⁵¹ či bronzový čtyřkolý vozík z bohatého hrobu ze štýrského Strettwegu⁵² s postavou údajně bohyně Noreie a se scénou obětování jelena,⁵³ jež náleží k dříve uváděnému typu Weis,⁵⁴ dnes k jihovýchodní oblasti halštatské kultury. Povšimnout si můžeme, že jezdci ze Strettwegu stejně jako lovec ze Šoproňe mají podobně jako ti z Olszanowa či Wymysłowa v ruce oštěpy či kopí a navazují tak na obecnou a velmi podobnou tematiku rituálního lovu či boje prezentovaného v pozdní době halštatské⁵⁵ a pokračujícího ve stejném duchu provedení i v následujícím laténském prostředí (viz níže). Kůň a dva oštěpy se objevují i na dalších obličejových urnách,⁵⁶ zde již ovšem bez jezdců a jelenů. Zajímavý na urně z Olszanowa je rovněž osamocený a neopakující se dekorativní prvek v podobě písmene T s dvěma drobnými kroužky po obou stranách svislé příčky. Symbol samotného písmene T v této podobě představuje život či rovněž falický symbol⁵⁷ odkazující ve stejném významu na obraz tzv. obrácené kotvy,⁵⁸ která se velmi často objevuje na pozdějších keltských mincích společně s koněm.⁵⁹

Jelen a kůň se objevují také na obličejové urně pomořanské kultury z Wymysłowa. Výjev znázorňuje dva koně v záprahu, jezdce s oštěpem a jelena,⁶⁰ tedy scény podobné již výše zmiňovaným a navazující tak na obecnou symbolickou tematiku lovu. Zajímavý je ovšem na urně záprah dvou koní, kteří za sebou táhnou náčiní podobné rádlu. Obraz rádlu odkazuje na symboliku země a usedlosti, což může ve spojitosti se schránkou na kremační ostatky odkazovat na obrazné a vědomé zúrodnování půdy pro příští pokolení.⁶¹ *V širším evropském prostoru má tato symbolika úzkou spojitost s božstvy úrody, kdy rádlu je znakem mužství a brázda je ikonou ženství.*⁶² Odkazuje tak nepřímou na prastarý panevropský dionýsovský

50 Srov. L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMANN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 52:1; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 83:3.

51 B. GEDIGA, *O sztuce*, ryc. 5; Anna GROSSMAN – Wojciech PIOTROWSKI, *Rytm przemian kulturowych a środowisko naturalne w mikroregionie biskupińskim. Wybrane zagadnienia*, Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu, Biskupin – Wrocław 2012, ryc. 7.

52 Markus EGG, *Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark*, Römisch – Germanischen Zentralmuseums, Monographien 37, Mainz 1996; J. K. KOZŁOWSKI (ed.), *Encyklopedia historyczna*, ryc. ryc. 464, 465.

53 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 310.

54 Dle Richard PITTIONI, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, s. 619.

55 Jan FILIP, *Keltská civilizace a její dědictví, Nové rozšířené vydání*, Praha 1995, obr. 21:2; J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 107.

56 Srov. Jacek WOŹNY, *Problemy badań nad sztuką epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Sztuka epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Biskupin 2001, ryc. 2.

57 V. PALIVEC, *Heraldická symbolika*, s. 192.

58 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 83.

59 Srov. J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 156.

60 Marian KWAPIŃSKI, *Między pięknem a prawdą (artystyczną). Przykład urn kultury pomorskiej*, Sztuka pradziejowa ziem polskich, Gniezno 2002, ryc. 2.

61 Srov. V. PALIVEC, *Heraldická symbolika*, s. 69.

62 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 144.

kult,⁶³ který je spojován se smrtí a znovuzrozením rostlin či obecně s plodivou silou přírody. Tento „příběh“ je v mytologiích přibližován jako mýtické sestoupení do země a následné znovuzrození,⁶⁴ což může mít v případě pohřebního rituálu úzkou souvislost s představou opětovného návratu a víry v koloběh věcí. To by pak dokládalo možné přesvědčení tehdejšího člověka usedlého u pobřeží Baltského moře ve víře v návrat „života“, životní energie či přímo jednice (záměrně se vyhýbáme pojmu duše; viz výše) zpět do světa živých v období pomoranské kultury starší doby železné.

Na jiné obličejové urně z Borucina, pow. Kartuzy, jsou vyobrazeni dva koně u větve, ze které se krmí listy, což je interpretováno jako symbolická pastva na Stromu života,⁶⁵ jenž představuje ženský princip, Velkou matku. S téměř identicky provedeným znakem, jenž představuje Strom života, se setkáváme na skandinávských skalních rytinách, na skandinávských kamenných terčích či na jiných vyobrazeních se Sibíře.⁶⁶ Větev s listy zde představuje pouze symbol tohoto magického stromu, který je zpodobňován i jako hůl, tyč apod. Představuje obnovování a regeneraci životního cyklu. Znázorňuje počátek a konec, koloběh umírání a rození, životní sílu, znak trvalého vítězství nad smrtí, čímž ve spojitosti právě se smrtí, zde v podobě kremační nádoby, představuje naději zemřelého na znovuzrození a návrat mezi živé.⁶⁷

Scény s koňmi se v pomoranské kultuře nevyskytují jen na honosných obličejových urnách, ale známy jsou i z prostých popelnic. Z lokality Starogard Gdański pochází cca 30 cm vysoká urna, která je v horní polovině těla zdobena vypíchaným ornamentem vyplněným bílou inkrustací v podobě lidských osob a koní⁶⁸ umístěných do rovnoramenných trojúhelníků (viz níže).

S jezdci, tentokrát již ovšem bez loveckých souvislostí, se sekáváme na nádobě ze Sobiejuch, pow. Żnin,⁶⁹ kde se objevuje i čtyřkolový vůz tažený dvěma koňmi. Dle B. Gedigi⁷⁰ se jedná o obřadní procesí, snad pohřební, s vozy a bojovníky se štíty, symbolizujícími sluneční terče. Scéna je velmi silně protkána sluneční symbolikou. Vůbec čtyřkolový vůz,⁷¹ jehož rytinu i se sprežením můžeme obdivovat na kosti z Dobřčic u Přerova,⁷² tažený dvěma koňmi, se obecně na

63 Dionýsos je považován za velmi prastarého boha, který se objevuje již na tabulkách lineárního písma B. Jeho druhý „mytologický“ příchod z Thrákie do Řecka lze pozorovat teprve od 8. století a souvisí s Dionýsovým znovobjevením v řeckém náboženském systému (Radislav HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, Praha 2004, s. 101). Otázkou ovšem zůstává, zda na tabulce z Pylu (tabulka Xa 102) můžeme přítomnost genitivu Di-wo-nú-so-jo (2. pád) s tímto bohem spojit, či představuje pojem „Diův syn“ (srov. TAMTÉŽ, s. 60, 66). Spíše se však předpokládá, že pojem skutečně uvádí Dionýsa, neboť na druhém textu (Xa 1419) je na rubu tabulky uveden výraz wo-no-wa-ti-si, tj. odvozenina řeckého slova „víno“ (dle Antonín BARTONĚK, *Zlaté Mykény*, Praha 1983, s. 213). Každopádně se jedná o jméno indoevropského původu (R. HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, s. 60).

64 Srov. J. WOŽNY, *Symbolika vody*, s. 124–125.

65 Marek DERWICH – Adam ZUREK (edd.), *U źródeł Polski do roku 1038*, Wrocław – Warszawa 2002, s. 85.

66 Srov. V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 2

67 Srov. J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 177–178; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 35–38.

68 Tomasz JANIĄK, *Sztuka pradziejowa ziem polskich*, Gniezno 2002, s. 151; il. 91.

69 J. DĄBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat.*, obr. 112; B. GEDIGA, *O sztuce*, ryc. 15.

70 B. GEDIGA, *O sztuce*, s. 96.

71 Se samostatným vyobrazením čtyřkolových vozů se setkáváme již dříve, a to v eneolitu, kdy vůbec nejstarší náleži kultuře lidu nálevkovitých pohárů (srov. S. MILISAUSKAS – J. KRUK – M. L. Pipes – D. MAKOWICZ-POLISZOT, *Butchering and meat consumption in the neolithic. The exploitation of Animals at Bronicice*, Kraków 2012, Figure 54; Dle Mária NOVOTNÁ, *K počiatkom symbolu slnečnej vtácej barky*, *Pravěk – Nová řada* 20/2010, 2012, s. 115 se navíc jedná o nejstarší zobrazení slunečního vozu – vůz s kruhem uprostřed.

72 Jan FILIP, *Hallstatská kultura v Čechách*, Památky archeologické, nové řady ročník IV. – V., 1934 – 1935, s. 63.

konci doby bronzové a v době halštatské vyskytuje nejčastěji v souvislosti se slunečním kultem (viz níže).⁷³ Druhotně jsou scény tohoto charakteru považovány za zpodobnění kultovní jízdy bohů,⁷⁴ mnohdy podsvětního charakteru,⁷⁵ což zase podporují válečníci nesoucí štíty. Scéna ze Sobiejuch je ovšem doplněna šrafovanými trojúhelníky směřující svými vrcholy dolů. Toto je obecně přijímáno jako lunární symbol, opak trojúhelníku života, který svým vrcholem míří vzhůru.⁷⁶ Spíše se tedy zdá, že dekor může evokovat pohřební procesí významného předáka té doby, i když zase samotný symbol trojúhelníku představuje oheň, a tedy božství,⁷⁷ což by mohlo souviset i s kultovní jízdou bohů.

Za jízdu válečného boha je vcelku všeobecně považována rytina jezdce na voze s průvodem a s výrazným symbolem štítu z obličejové urny východopomořanské kultury (halštat) z nekropole Grabowa Bobowskiego.⁷⁸ Vyobrazení vozu se na obličejových urnách, které jsou známé pouze z malého území mezi Gdaňským zálivem a Odrou, vyskytuje pouze v bojovníckých hrobech s bohatou výbavou militárií.⁷⁹ I toto může poukazovat na spojení těchto dekorativních scén s kultem války a boje. Rovněž za jízdu válečného boha je považováno vyobrazení jezdce na čtyřkolovém vozu taženém dvojicí koní z bronzové klíně ze západohalštatské knížecí hrobky v Eberdingen – Hochdorfu.⁸⁰

I na jiných obličejových urnách pomořanské kultury se setkáváme se čtyřkolovými vozy taženými koňmi. Na popelnici z Borucina, pow. Kartuzy, táhne dvojice koní vůz plně naložený větvemi,⁸¹ které jsou svým provedením velmi blízké symbolu Stromu života (srov. výše). Na urně z Darzłubie, pow. Puck, vede lidská postava dvojici koní, jež táhnou čtyřkolový vůz⁸² s koly se čtyřmi loukotěmi, které představují symboly čtyř sluncí, tedy čtyř částí roku. Samotný vůz je pak proveden téměř identickou technikou jako obdobný povoz z Grabowa Bobowskiego, tj. rýhy jsou obklopeny ze dvou stran drobnými vpichy. Na jiné obličejové urně z Borucina, pow. Kartuzy, jsou zase vyobrazeni jezdci na koních a především čtverec tvořený po obvodu všech čtyř stran trojicí úseček s přesahujícími konci. Tento symbol má představovat bránu do „podsvětí“ a současně také bránu do světa živých.⁸³ Čtyřkolý vůz tažený dvojicí koní je vyobrazen také na urně z polského Olszanowa.⁸⁴

Koňská spřežení v době popelnicových polí táhla především čtyřkolové vozy (viz výše),

73 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 272.

74 Srov. L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMANN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 52:1; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 309.

75 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 309.

76 J. C. COOPEROVÁ, *Encyklopedie tradičních symbolů*, s. 196.

77 V. PALIVEC, *Heraldická symbolika*, s. 80.

78 B. GEDIGA, *O sztuce*, ryc. 16; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 309, obr. 89.

79 Jutta KNEISEL, *Die Gesichtsturnen zwischen Oder und Ostsee. Fernkontakte in der Eisenzeit*, in: A. Lang – V. Salač (eds), *Konference Libice 2000*, Praha 2002, s. 309–312.

80 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 309, obr. 88:3.

81 M. DERWICH – A. ZUREK (edd.), *U źródeł Polski*, s. 85.

82 Tamtéž.

83 Tamtéž.

84 KOL. AUTORŮ, *Bronzezeit. Europa ohne Grenzen. 4. – 1. Jahrtausend v. Ch.*, Ausstellungskatalog. St. Petersburg, 2013.

kteře nesly sluneční symboliku v podobě vodního ptactva.⁸⁵ Dle V. Podborského⁸⁶ mohou tyto modely vozů, zdobené pravidelně protómami labutí, či stylizovanými býčímí a koňskými hlavami, představovat posvátné repliky Apollónova slunečního vozu a jako takové jsou zařazovány do množiny předmětů označovaných jako součást slunečního kultu apollónského typu.⁸⁷ K pojmu – sluneční kult apollónský typ – bych měl jednu malou poznámku. Toto označení pro předměty, scény a symboliku v rámci středoevropských popelnicových polí doby bronzové není zcela přesné. Apollón, jak uvádí náš přední odborník na řeckou mytologii R. Hošek,⁸⁸ byl dle všech indicií původně maloasijským bohem jasu či dle J. Woźneho⁸⁹ i původně indoevropským chtonickým božstvem, které postupně zatlačilo dávného Héliu do pozadí. Po počátečním vstupu z Malé Asie se totiž teprve od 5. století př. Kr. rozšířil přes řecké kolonie do západního a severního Černomoří a postupně pravděpodobně i dále, což se časově příliš nekryje s průběhem středoevropských popelnicových polí, která jsou daleko starší a dané označení může být u starších, nehalštatských nálezů, zavádějící. Vezměme také v úvahu, že jméno Apollón se vůbec nevyskytuje na tabulkách s lineárním písmem B (do 12. stol. př. Kr.)⁹⁰ a u Řeků se jeho kult vyskytl teprve na počátku počátku 1. tisíciletí př. Kr. (souvislost s příchodem Dóřů(?) či vznikem řeckých osad na maloasijském pobřeží), s tím, že teprve od 9. století sehrává, tedy alespoň na podkladě Homérské Iliady, významnou roli v řeckém náboženském systému. Tehdy také jeho kult proniká do Delf, kde vzniká o století později slavná věštitrna s chrámem.⁹¹ V rámci středoevropských popelnicových polí doby bronzové se tedy jedná o symboliku slunečního kultu, která se v dané době objevuje nezávisle na sobě v širším geografickém prostoru a nemá v této době ještě se „skutečným“ Apollónem vůbec nic společného. I v tomto případě se jedná o záležitost zcela spontánní, související s „planetizačním“ (všelidským) jevem duchovního života lidstva,⁹² nežli s přejímáním impulsů ze sousedních, v tomto případě jižních oblastí, kdy můžeme předpokládat i jeho „příchod“ v počátku 1. tisíciletí př. Kr. se skupinami lidí putujících severojižním směrem.⁹³

V severní Evropě byl sluneční vůz nahrazen bárkou, mnohdy taženou koňským záprahem. Kůň byl vůbec v rámci severské doby bronzové velmi silně spojován s kultem slunce, jak o tom svědčí i model vozu z dánského Trundholmu, u kterého se na zadním soukolí nachází zlatý terč zdobený variantami slunečních koleček a spiralořidů.⁹⁴ Do podob koní byly stylizovány

85 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 324, obr. 107; J. DAŹBROWSKI, *Polska przed trzema tysiącami lat*, obr. 108.

86 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 229–230.

87 Dle antické báje se jedná o každoroční návrat slunečního boha z návštěvy jeho pravlasti – země Hyperborejců. Tato země se měla nacházet u východní části Blatského moře. Apollón létal do země Hyperborejců a zpět do svého hlavního sídla v Delfách na voze taženém slunečními ptáky – labutěmi. Labuť byla zasvěcena Apollónovi, a proto se stala slunečním ptákem. V severoevropském prostředí byli ovšem tyto ptáci silně stylizováni (doslovně převzato z V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 230).

88 R. HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, s. 60, 122, 157.

89 J. WOŹNY, *Symbolika vody*, s. 129.

90 Na Knósské tabulce 52 se sice objevuje božstvo Pajawón, s nímž byl ovšem Apollón zřejmě teprve časem ztotožněn. To se však nejspíše nestalo v době lineárního písma; srov. A. BARTONĚK, *Zlaté Mykény*, s. 212.

91 Dle R. HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, s. 69–70.

92 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *O „planetizaci“ lidstva. Poznámky ke kontinuitě některých jevů od pravěku po středověk*, Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy. Brno 1997, s. 16–25; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 35.

93 Srov. J. WOŹNY, *Symbolika vody*, s. 130.

94 Dle V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 231.

severské břitvy,⁹⁵ či jsou na nich alespoň koně zobrazení,⁹⁶ a to velmi často společně se sluneční symbolikou. Objevují se např. trikvetry, nebo také přímé zobrazení koně, jak táhne za sebou slunce z Vester Lem, Kettingu či z Atte v Dánsku.⁹⁷ Toto spojení předmětu, jako je břitva s vyobrazením koně a sluneční symboliky, je dosti jasně prokázáno i na předmětech stejného charakteru z Itálie,⁹⁸ kde se objevují různé podoby křížů či svastik a jelenů. Na břitvě z lokality Veio je znázorněn kůň společně se symbolem přesýpacích hodin. Kůň byl i v rámci jihoskandinávských petroglýfů nejčastěji schematicky zobrazované zvíře, jak je toho dokladem kamenná hrobka z Kivik.⁹⁹

Za pozornost rovněž stojí scény s vozem taženým koňmi, na kterém se nachází předmět či schránka, která bývá někdy interpretována jako schránka na tekutinu – vodu. Setkat se s tímto motivem můžeme na keramice šoproňské skupiny,¹⁰⁰ jmenovitě z mohyly 80 ze Šoproně,¹⁰¹ či na bronzovém modelu vozu z lokality Stade v severním Německu.¹⁰² Vozíky s nádobou – kotlem, sloužily dle J. Bouzka¹⁰³ k přivolávání deště a jmenovaný poukazuje na fakt, že se v Evropě rozšířily právě v době suchého počasí od konce 2. tisíciletí př. Kr. V písemných pramenech se od Dionysia Karystia dozvídáme, že k přivolávání deště se využíval i vozík v Krannónu, či mnohem dřívější prameny naznačují stejnou praktiku, např. v chrámech měsíčního boha Sina v Mezopotámii či v Šalamounově chrámu v Palestině.¹⁰⁴ Spojitost koní, nádob a vody je patrná rovněž v případě staršího kultovního objektu 03 náležíciho ještě předčakanskému horizontu z Devína, kde se dle interpretátorů odkryté situace nacházely hrnce s vodou a zejména hliněná plastika koní.¹⁰⁵ Lze tedy předpokládat, že i ve středoevropském prostředí byl kůň považován za zvíře napojené na rituálně-magické praktiky, jež sloužily k přivolávání deště, či vláhy, nebo měl přímou spojitost s kulty spojenými s životodárnou tekutinou jako takovou.¹⁰⁶

6. Kůň v kultu doby laténské

Kůň náležel v keltském světě k nejvýznamnějším mytologickým tvorům. Měl funkci posvátného totemového zvířete a společně s kobylou symbolizoval válečné keltské bohy,¹⁰⁷ ale

95 J. BABEL, *Rytualne znaczenie*, ryc. 2.

96 Srov. tamtéž, ryc. 5.

97 Tamtéž, ryc. 5: a, c, d, e.

98 Tamtéž, ryc. 3.

99 Srov. Václav FURMÁNEK – Rudolf KUJOVSKÝ, *Slovacchia. Crocevia delle civiltà Europee*, Nitra 2005, s. 109; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 257.

100 Srov. L. D. NEBELSICK – A. EIBNER – E. LAUERMAN – J. W. NEUGEBAUER, *Hallstattkultur*, Abb. 52:1, 2; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 308–309; obr. 88:5.

101 János GÖMÖRI, *Ein Grab der Osthallstattkultur mit Kultwagen aus Fertőendréd (Kom. Sopron, Ungarn)*, Nord-Süd, Ost-West. Kontakte während der Eisenzeit in Europa. Akten der Internationalen Tagungen der AG Eisenzeit in Hamburg und Sopron 2002, Budapest 2010, Abb. 7.2.

102 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 282, obr. 84.

103 Jan BOUZEK, *Thrákové*, Praha 1990, s. 51.

104 Tamtéž.

105 Srov. Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK, *Počiatky osídlenia devínského hradiska v mladšej dobe bronzovej*, Slovenská Archeológia 48, 2000, s. 56; tab. VII:8a, 8b; Jozef PAULÍK, *Trundholmské bronzové súsošie vo svetle nálezu devínskej plastiky „konskej hlavičky“*, Einflüsse und kontakte Alteuropäischer kulturen. Festschrift für Josef Vladár zum 70. Geburtstag, Nitra 2004, s. 264; obr. 3:2, 2a.

106 Srov. P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 42.

107 Tamtéž, s. 43.

také krále.¹⁰⁸ Obdobně jako v halštatské, tak i v keltské společnosti byl výrazem společenského postavení majitele.¹⁰⁹ V písemných zprávách je doloženo, že v laténském prostředí střední Evropy vystupovaly dvě formy koní. První byla veskrze reprezentativní rasa ušlechtilých velkých hřebců, kteří byli chloubou svých chovatelů, reprezentovaných vrstvou majetných velmožů – jezdců. J. A. Mauduit¹¹⁰ uvádí, že pozdějším proslulým keltským plemenem koní byli trevirové, kteří vznikli křížením koní galských a germánských. Daleko častěji se však v archeologických situacích setkáváme s koňmi nízkého vzrůstu, kteří byli využíváni k těžkým pracovním úkonům.¹¹¹

Kult koně a koňská symbolika pokračuje v laténském období na základech předchozího vývoje popelnicových polí a doby halštatské. Figurky koní, ať již se jedná o bronzové, hliněné či dřevěné,¹¹² se totiž v keltském mobiliáři vyskytují jako doklad dědictví pozdně halštatského období.¹¹³ V laténu se s nimi setkáváme velmi často u pramenů, kde jsou spojováni s kultem Epony,¹¹⁴ bohyně známé a uctívané téměř v celém keltském světě.¹¹⁵ Epona byla bohyní koní a ochránkyně jezdců a její kult navazoval na tradice starobylé Matky Země.¹¹⁶ Zobrazována byla jako žena s koněm (kobyloou), nebo jak jede na koni (kobyly) či na voze,¹¹⁷ velmi často v doprovodu hříběte či psa.¹¹⁸ Mnohdy byla ovšem také ztotožňována s chthonickým božstvem.¹¹⁹ I ve společnostech mladší doby železné byl totiž kůň považován za průvodce mrtvých (psychopompos). Hrál významnou úlohu ve spojení mezi světem živých a mrtvých (podobně jako jelen) a byl pokládán za posvátné zvíře.¹²⁰ V rámci keltské mytologie hrál daleko významnější úlohu než všechna ostatní kultovní zvířata.¹²¹

Epona, jejíž jméno bylo odvozeno od keltského výrazu pro koně (epos),¹²² je dosti často také interpretována jako bohyně kultu plodnosti, neboť kobyla je v keltské mytologii spojována i s reprodukčními rituály. Zobrazována bývá i ve společnosti tří Matres (tří sudiček), známých ve středoevropském prostoru již od halštatského období (viz výše).¹²³

Vedle bohyně Epony, mezi jejíž hlavní znaky mimo koně (kobyly) patřily i různé

108 Srov. J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 171.

109 J. A. MAUDUIT, *Keltové*, s. 154.

110 Tamtéž, s. 97.

111 Petr DRDA – Alena RYBOVÁ, *Keltové a Čechy*, Praha 1998, s. 156, 182.

112 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 172.

113 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 356.

114 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 100–101.

115 J. Vincent S. MEGAW – M. Ruth MEGAW, *The stamped sherd from Kanín (Central Bohemia): a further essay on early La Tène art style*, *Archeologické rozhledy LXII*, 2010, s. 322.

116 Srov. Vladimír PODBORSKÝ, *Mateřské božstvo v pravěkých dějinách lidstva*, *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis* 5/2000, 2000, s. 72–81.

117 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 351.

118 J. A. MAUDUIT, *Keltové*, s. 139.

119 Tamtéž.

120 Tamtéž, s. 137; J. V. S. MEGAW – M. R. MEGAW, *The stamped*, s. 322.

121 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 171.

122 Dle P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 43.

123 Mnohem mladší odkaz a pokračování starobylého kultu Matky Země – Epony – sledujeme na lokalitě u vesnice Uffington (Anglie) z 1. století n. l., odkud pochází obraz koně, a to v místech pravděpodobného střediska kultu mateřské bohyně, ztotožněné s bílou klisnou.

součástí koňského postroje a vozů, je kůň atributem i keltského boha nebe Tarana.¹²⁴ Ten je pravděpodobně zobrazen i na kotli z Gundestrupu,¹²⁵ kde v ruce drží kolo s loukotěmi, které od pradávna symbolizovalo slunce¹²⁶ a u Keltů bylo rovněž symbolem roku.¹²⁷ Na výše zmiňovaném kotli datovaném do 3. nebo 2. století př. Kr.,¹²⁸ vyzvednutém v roce 1891 z bažin nedaleko Raevemosu u Borremosu, jsou znázorněni i jezdci na koních.¹²⁹

Jednotnost pozdního halštatu a nástupu doby laténské lze spatřit i v pokračování pohřbů s vozy, jež známe z časně laténských mohyl (HD2-3/LT A) z jižních a západních Čech.¹³⁰ Pohřby s vozy jsou ukázkou okázalého stylu pozdně halštatských a časně laténských nobilit, které tímto demonstrovaly svou moc a postavení. Vůz byl znakem vážnosti a používal se k přepravě vznešených a významných nebožtíků na jejich poslední cestě tímto světem. Dle Xenofona totiž vůz patřil k smutečnímu obřadu, stejně jako ukázka boje a kultovní průvod.¹³¹

Změnu oproti předchozímu halštatskému období ve střední Evropě však představuje dvojkolový vůz, který se v centru starého kontinentu objevil v 6. století př. Kr. a je dokladem kontaktů s oblastí etruské Itálie. Čtyřkolový vůz předchozího halštatského vývoje, kdy nejstarší pohřební vozy se v celém halštatském světě objevují dle V. Podborského¹³² v prostředí bylanské kultury, zůstal kolem roku 500 zapomenut a v hrobech keltské nobility byl nahrazen dvoukolovým vozem, a to na širokém území od Marny po jihovýchodní Čechy a Bavorsko. Dvojkolový vůz je vyobrazen rovněž na imponantním kratéru z Vix, pocházejícím z hrobové mohyly zámožné 35leté ženy z konce 6. a počátku 5. století, s pseudobarbarským/skytským motivem dvojkolového záprahu, bojovníků, lvů a dalších postav.¹³³ Paradoxní je, že ona zámožná žena byla ještě pohřbena na voze čtyřkolovém, i když motiv z bronzové nádoby již zobrazuje vůz dvojkolový. Nejstarším hrobovým celkem s dvojkolovým vozem z Čech, je 7 m v průměru rozsáhlá mohyla z Kladruv okr. Rokycany, jež náleží pozdněhalštatskému období z přelomu 6. a 5 století př. Kr.¹³⁴ V ní objevený vůz byl bohatě zdobený bronzovými

124 Srov. J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 100–101, 171–174.

125 Srov. V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 91:5; J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 288.

126 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 346.

127 Dle J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 288.

128 Tamtéž, s. 155.

129 Více v Garrett S. OLMSTED, *The Gundestrup version of Táin Bó Cuailnge*, *Antiquity* 50, 1976, s. 95–103; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 92:2.

130 Libuše JANSOVÁ, *Laténské mohyly v západních a jižních Čechách a ploché žárové hroby*, in: Radomír Pleiner (ed.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 415.

131 Nejstarší doklady vozů v hrobech známe ze sumerského města Uru již ze 4. tisíciletí př. Kr. (dle J. A. MAUDUIT, *Keltové*, s. 153 a 154). Nejstarší vyobrazení čtyřkolového vozu ve střední Evropě registrujeme v období kultury nálevkovitých pohárů (srov. J. A. BAKKER, *Die neolitischen Wagen im nördlichen Mitteleuropa*, *Rad und Wagen, der Ursprung einer Innovation* Wagen im Vorderen Orient und Europa, Mainz am Rhein 2004, s. 288; S. MILISAUSKAS – J. KRUK – M. L. Pipes – D. MAKOWICZ-POLISZOT, *Butchering and meat consumption*, Fyg. 54). Jejich praktické využití nutno hledat v tomto období spíše v rovině hospodářské. Pohřby s vozy jsou ve středoevropském eneolitu z archeologického hlediska doposud neznámé.

132 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 332.

133 Srov. J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 32–33.

134 Miloslav CHYTRÁČEK, *Die Rolle der Mittelmeerrzivilisationen Einflüsse in den Kulturwandlungen der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Die Entstehung der neuen Kunstform und die Herausbildung von zentralen Befestigungen in Böhmen während HaD3 und LTA*, *Rytm przemian kulturowych w pradziejach i średnowieczu*, Biskupin – Wrocław 2012, s. 301–338.

součástkami a honosným postrojem.¹³⁵

Dle J. A. Mauduita¹³⁶ nepatřilo k tradici laténské kultury vkládat do hrobu nobilit společně s nebožtíkem i koně, což je vysvětlováno jejich vysokou cenou. Toto tvrzení není zcela směřodonné, neboť se objevují i výjimky, např. lokalita Simmringen.¹³⁷ Ovšem pravdou zůstává, že obecně nebyly pohřby koní či jejich částí zahrnovány do již tak složitého keltského pohřebního ceremoniálu.¹³⁸ I přesto se můžeme setkat s jejich kostmi (opět nejčastěji s lebkami) v hrobech (Hundersingen),¹³⁹ v obětních šachtách a v areálech svatyní.¹⁴⁰ Oproti tomu na laténské osadě v polských Pełczyskach byly odkryty čtyři samostatné zvířecí pohřby, a to jednoho koně a tří psů.¹⁴¹ Rovněž z Itálie z období 4. a 3. století jsou známy hroby vybavené laténským inventářem, které obsahovaly koňské ostatky.¹⁴²

V rámci laténského světa se setkáváme i s dekorativními motivy koní. Vyskytují se jednoduché kresby na keramice, jako je to v případě naturalistického výjevu na nádobě z Koryčan (okr. Kroměříž),¹⁴³ kde na zlomku horní části keramické láhve je z kolkovaných a rytých motivů vyhotoven kůň. Nález samotný je datován do stupně LT A¹⁴⁴. Ze středních Čech, přesněji z raně laténského sídliště u obce Kanín, okr. Nymburk, pochází zlomek jiné čočkovité láhve s kolkovým vyobrazením několika koní hledících vzad.¹⁴⁵ Dle některých teorií¹⁴⁶ se v žádném případě nejedná o výrobky tzv. nomádských dílen, ale o styl známý a uplatňovaný v soudobé jižní a západní Evropě. V případě nálezů z Kanínu se jedná o import z těchto vyspělých evropských oblastí.¹⁴⁷ Vedle zmiňovaných drobných dekorativních počínů na keramice jsou známé i monumentální motivy s koňmi, např. z jihofrancouzské keltsko-ligurské oblasti. Tamní svatyně jsou zdobeny mj. motivy koní s jezdci či pouze koňskými hlavami, kdy nejstarší vyobrazení jsou již ze 4. a 3. století př. Kr.¹⁴⁸

Ve včasné laténském prostředí se objevují i lité bronzové spony, jejichž lučik bývá někdy stylizován do podoby koníka.¹⁴⁹

Samostatnou kapitolu představují koně vyobrazení na keltských mincích, které se u nás objevují od poloviny 2. století př. Kr. v návaznosti na makedonsko-řecké statéry Alexandra III. Velikého.¹⁵⁰ Koně na laténských mincích představují samotný dekor,¹⁵¹ velmi často

135 P. DRDA – A. RYBOVÁ, *Keltové a Čechy*, s. 36–37.

136 J. A. MAUDUIT, *Keltové*, s. 154.

137 Srov. J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 34; dále pak J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 172.

138 Dle J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 34.

139 Tamtéž.

140 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 172.

141 T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 75.

142 Srov. P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 274.

143 Miloš ČIŽMÁR, *Keltská okupace Moravy (doba laténská)*, in: Vladimír Podborský (ed.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno 1993, s. 420.

144 Jana ČIŽMÁŘOVÁ, *Encyklopedie Keltů na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 209.

145 Srov. Natálie VENCLOVÁ (edd.), *Archeologie pravěkých Čech 6*, Praha 2008, s. 116; obr. 72:1; J. V. S. MEGAW – M. R. MEGAW, *The stamped*, fig. 1.

146 J. V. S. MEGAW – M. R. MEGAW, *The stamped*, s. 311–325.

147 Tamtéž, s. 321.

148 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 173.

149 Srov. J. V. S. MEGAW – M. R. MEGAW, *The stamped*, Fig. 3.

150 J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 115; Radomír PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, Praha 1978, s. 657.

151 Jan BOUZEK, *Keltové českých zemí v evropském kontextu*, Praha 2009, obr. 62:1–3, 5.

spojený s jezdcem.¹⁵² Na mincích ovšem dochází i ke zcela zajímavým a mytologickým spojením koně s lidskou hlavou,¹⁵³ která je vesměs vousatá, představující Taranovu tvář.¹⁵⁴ Jiný obraz předkládají mince s Apollonovou hlavu a bigou, jímž stál za předlohu statér Filipa Makedonského. Norické stříbrné ražby, které mají na reversu koníka nebo jezdce a Apollonovu hlavu na aversu, bývají doplněny mnohdy i o legendu (Boio, Tinco, Nemet, Andamati aj.). Scén je mnoho a od úvodního vyobrazování dvou koní přechází pozdější galské mincovnictví k zjednodušování a redukci v jednoho koně. Po vzoru římských denárů se zase později objevují v Galii mince s jezdcem, koněm či legendou Kal a na nejmladších keltských stříbrných ražbách – Biatec – jsou na líci obrazy hlavy či překrývající se hlav a na rubu scény koně, někdy ve spojitosti s kolem (symbolika kola viz výše),¹⁵⁵ či jezdcem na koni, jež bývají doplněné latinským nápisem.¹⁵⁶ Na zlatých mincích nejmladšího období se na aversu objevují mj. obrazy klečících či kráčejících bojovníků, doplněné na reversu obrazem koně, který bývá někdy také na lící straně mince.¹⁵⁷

7. Kůň v symbolice doby římské a stěhování národů

Z doby římské máme doklady o napojení koně na kult a rituály nejen z archeologických situací, ale rovněž je známo mnoho zmínek římských autorů. Ti se obecně o germánských koních vyjadřovali velmi pochvalně. Oceňovali jejich houževnatost a užití v boji,¹⁵⁸ i když oproti těm římským pravděpodobně dosahovali menšího vzrůstu. Dle archeologických výzkumů můžeme předpokládat, že výška v zátylku se pohybovala od 120 do 135 cm. Pokud se ve zkoumaných situacích objeví ostatky jedince o kohoutkové výšce 150 cm, jednalo se patrně právě o import z Římské říše,¹⁵⁹ i když dle Caesara (Bell. gall. 4) neměli Germáni na rozdíl od Galů nijak zvláštní zálibu v dovážených koních. Chov koní představoval u germánského obyvatelstva velmi výrazné hospodářské odvětví, pokud si uvědomíme, že v archeologických pramenech jsou jeho kosterní pozůstatky zastoupeny vedle dalších chovných zvířat (skot, ovce, kozy, prasata atd.) v počtu 4 – 20 %. Předpokládá se, že v pozdějším období (5. a 6. století) se některé kmeny, např. Durynkové, chovem koní speciálně zabývali, snad i komerčně. V té době rovněž pozorujeme výrazný nárůst výšky koní (134 – 140 cm), což dosvědčuje situace na durynském pohřebišti v Grossörneru u Hettstedtu, kde se takto vysokí koně objevují v bojovníckých hrobech.¹⁶⁰

Ani v římském období nepředstavuje kůň všeobecně rozšířené a masově používané zvíře. Byl využíván především k jízdě výše postavených svobodných lidí¹⁶¹ a symbolizoval

152 Daniela DVORÁKOVÁ, *Kůň a člověk v středověku. K spoležití člověka a koňa v Uhorskom kráľovstve*, Budmerice 2007, s. 22; J. FILIP, *Keltská civilizace*, obr. 35:4; J. BOUZEK, *Keltové českých zemí*, obr. 59:1, 2.

153 J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 116.

154 Dle J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 174.

155 J. BOUZEK, *Keltové českých zemí*, obr. 68:2.

156 Vše dle J. FILIP, *Keltská civilizace*, s. 116, 118.

157 R. PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, s. 656.

158 Friedrich SCHLETTE, *Germáni. Mezi Thorsbergem a Ravnou. Kulturní dějiny Germánů do konce doby stěhování národů*, Praha 1977, s. 53.

159 Srov. tamtéž; Vladimír SALAČ (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů.*, Praha 2008, s. 57.

160 Dle F. SCHLETTE, *Germáni*, s. 52, 54. Toto ovšem nemusí být všeobecný jev, neboť do hrobů pro pohřební účely mohli být vybíráni „luxusnější koně“. S tímto zvykem se setkáváme např. v halštatských kontextech v oblasti Karpatké kotliny (za informaci děkuji Mgr. Petře Kmeťové, Ph.D.).

161 F. SCHLETTE, *Germáni*, s. 54.

společenský status jeho chovatele. Úcta k němu se zrcadlí ve slovech Tacita,¹⁶² který říká, že Germáni se považují za sluhy bohů a koně považují za přátele či důvěrníky bohů. Germáni skutečně ke koním chovali hlubokou úctu. Byli průvodci bohů, bájných králů a hrdinů.¹⁶³ Mnoho germánských bohů mělo svého koně, krom Tóra.¹⁶⁴ Odin/Wotan vlastnil Slepniho, což byl dle mytologie osminohý sivý kůň zvaný též „kůň smrti“, kterého na svět přivedl bůh Loki.¹⁶⁵ Za jeho zobrazení je všeobecně přijímána rytina na obrazovém kameni z Tjängvide z Gotlandu,¹⁶⁶ kde je vyobrazen Wotan jedoucí na osminohém koni. Dle S. Snorriho vyjíždějí na koních i valkýry Gud, Rót a Skuld,¹⁶⁷ s čímž nepřímo korespondují výjevy na „obrazových kamenech“ evropského severu, kde se najdou rytiny bojovníků na koních, jimž valkýra oděná v dlouhém šatě podává před vstupem do Walhaly nápoj nesmrtelnosti, v picím rohu.¹⁶⁸ Známa jsou v pozdějších obdobích i jména dalších mytologických koní, jako je Svadilfari, což byl hřebeec tajemného stavitele opevnění Ásgardu, či Gullfax, jenž náležel obru Hrunnimu. Vůz, na němž byl upevněný sluneční kotouč, táhli dva koně, a to Alsvid a Árvak.¹⁶⁹

Koně byli považováni za posvátná zvířata, jejichž maso Germáni krom náboženských obřadů téměř vůbec nekonzumovali.¹⁷⁰ Chování, především ti bílí,¹⁷¹ byli v posvátných hájích pro účely věštění.¹⁷² Tito koně byli zasvěceni především bohu Freyovi.¹⁷³ Právě na posvátná místa byli koně přiváděni, aby se zde sledovalo jejich chování, na základě kterého bylo věštěno.¹⁷⁴

Koně se stávali rovněž součástí obětních praktik a rituálů. Jak jejich části, tak i celí byli ukládáni do bažin, ale rovněž se s nimi setkáváme na jiných kultovních místech.¹⁷⁵ V první řadě musíme zmínit deposita dlouhých kostí a lebek.¹⁷⁶ Z pozdějšího období známe díky Adamu Brémskému obřad konaný v 11. století u Vikingů. Rituál se odvíjel v templu ve Staré Upsale, kde se každých devět let konaly slavnosti, při nichž byli za rituálních zpěvů obětováni vedle mužů samci koní a psů. Jejich těla byla posléze pověšena na stromech v posvátném háji kolem chrámu, který byl prý celý pozlacený, a stály v něm tři modly: Tóra, Ódina a Freyje.¹⁷⁷ Známa je rovněž pohanská obětní slavnost zvaná BLÓT, která se pořádala v Lade v Trönnelagu. V místě stávala svatyně, jejíž stěny byly uvnitř i vně natřeny koňskou krví. Sem přicházeli

162 Převzato z T. WĘGRZYNOWICZ, *Szczątki zwierzęce*, s. 241.

163 Jitka VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*, Praha 2006, s. 137.

164 Tamtéž.

165 Více v tamtéž, s. 240.

166 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, obr. 149:3.

167 J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie*, s. 240.

168 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, obr. 149:1.

169 Dle J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie*, s. 30, 110, 207, 214.

170 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 474.

171 Tamtéž, S. 42.

172 F. SCHLETTE, *Germáni*, s. 208; dle J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie*, s. 137. Tacitus (dle V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 474) uvádí, že: „v hájích a hvozdech – jsou chováni na veřejné útraty bílí koně, neposkvrnění žádnou prací ve službách člověka. Ty zapřahují do posvátného vozu. Kněz a král nebo válečník jdou vedle nich a pozorují, jak řehtají a odfrkují. Takovému předvídaní věří více než čemukoliv jinému, a to nejen prostí lidé, ale i urození a kněží.“

173 Tamtéž.

174 F. SCHLETTE, *Germáni*, s. 54, 204.

175 Srov. V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 453.

176 Tamtéž, tab. 103:3, 4.

177 Převzato z tamtéž, s. 460.

sedláci a přinášeli s sebou pivo a koňské maso. To bylo uvařeno, rozděleno a před požitím zasvěceno Ódinovi a dalším bohům. Rovněž jednotlivé části koňského těla byly používány k rozličným rituálním praktikám a magickým obřadům, jako je to v případě Völsiho, což bylo jméno uříznutého pohlavního údu koně, o němž pojednává stejnojmenná píseň.¹⁷⁸

Na našem území se především ve starší době římské setkáváme s importy terra sigillata s vyobrazením jezdce na koni s holí, s doprovodem lva a ptáčků.¹⁷⁹ Z knížecího hrobu z Mušova pocházejí koňská bronzová držadla s hlavičkou, datovaná do 1. stol.¹⁸⁰ *V období stěhování národů se jako převzetí zvyku z hunských nekropolí považují pohřby s koňmi a jezdeckou výbavou (Tejral 1993b, 480).*¹⁸¹

8. Posvátní koně doby hradištní

Pochopitelně také u pohanských Slovanů máme doklady o rituálním využívání koní při rozličných náboženských obřadech a časté jsou rovněž různé přívěsky či sošky koníků, které mají kultovní význam.¹⁸²

Úcta Slovanů ke koním se zrcadlí i v jejich samostatných pohřbech, a to buď žárových (Pausnitz ze 7. století), či kostrových (Dolní Věstonice, Olomouc-Nemilany). S pohřby koní se setkáváme také uvnitř kultovní stavby v Mikulčicích či v rámci kruhové svatyně v Břeclavi-Pohansku.¹⁸³ Na lokalitě dokonce mohly pohřby koní společně s dalšími objekty vytvářet linie obrácené k významným polohám slunce v rámci kalendářního roku.¹⁸⁴ Dané pohřby koní nejsou ovšem slovanskému etniku vlastní a jejich výskyt v tomto prostředí je spíše dokladem ovlivnění sousedními kočovnými kulturami.¹⁸⁵

Samostatnou kapitolu představují pohřby bojovníků s koňmi z období avarsko-slovanského soužití. V rámci střední Evropy je to zajímavý fenomén, který nejdříve prosadili **Avaři**, od kterých zvyk převzali Slované (7. – 8. století). S koncem avarského kaganátu pak obyčej zaniká úplně a na velkomoravských pohřebištích se již setkáváme pouze s atributy jezdce – ostruhami, kováním vědérek apod. Koně se neobjevují jen v hrobech dospělých mužů, ale i v hrobech žen, kde se ve většině případů setkáváme s kobylami, či v dětských hrobech chlapců. Na kostrách zvířat, která v období avarsko-slovanského soužití dosahovala v kohoutku 132 – 145 cm, se neobjevují žádné známky usmrcení, a tak se můžeme jen dohadovat, jakým rituálním způsobem byli usmrceni (zardoušením, otrávením).¹⁸⁶

Maďaři při svém příchodu do Karpatské kotliny (9. století) používali koně jako obětní zvíře. Je dosti pravděpodobné, že zvířata k rituálním účelům speciálně chovali. Vždy se totiž jednalo o dobře vykrmeného bílého hřebce, který se předepsaným způsobem usmrtil a stáhl z kůže, která se vycpaná trávou umístila nad hrob zesnulého. Do hrobu byla vložena koňská hlava

178 Dle J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie mytologie*, s. 46, 246.

179 Jaroslav TEJRAL, *Na hranicích impéria (doba římská)*, in: Vladimír Podborský (ed.), *Pravěké dějiny*, s. 451.

180 Jiří PEŠKA – Jaroslav TEJRAL, *Bohatý knížecí hrob z doby římské u Mušova*, *Archeologické rozhledy* 42, 1990, s. 553–554.

181 Jaroslav TEJRAL, *Za dob velkého neklidu (doba stěhování národů)*, in: Vladimír Podborský (ed.), *Pravěké dějiny*, s. 480.

182 Magdalena BERANOVÁ, *Slované*, Praha 2000, s. 238.

183 Naďa PROFANTOVÁ – Martin PROFANT, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2004, s. 116.

184 Renáta PŘICHYSTALOVÁ, *Intencionálne uloženie koňa – obeť či pohreb? Niekoľko postrehov na základe nálezov z Břeclavi-Pohanska*, *Studia archaeologica Brunensia* 18, 2013, s. 23.

185 Dle Drahomíra FROLÍKOVÁ-KALISZOVÁ, *Projevy magie v pohřebním ritu slovanských plochých kostrových pohřebišť na Moravě a v Čechách*, in: Eliška Kazdová – Zdeňek Měřinský – Klára Šabatová, *K počtě Vladimíru Podborskému*, 2004, s. 510.

186 Dle D. DVOŘÁKOVÁ, *Koň a člověk*, s. 25–31.

a končetiny, maso a srdce bylo snědno.¹⁸⁷ Souvislost koní s ritem sledujeme i v případě šamanů starých Maďarů, kteří se nazývali taltos a jejich hlavním duchem–pomocníkem byl duch koně.¹⁸⁸

V literatuře je často zmiňované věštění pomocí koní, které je prastarým zvykem téměř u všech Indoevropanů.¹⁸⁹ Ve **slovanské** svatyni v Retře na území polabského kmene Ratarů bylo posvátné zvíře převáděno přes zakopané losy či přes řadu překřížených kopí nebo oštěpů zaražených v zemi. Podobným způsobem se věštilo i ve Štětíně, kde uctívali boha Triglava, v jehož chrámu se rovněž choval posvátný kůň. Zde se zvíře třikrát vodilo přes devět kopí rozložených na zemi. Pokud se jich kůň kopytem dotkl, bylo to dobré znamení.¹⁹⁰ Když pak v roce 1066 byla v chrámu v Retře obětována hlava křesťanského biskupa Jana z Merienburgu, nezůstalo toto dlouho bez odezvy a za dva roky na to německý biskup Burchard svatyni vyvrátil a dojel zpátky do Halberstadtu na onom posvátném koni.

Rovněž bohu Ranů Svantovítovi z Arkony na ostrově Rujána náležel posvátný kůň bílé barvy, na kterém směl jezdit jen a pouze kněz. Užití bílých koní v rámci rituálů má silný symbolický význam již od nepaměti.¹⁹¹ Bílá barva evokuje čistotu a hřebci tohoto zbarvení byli vždy v rituálech velmi žádáni,¹⁹² neboť představovali neposkvrněné tvory.¹⁹³ Vraťme se ale zpět do Arkony na ostrov Rujánu, kde se tradovala legenda, že pokud byl ráno bílý posvátný kůň zpcený a ušpiněný, byl to doklad toho, že na něm v noci jezdil sám Svantovít. I zde se pomocí koně věštilo obdobně jako v Retře či Štětíně. Pokud kůň překročil řadu kopí zapíchnutých do země pravou nohou, znamenalo to úspěch ve válce, naopak levou nohou bylo znamením neúspěchu.¹⁹⁴ O posvátném koni se uvažuje rovněž i ve Wolinu, kde se v rohu ohrazeného chrámového areálu našla stáj související s objevem silné vrstvy koňského hnoje a s doloženou koňskou mrtvolou.¹⁹⁵ Na jiném kultovním místě Rujány v Ralswieu jsou vedle obětí hovězího dobytka, vepřů, psů a pravděpodobně i lidí doklady, že jako obětní zvíře zde byl dosti často

187 Tamtéž, s. 37.

188 Srov. M. ZELENÝ-ATAPANA, *Malá encyklopedie šamanismu*, s. 213.

189 Dle Zdeněk VÁŇA, *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha 1990, s. 147; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 42; D. DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 24.

190 Dle Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 248.

191 Uvést můžeme obětování bílého koně pro Poseidona u Řeků rituálním utopením (dle D. DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 23). Proč právě koně Řekové obětovali Poseidónovi, má svůj původ v tom, že když na jih Balkánského poloostrova pronikli Achájové, přinesli sebou boha Poseidona tehdy spodobňovaného jako boha – koně, jak to dosvědčují i závody vozů o isthmích v Korintu (Gerhard LÖWE – Heinrich Alexande STOLL, *Antika ABC*, Praha 1973, s. 202; R. HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, s. 104). Rovněž vzedmuté vlny Středozemního moře Řekům připomínaly koňský hřbet, což dalo za vznik Poseidónově přezdívice Hippios, Koňský, a byl tak považován za ochránce jezdeckých závodů. Napojení na staré zobrazování boha vod se nese rovněž v řecké mytologii, kde Poseidón – hřebec oplodňuje klisnu – bohyni země Déméter (R. HOŠEK, *Náboženství antického Řecka*, s. 14, 57, 63), jejíž kněžky si na památku tohoto spojení nasazovaly při opakovaném rituálu posvátné svatby kobylí hlavy (J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 173). Na ostrově Rhodos se konal obřad na počest boha Hélios (Festus S. V October equus), a to tak, že čtyři koně, pravděpodobně opět bělouše, zapřáhli do vozu, ten zapálili a koně s ním zahrnali do moře, kde všichni utonuli (srov. M. ELIADE, *Pojednání*, s. 155; D. DVOŘÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 23). Spojení koně s kultem vody je u indoevropských etnik velmi silné, obdobně jako při solární či chthonické symbolice (srov. J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 172). Běloušové byli ctěni i u Keltů (např. V. PALIVEC, *Heraldická symbolika*, s. 55; J. VLČKOVÁ, *Encyklopedie keltské mytologie*, s. 173), bílou barvu měli také koně obětovaní u pohanských Maďarů atd.

192 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 42.

193 V. PALIVEC, *Heraldická symbolika*, s. 55.

194 Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 248.

195 N. PROFANTOVÁ – M. PROFANT, *Encyklopedie*, s. 114–115, 240.

použit i kůň.¹⁹⁶

V rámci obětního místa na hradisku romensko-borševské kultury Nižnij Vorgol se rovněž nacházely kosti koně¹⁹⁷ a uvnitř chrámu v Gross Radenu byly objeveny koňské lebky.¹⁹⁸ Slované totiž věřili, že koňská hlava má apotropaické účinky, a za tímto účelem se přidávaly mj. i do konstrukcí hradeb,¹⁹⁹ aby tak zvýšily její ochrannou funkci před nepřáteli.²⁰⁰

Náboženský charakter mají dle Z. Váni²⁰¹ také rytiny jezdců s praporci, známé z Libušína a bulharské Preslavi z 10. resp. z počátku 11. století, nebo jejich plastické a kresebné vyobrazení na různých předmětech – špercích, hřebenech, ocílkách, nádobách apod. Známe jsou také amulety v podobě koní (dřevěný koník z Opole, bronzový z Wolinu apod.). Z Mikulčic pochází hromadný nález keramických zvířátek, kde jsou koně vymodelováni i včetně sedel a považováni za předkřesťanskou obětinu.²⁰² S rytinami posvátných koní se setkáváme také na tzv. kamenných idolech ze Zbruce či z polské Łeżné.²⁰³ V prostředí jižních Slovanů se objevují koně se sluneční symbolikou²⁰⁴ a v rámci staroslovanského inventáře vystupuje celá řada kovových, dřevěných či kostěných drobných plastik koní.²⁰⁵

Symbolika koně se rovněž odráží i ve zvycích souvisejících s vegetačním rokem, kdy např. při svátku rusalj i východních Slovanů byl kůň vyháněn do polí jako záruka budoucí dobré úrody. Stejně motivován byl i východoslovanský svátek, kdy dívka převlečená za Jarila vjela do polí na bílém koni.²⁰⁶

9. Závěr

Kůň hrál v náboženských představách pravěkých Středoevropanů již od pradávna velmi důležitou roli. Významné bylo jeho zapojení ve sféře lovecké magie, především v mladopaleolitických společnostech, či v rámci iniciačních obřadů,²⁰⁷ méně pak v souvislosti

196 Dle M. BERANOVÁ, *Slované*, s. 229–232.

197 Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 161.

198 N. PROFANTOVÁ – M. PROFANT, *Encyklopedie*, s. 116.

199 Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 147.

200 Prokázali jsme již výše, že symbol koňské hlavy je velmi prastaré tradice. Vkládala se do hrobů, např. v rámci populace popelnicových polí (lužická a knovízská kultura); koňské hlavy se vyskytují v rámci rituálů u Keltů. Trofej koňské hlavy byla velmi žádaná i při římském svátku October eguus, kdy na říjnové Idy se na Martových polích odehrávaly koňské dostihy. Kůň, který se nacházel na pravé straně vítězného záprahu, byl po závodech probodnut kopím a obětován bohu války Martovi. Následně lid zápasil o odříznutou koňskou hlavu, což vítězi tohoto klání mělo přinést štěstí (D. DVORÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 22–24). Krev koně, jež byla zachycena při jeho stětí, byla rituálně spálena, tj. promíchána s popelem. Odstraněn byl rovněž i koňský ohon. Vše toto konání bylo spojeno se zajištěním koloběhu vegetačního roku, s umíráním a opětovným rozením, neboť Mart byl původně agrárním božstvem, než se transformoval do kultu válečných bohů (rov. P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 44). Koňská hlava se dávala do hrobů maďarských jezdců a zvyk vkládání hlav do základů obydlí se v lidové kultuře vyskytuje ještě v 19. století. Někdy se místo skutečných hlav ukládaly do hradeb atrapy vyřezané ze dřeva (D. DVORÁKOVÁ, *Kůň a člověk*, s. 22–24).

201 Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 178, 181.

202 Dle Michal LUTOVSKÝ, *Encyklopedie slovanské archeologie v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001; V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 514, tab. 159.

203 N. PROFANTOVÁ – M. PROFANT, *Encyklopedie*, s. 115–116

204 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, tab. 152:7–9.

205 TAMTĚŽ, s. 527; tab. 166:13–17.

206 Z. VÁŇA, *Svět slovanských bohů*, s. 214, 218.

207 R. PLEINER (edd.), *Pravěké dějiny Čech*, s. 149; Steven MITHEN, *The Prehistory of the Mind*, London 1996, s. 179–181.

s totemovým zvířetem.²⁰⁸ V rámci zemědělských civilizací můžeme jisté náznaky kulturní symboliky spojené s koňmi vystopovat zřetelněji teprve v eneolitu, resp. středním eneolitu, a to od kultury kulovitých amfor, kdy se kůň vyskytuje v regulérních samostatných hrobech či je připojen k pohřbu lidskému. Teprve od doby bronzové můžeme však s jistotou ve středoevropském prostředí hovořit o jeho plném napojení na náboženské představy tehdejšího člověka. Teprve po 2. tisíciletí se v archeologických pramenech početně objevuje koňská drobná plastika, na keramických nádobách je aplikován rytý či kresebný dekor, koně jsou součástí buď samostatných hrobů, či součástí pohřbů lidí apod. Spojení koně a slunečního kultu lze s určitými rozpaky předpokládat v nitru Evropy již od starší doby bronzové,²⁰⁹ ale s určitostí teprve od období popelnicových polí.²¹⁰ Otázkou zůstává, proč právě kůň je v širším evropském prostoru tak často a ochotně spojován s božstvem slunce. Možná je to díky jeho rychlosti, jak uvádí Hérodotos u Massagetů, kteří obětovali nejrychlejšímu z bohů tu nejrychlejší smrtelnou bytost na zemi.²¹¹ Kůň byl rovněž využíván při magických praktikách spojených na konci 2. tisíciletí s přivoláváním deště. Velmi často je považován za průvodce mrtvého na onen svět a obecně spojován s chthonicko-pohřební symbolikou.²¹² Častá je i symbolika lovu, ale souvislost můžeme hledat rovněž u iniciačních obřadů a rituálů spojených s plodností (v pozdějších obdobích např. Epona, či magie úrody a plodnosti polí na jaře u Slovanů).

Summary

The symbolism and ritual significance of the horse in prehistoric times, with emphasis on the Urnfield culture and early Iron Age period in Central Europe – part 2.

The horse played a very important role in the religious visions of prehistoric Central Europeans from time immemorial. Its engagement in the sphere of hunting magic, especially in the young paleolithic societies, or within the initiation ceremonies, less, however, in the context of the totem animal, was significant. Within agricultural civilizations, some signs of cult symbolism associated with horses can be first traced more clearly in Eneolith, or medium Eneolith, specifically from the Globular Amphora Culture, where the horse occurs in regular separate graves or is attached to a funeral of humans. It is only from the Bronze Age that we can speak with certainty of its full connection to the religious concepts of the then human being in Central Europe. It is only after the 2nd millennium that a small sculpture of the horse appears in the archaeological sources, engraved or drawn decoration is applied on ceramic vessels, the horses are part of either separate graves or part of funerals of humans, etc. The connection of the horse and the sun cult can be assumed in Europe, with some concern, already from the Early Bronze Age, but certainly only from the period of urnfields. The question is why the horse is so often and willingly associated with the deity of the sun in the wider European area. It may be because of its speed, as Herodotus speaks about the Massagetos who sacrificed the fastest mortal creature on earth for the fastest of the gods. At the end of the second millennium, the horse was also used in magical practices associated with inducing rain. It is very often considered a guide of the dead to the next world and generally associated with the chthonical-funeral symbolism. The symbolism of hunting is also common, but we can also find a connection with the initiation ceremonies and fertility rituals (in later periods, for example, Epona, or the magic of harvest and fertility of the fields in spring with the Slavs).

208 Srov. Martin OLIVA, *O lidech a mamutech. K paleontologii moravského gravettienu*, Archeologické rozhledy 49, 1997, s. 409; S. MITHEN, *The Prehistory*, s. 188–189; Claude LÉVI-STRAUSS, *Totémismus dnes*, Praha 2001, s. 9–39.

209 Veronika PLACHÁ – Jozef PAULÍK, *Nález hliněné hlavičky koňa. Nový unikátný nález na devínském hradisku*, Pamiatke akademika Jana Eisnera, Múzeum 4/2000, 2000, s. 3.

210 V. PODBORSKÝ, *Náboženství pravěkých Evropanů*, s. 42.

211 Převzato z P. KMEŤOVÁ, *Deponovanie koní*, s. 44.

212 M. ELIADE, *Pojednání*, s. 155.

Monika Hlavatá

SV. ALOIS GONZAGA A SV. STANISLAV KOSTKA – JEZUITŠTÍ SVĚTCI JAKO INSPIRACE VÝZDOBY UNIVERZITNÍCH TEZÍ A OLOMOUCKÝCH KAPLÍ

Abstract: *The following article refers to the relationship between graphical university theses originating from the Olomouc and Prague higher education environments and two other paintings in Olomouc - the paintings in the St. Alois Chapel in the Church of Our Lady of the Snows and in the Corpus Christi Chapel of the Jesuit Convict. These works were created within the framework of the Society of Jesus in the first half of the 18th century and depict the Jesuit saints, St. Alois Gonzaga and St. Stanislav Kostka, at Holy Communion.*

Keywords: *St. Alois Gonzaga, St. Stanislav Kostka, Jesuits, Olomouc, university, theses, oil paintings, Holy Communion, Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, Jan Kryštof Handke, Jan Dreschler, Karel František Josef Haringer, Church of Our Lady of the Snows, Corpus Christi Chapel in Olomouc.*

Sbírka grafických obrazových tezí olomoucké univerzity z období baroka skrývá náměty spojené s dalšími malířskými díly v Olomouci. Příkladem jsou vyobrazení *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského* [obr. 1] a *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem* [obr. 2] na dvou univerzitních tezích z roku 1722, pocházejících z rukou pražského malíře Antonína Liebela (?–1747) a augsburského tiskaře Gottlieba Heisse (1684–1740).¹ Tyto obrazové teze podnítily další malíře k vytvoření dvojice protějškových olejových obrazů v kapli sv. Aloise v kostele Panny Marie Sněžné [obr. 3, 4] a dvou nástěnných maleb v kapli Božího Těla v Olomouci [obr. 5, 6].

Grafické teze jsou velmi úzce spojeny s jezuitským vysokým učením v Olomouci a představují cenný pramen pro poznání samotných dějin univerzity. Je proto zcela pochopitelné, že se tématem zabývalo značné množství badatelů.² Tento významný umělecký fenomén byl na našem

- 1 Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského* (Bakalářská univerzitní teze Karla Fischera), 1722, mezzotinta, papír, 1270 × 790 mm; Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 2119, list 207; Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem* (Bakalářská univerzitní teze Jana Tischlera), 1722, mezzotinta, papír, 1340 × 820 mm; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 2081, list 169.
- 2 Milan Togner se tezí věnoval v celkovém kontextu barokního malířství Olomouce, kde se zaměřil na jejich podíl při formování dějin olomoucké jezuitské univerzity, technologii vzniku od malířského navrhování, rytečství, tiskařství až k jejich praktickému využití. Srov.: Ivo HLOBIL – Pavel MICHNA – Milan TOGNER, *Olomouc*, Olomouc 1984; Milan TOGNER, *Barokní teze olomoucké univerzity*, in: A. Šimková – M. Togner (red.), *Universitas Olomouensis 1573–1946–1996* (katalog výstavy), Olomouc 1996, s. 25–105; Milan TOGNER, *Obrazy vědění: Univerzita v Olomouci*, in: J. Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době baroka 1670–1790*, Brno 2002, s. 117–119; Milan TOGNER, *Barokní malířství v Olomouci*, Olomouc 2008, s. 129–148; tématu se taktéž věnovali Miloš Kouřil, Augustin Alois Neumann, Marian Pliska, Ivan Šperling, Jan Štěpán, Jiří Vidlička a Petra Zelenková. Srov.: Miloš KOUŘIL, *Obrazové these olomoucké univerzity*, Olomouc 1978, nestr; Augustin Alois NEUMANN, *Ze sbírky doktorských thes olomoucké univerzity. Příspěvek k poznání barokní grafiky*, Olomouc 1934; Marian PLISKA, *Olomoucké obrazové univerzitní teze olomouckých autorů předloh* (bakalářská práce), Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1995; Ivo ŠPERLING, *Olomoucké univerzitní tezy*, in: E. Šeřčáková (red.), *Zborník slovenskej národnej galérie v Bratislave. Bienále ilustrácií Bratislava 1967–1969*, Bratislava 1972, s. 32–40; Jan ŠTĚPÁN, *Olomoucké univerzitní teze a archivní fond Univerzita Olomouc*, in: O. Jakubec – M. Perůtka (edd.), *Olomoucké baroko. Kultura let 1620–1780*, II, Olomouc 2010, s. 384; Jiří VIDLIČKA, *K sekundárnímu užití univerzitních tezí v malířství 18. století na příkladu kopií „olomouckých“ tezí v ekvádorském Quitu*, in: B. Kaňák (red.), *Olomoucký archivní sborník 12*, Olomouc 2014, s. 53–57; Petra ZELENKOVÁ, *Univerzitní teze pražské a olomoucké univerzity ze 17. století uložené v Staats- und Stadtbibliotek Augsburg*, in: P. Cemus (ed.), *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, Praha 2010, s. 1255–1277; Petra ZELENKOVÁ, *Martin Antonín Lublinský jako inventor grafických listů. Pohled do středoevropské barokní grafiky druhé poloviny 17. století*, Praha 2011.

území nejrozšířenější v rámci jezuitského univerzitního prostředí nejen v Olomouci, ale i v Praze. Sběrka olomoucké pobočky Zemského archivu v Opavě představuje 233 listů vytvořených v rozmezí let 1676–1762 a pražská sbírka uložená v Národní knihovně České republiky čítá 526 grafických listů datovaných mezi roky 1637–1745.³

Zmíněné univerzitní teze s tématy dvou jezuitských světců sv. Aloise a sv. Stanislava jsou uloženy ve sbírce Zemského archivu v Opavě, pobočka Olomouc. Tezi *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského* využil jako ohlášku své veřejné disputace 26. května 1722 budoucí bakalář Karel Fischer z Olomouce, posluchač matematiky a fyziky [obr. 1]. Na grafice je zobrazen eucharistický motiv polopostavy mladistvého sv. Aloise se sepjatými dlaněmi přijímajícího hostii z pravé ruky sv. Karla Boromejského. Ten se ke svatému Aloisovi přiklání z levé strany a v druhé ruce drží kalich. Celý výjev je vsazen do oválného zrcadla rámovaného jednoduchou architekturou s jezuitským znakem IHS, květy lilií a postavami dvou chlapců ve světském oděvu. Ikonografické zobrazení sv. Aloise Gonzagy se sv. Karlem Boromejským souvisí s důležitým okamžikem světceva života, kdy roku 1580 přistoupil k prvnímu svatému přijímání v Brescii a následně vstoupil roku 1585 do jezuitského řádu. Spodní část grafiky zaujímá text. Střední kartuše rámovaná listovou rozvilinou zmiňuje defendentova předsedu p. Johanna Steina a informace týkající se studenta a jeho veřejné disputace. Část napravo a nalevo od hlavní kartuše nese dvacet vět představujících obsah obhajoby.

Druhou analyzovanou tezi označovanou jako *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem* objednal budoucí bakalář Jan Tischler z rakouského Wilfersdorfu, jehož veřejná disputace proběhla 27. května 1722 [obr. 2]. Grafika vykresluje událost světceva života – polopostavu mladého sv. Stanislava se sepjatými dlaněmi, který se s otevřenými ústy přiklání k andělovi udílejícímu Stanislavovi svatě přijímání. Anděl je vyobrazen z profilu, pravou rukou nabízí hostii jako symbol těla Kristova a levou drží patěnu. Grafiku rámuje oválné zrcadlo, které je totožné s předcházející tezí, jedinou změnou jsou postavy andělů místo chlapců ve světském oděvu. Podobně jako u teze se sv. Aloisem připadá i u této spodní část textu. Kromě jména defidenta, místa rodiště a data veřejné disputace je textové pole i jeho orámování stejné.

Předlohy pro grafická zpracování zajistil malíř Antonín Liebel (?–1747), jak dokazuje nápis „*Antonius Liebl, Effig[iem] pinx[it]*“ v levém dolním rohu obou grafických listů. Antonín Liebel patří do skupiny malířů, o jehož životě je známo velmi málo. Podle Rudolfa Kuchynky byl Liebel pražským malířem, který působil ve staroměstském malířském cechu. To dokládá záznam v účetní knize z roku 1715: „*Liebl Antonín, malíř, 1715 platí kvartál 1 zl. 30. kr.*“.⁴ Prokop Toman naproti tomu uvedl malířovu působnost v malostranském cechu od 11. října 1720 a úmrtí v říjnu roku 1747.⁵

Grafické předlohy pro dvě pojednané univerzitní teze zpracoval Gottlieb Heiss (1684–1740), mědirytec z německého města Augsburgu, které v 17. a 18. století představovalo centrum grafického řemesla. Heissův podíl na vzniku grafické teze dokládá nápis: „*Gottlieb Heiuss sculps[it] et excud[it] Aug[usta] Vindel[icorum]*“⁶ v pravém dolním rohu grafické části obou

3 M. KOUŘIL, *Obrazové these olomoucké university*, nestr; Oldřich BLAŽÍČEK, *Pražská sbírka universitních thesů. Kapitola z užití grafiky barokní*, Hollar 16, 1940, s. 34, 43.

4 Rudolf KUCHYNKA, *Účetní kniha staroměstského pořádku malířského z let 1699–1781*, Památky archeologické 28, 1916, s. 85.

5 Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, II, Ostrava 1993, s. 32.

6 Zkratka *sculps[it] et excud[it]* za jménem znamená doslovně *vyryl a vytiskl*, zatímco *Aug. Vindel.* představuje zkrácený název města Augsburgu – *Augusta Vindellicorum*, které vzniklo na počest jeho založení císařem Augustem.

Obr. 1. Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského, 1722

Obr. 2. Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem, 1722

olomouckých tezí. Gottlieb Heiss byl synovcem Eliase Christopa Heisse, který mezi lety 1705–1724 vytisknul 57 olomouckých univerzitních obrazových tezí.⁷ Gottlieb zdědil strýcovu dílnu a zaměstnával několik rytců, mezi něž patřil například Bernard Vogel.⁸ V průběhu let 1713 až 1737 zhotovil pro olomouckou univerzitu přes 50 grafik. Hojně využívané a oblíbené vzory představovaly italské malby Annibala Carracciho (1560–1609), Carla Marattiho (1625–1713), Paola Veroneseho (1528–1588), německého malíře Johanna Michaela Rottmayra (1656–1730) a mnohých dalších.

Grafické řemeslo vzkvétalo v mnoha evropských městech, jako byl Norimberk, Praha, Vídeň a Břeh (Brzeg) ve Slezsku. V Olomouci ve dvacátých letech 18. století pracovalo několik mědirytců, např. Antonín Freindt nebo Jan Antonín Schauer, i přesto ale Augsburg představoval monopol v tisku univerzitních grafických tezí. Stížnosti olomouckých chalkografů, kteří ve třicátých letech

7 Leoš MLČÁK, *Olomoučtí mědirytcí 1620–1820*, I, Střední Morava 15/28, 2009, s. 29.

8 I. ŠPERLING, *Olomoucké univerzitní tézy*, s. 34; Hans VOLLMER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, XVI, Leipzig 1923, s. 318.

18. století kritizovali poměry, při nichž augsburští rytci ubírali zakázky olomouckým, popsal roku 1934 Augustin Alois Neumann.⁹ Stejně jako ostatní rytci této doby, i Gottlieb Heiss vynikal v technice mezzotinty, která od počátku 18. století nahradila mědiryt. Zatímco u mědirytiny se vzor na plotnu přenášel rydlem a stínování s modelací detailů se dosáhlo křížovým šrafováním, mezzotinta pracovala na principu vyhlazování dřívě zdrsněné desky, a tím umožňovala jemnější přechody světla ve stínu a výraznější plasticitu. Grafických tezí tiskař vytiskl zpravidla 100 až 300 a ty následně putovaly i s grafickou deskou zpět k objednateli, který nechal v místní tiskařské dílně dotisknout textovou část, pro niž rytec zanechal volná pole.

V archivu Národní knihovny České republiky v Praze se zcela totožné grafické teze s tématem *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského a Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem*, vytvořené pro studenty jezuitské Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze, nacházejí také.¹⁰ Stejně jako u olomouckých tezí pocházejí obě mezzotinty z rukou Antonína Liebela a Gottlieba Heisse z roku 1722. Rozdíly vykazují pouze v textové části až při podrobnějším studiu informací o defendentech a počtu vět určených k veřejné disputaci. Tezi *Přijímání sv. Aloise* si objednal bakalář Maximilianus Ernestus de Pretin z německého Stellingenu a *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky* magisterský adept Johann Joseph Roscher z Rakovníka, oba posluchači metafyziky a etiky. Teze zvaly diváky na obhajoby konané v konviktu sv. Bartoloměje v Praze pod vedením předsedy Bernarda Raschoffa v roce 1722, bližší upřesnění dne a měsíce chybí.

Srovnáním pražských i olomouckých univerzitních tezí, které vznikly v dílně Gottlieba Heisse v Augsburgu, lze najít prvky, které jsou s Liebelovými tezemi s motivem sv. Aloise Gonzagy a sv. Stanislava Kostky značně podobné. Několik téměř totožných motivů se nachází na pražské tezi *Sv. Ignác z Loyoly* defendenta Johannese Fentzla z roku 1739 od neznámého autora.¹¹ Dva chlapci po stranách grafiky mají identické světské oblečení spodní části těla jako u *Přijímání sv. Aloise Gonzagy* a pouze zrcadlově převrácené polohy, stejně jako andělci *Zázračného přijímání sv. Stanislava Kostky andělem*. Velmi podobná je také pozice chlapce orientálního původu, který asistuje při křtu domorodců Dálného východu sv. Františkem Xaverským na olomoucké univerzitní tezi Františka Taberiho z roku 1726.¹² Nelze s přesností konstatovat, zda teze *Sv. František Xaverský* (1726) a *Sv. Ignác z Loyoly* (1739) vznikly přímo v rámci invence osobnosti rytce a tiskaře Gottlieba Heisse. Protože ani u jedné z tezí není uveden autor předlohy, hypoteticky by Gottlieb Heiss mohl být autorem okrajové části kolem vyobrazení *Sv. Aloise* a *Sv. Stanislava*. Tomu by odpovídalo využití stejného rozmístění lilíí a naprosto identických typů kartuší textové části na ohlášce veřejné disputace již zmíněného Františka Taberiho a Jana Schrancka na tezi *Sv. Augustin* z roku 1722.¹³

9 A. A. NEUMANN, *Ze sbírky doktorských thesí olomoucké university*, nestr.

10 Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského* (Magisterská univerzitní teze Maximiliana Ernesta de Pretin), 1722, mezzotinta, papír, 1272 × 735 mm; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. Th. 435. – Antonín Liebel, Gottlieb Heiss, *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem* (Magisterská univerzitní teze Johanna Josepha Roschera), 1722, mezzotinta, papír, 1260 × 723 mm; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. Th. 437. Srov.: Anna FECHTNEROVÁ, *Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze*, III, Praha 1984, s. 567–569.

11 Neznámý autor, Gottlieb Heiss, *Sv. Ignác z Loyoly* (Magisterská univerzitní teze Johannese Fentzla), 1739, mezzotinta, papír, 1140 × 700 mm; Praha, Národní knihovna České republiky, sign. Th. 354.

12 Neznámý autor, Gottlieb Heiss, *Sv. František Xaverský* (Doktorská univerzitní teze Františka Taberiho), 1726, mědirytina, papír, 1270 × 750 mm; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 2043, list. 131.

13 Neznámý autor, Gottlieb Heiss, *Sv. František Xaverský* (Doktorská univerzitní teze Františka Taberiho), 1726, mědirytina, papír, 1270 × 750 mm; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 2043, list. 131. – Ciro Ferri, Gottlieb Heiss, *Sv. Augustin* (Bakalářská univerzitní teze Jana Schrancka), 1722, mědirytina, papír, 1300 × 720 mm; ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Univerzita Olomouc, inv. č. 2044, list 132.

Obr. 5. Jan K. Handke, *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského, kaple Božího Těla, Olomouc, 1727-1729*

Obr. 6. Jan K. Handke, *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem, kaple Božího Těla, Olomouc, 1727-1729*

Nyní se zaměříme na malby Sv. Alois Gonzaga a Sv. Stanislav Kostka [obr. 5, 6] nacházející se ve štukových zrcadlech okenních špalet v kapli Božího Těla olomouckého jezuitského konviktu. O malířskou výzdobu kaple se zasloužil Jan Kryštof Handke (1694–1774), který ji za pomoci svého tovaryše Jana Dreschlera (1700–1765?) vytvořil mezi lety 1727 až 1729, jak uvádí ve své autobiografii.¹⁴ I přesto, že doloženým objednavatelem je rektor císařského Ferdinandova konviktu P. Weidinger a Handke ve svém životopise hovoří o odměně 400 zlatých, více archivních materiálů chybí.¹⁵ Jan Kryštof Handke na klenbě kaple Božího Těla zvládl bravurně vytvořit Legendu o vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary v bitvě u Olomouce roku 1241, na niž je v doposud publikované literatuře zaměřena největší pozornost, především z hlediska jejího složitého ikonografického programu.¹⁶

Malby se sv. Aloisem Gonzagou a sv. Stanislavem Kostkou ve štukových zrcadlech tvaru kvadrilou umístěné v okenních špaletách jsou do dneška opomíjenou součástí výzdoby

14 Leoš MLČÁK (ed.), *Jan Kryštof Handke. 1694/1774. Vlastní životopis*, Olomouc 1994, s. 33; Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA v Brně), fond G12 – Cerroniho sbírka, sign. 180, fol. 11v.

15 Srov. pozn. 14.

16 Mimo literaturu, která se zabývá stavebními dějinami kaple, se k malbě samotné vyjadřuje: Jaroslav RYŠKA, *Fresky Jana Kryštofa Handkeho*, Střední Morava 1, 1966, s. 79–87; Jaroslav RYŠKA, *Freska Jana Kryštofa Handkeho v Olomoucké kapli Božího Těla z roku 1728*, Olomouc 1968; Milan TOGNER, *Jan Kryštof Handke 1694–1774. Malířské dílo*, Olomouc 1994, s. 71–77; Kateřina DOLEJŠÍ – Leoš MLČÁK, *Zobrazení legendy o zázračném vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary*, in: O. Jakubec (edd.), *Olomoucké baroko. Proměny ambic jednoho města*, I, Olomouc 2010, s. 107–113; Martin MÁDL, *Jan Kryštof Handke. Jaroslav ze Šternberka před bitvou s Tatary*, in: O. Jakubec – M. Perůtka, *Olomoucké baroko. Kultura let 1620–1780*, II, Olomouc 2010, s. 275–277.

[obr. 5, 6].¹⁷ Výběr motivu dvou mladých jezuitských světců, jimž je udíleno svaté přijímání, zapadá do celkového ikonografického programu výzdoby, zvláště vezmeme-li v potaz spojitost data jejich svatořečení (r. 1726) s rokem započetí výzdoby kaple (r. 1727), která na ni jistě reagovala. Malby byly v průběhu 20. století několikrát restaurovány.¹⁸ V rámci prozatím posledního zásahu, který proběhl v devadesátých letech 20. století, se Jan Živný v kapli zaměřil na nástěnné malby a štukatérské práce.¹⁹ Zobrazení sv. Aloise Gonzagy a sv. Stanislava Kostky vyhodnotil jako značně retušované, hraničící až s přemalbou. Vzhledem k těmto okolnostem proto nelze jednoznačně konstatovat, jak malby vypadaly v době svého vzniku a zda vzešly z rukou malířského mistra Jana Kryštofa Handkeho, jeho pomocníka Jana Dreschlera, nebo se na nich podíleli oba.

Jan Dreschler (1700–1765?) přišel do Olomouce z Oseku v Čechách v roce 1726, kdy vstoupil do dílny Jana Kryštofa Handkeho. Následující rok, tj. 1727, pomáhal mistrovi vymalovat dvě oratoře a strop refektáře v kostele na Svatém Kopečku a ve stejné době, kdy Handke dokončil výmalbu kaple Božího Těla v Olomouci, je Jan Dreschler považován soudobými badateli za autora nástěnné malby Strom života **[obr. 7]** nad vchodem do kaple.²⁰ Jan Kryštof Handke popsal ve svém životopise Dreschlerovu výpomoc na více zakázkách. Vzhledem k Handkeho rozsáhlé umělecké činnosti této doby nelze vyloučit, že se Dreschler podílel na mnoha dalších realizacích, protože v mistrově olomoucké dílně pracoval až do roku 1733.²¹

Podle Milana Tognera je Dreschlerovou jedinou zachovalou realizací obraz *P. Marie adorovaná světcí a Sv. Anna s Pannou Marií a sv. Jáchymem* **[obr. 8]** v kostele P. Marie Utěšitelky v Bruntále z roku 1743.²² Pouze obraz *Sv. Anna* nese signaturu „Dreschler A. 1743“. Ostatní malby v kostele prokazatelně vytvořil Jan Kryštof Handke, ale podíl Dreschlera opět není možné vyloučit.²³ Dreschlerovo vyobrazení sv. Anny nese viditelné znaky Handkeho tvorby, kterou byl jeho učen ovlivněn. Kvůli tomuto velmi skromnému a nepřiliš kvalitnímu dochovanému materiálu nelze v současné době zaujmout k Dreschlerově autorství nástěnných maleb sv. Aloise a sv. Stanislava v kapli Božího Těla jednoznačné stanovisko.

Druhou lokalitu, kde se totožné motivy ze života sv. Aloise a sv. Stanislava nacházejí a které vycházejí z grafické předlohy Antonína Liebela, představuje kaple sv. Aloise v kostele Panny Marie Sněžné v Olomouci. Je zasvěcena třem jezuitským světcům – sv. Aloisi Gonzagovi, sv. Stanislavu Kostkovi a sv. Janu Berchmansovi. Zasvěcení kaple není původní, protože na

17 Jan Kryštof Handke, *Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského*, 1727–1729, olej na hlazené omítce, kaple Božího Těla, Olomouc; Jan Kryštof Handke, *Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem*, 1727–1729, olej na hlazené omítce, kaple Božího Těla, Olomouc.

18 Národní památkový ústav (dále NPÚ), územní odborné pracoviště Olomouc, František Sysel – Vladimír Terš, *Restaurování nástěnných maleb v kapli Božího Těla v Olomouci*, sign. R–87; NPÚ, územní odborné pracoviště Olomouc, Karel Bernatík – Richard Polák, *Písemná zpráva o restaurátorských pracích na nástěnných malbách v klenbě kaple Božího Těla v Olomouci od Jana Kryštofa Handkeho*, sign. R–91.

19 NPÚ, územní odborné pracoviště Olomouc, Karel Žurek, *Restaurátorský záměr obnovy Božetělské kaple v Olomouci*, sign. RP–56, s. 23.

20 Milan Togner se u této malby zamýšlí nad možností, že ji Jan Dreschler vytvořil na motivy Martina Antonína Lublinského, který velmi podobnou kompozici vytvořil pro rukopis knihy *Bratrstva Božího těla*. Srov.: Milan TOGNER, *Kaple Božího Těla v Olomouci*, *Umění* 21/4, 1973, s. 338.

21 Jan KRAMPL, *Olomoucký malíř Jan Kryštof Handke (1694–1774)*, Olomouc 1982, s. 93; L. MLČÁK (ed.), *Jan Kryštof Handke*, s. 33–34; MZA v Brně, fond G12 – Cerroniho sbírka, sign. 180, fol. 11v, 13v.

22 M. TOGNER, *Barokní malířství*, s. 98.

23 Jan Kryštof Handke uvedl svou signaturu na obraze *Sv. Tekla* (1752), *Sv. Josef Kalasánský před Pannou Marií* (1749) a *Pius V. s Pannou Marií* (1763).

**Obr. 7. Jan Dreschler, *Strom života*,
Kaple Božího Těla, Olomouc, 1727-1728**

**Obr. 8. Jan Dreschler, *Sv. Anna*,
Kostel P. Marie Utěšitelky, Bruntál, 1743**

archivním dokladu z 16. a 17. února 1716, kdy všech jedenáct kaplí vysvětil biskup František Julián, hrabě z Braidy (1654–1729), se žádná se zasvěcením sv. Aloisi Gonzagovi neobjevuje.²⁴ Pravděpodobně se na jejím místě původně nacházela kaple sv. Jana Křtitele a přесvěcení na kapli sv. Aloise proběhlo v druhé polovině dvacátých let 18. století.²⁵ Proč ke změně zasvěcení došlo, nelze s jistotou určit. S největší pravděpodobností řád Tovaryšstva Ježíšova usiloval o vytvoření kaple věnované mladým jezuitům, protože se jednalo o patrony studující mládeže. Jezuité tak chtěli oslovit věřící studenty navštěvující univerzitu.

24 MZA v Brně, fond G1 – Bočkova sbírka, inv. č. 6053, nefoliováno.

25 Na původní zasvěcení odkazuje malba *Sv. Jan Křtitel* v nástavci oltáře, která nahradila původní obraz *Křest Krista* od Jana Kryštofa Handkeho, podle Johanna P. Ceroniho vytvořený roku 1717 a dnes umístěný na protilehlé straně. Srov.: Johann Peter CERRONI, *Skizze einer Geschichte der Bildenden Künste in Mähren*. Brünn 1807, sign. I/33, 65v; Jana MACHÁČKOVÁ, *Jezuitská maliřská kultura na Moravě. Obraz ve vizuální kultuře olomouckých jezuitů* (magisterská práce), Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2013, s. 39, 128; Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften*, I, Brünn 1855, s. 207; Nástěnné malby znázorňující složení slibu čistoty sv. Aloisem ve Florencii a oslavení sv. Aloise v nebesích od Jana Kryštofa Handkeho v téže kapli pochází z roku 1729. O změně v zasvěcení proto v této době už muselo být rozhodnuto. Srov.: Michal ALTRICHER – Milan TOGNER – Vladimír HYHLÍK, *Olomouc. Univerzitní kostel Panny Marie Sněžné*, Velehrad 2000, s. 17; František BOLEK, *Katolické kostely a kaple v Olomouci*, Olomouc 1936, s. 38; Alois JAŠEK, *Chrám Panny Marie Sněžné v Olomouci*, Olomouc 1923, s. 37; Josef VYVLEČKA, *Příspěvky k dějinám kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci*, Olomouc 1917, s. 96.

Obr. 3. Karel F. J. Haringer, Přijímání sv. Aloise Gonzagy z rukou sv. Karla Boromejského, kostel P. Marie Sněžné, Olomouc, do 1728

Obr. 4. Karel F. J. Haringer, Zázračné přijímání sv. Stanislava Kostky andělem, kostel P. Marie Sněžné, Olomouc, do 1728

Malby *Sv. Alois Gonzaga* a *Sv. Stanislav Kostka* v pozlacených oválných rámech jsou na podstavcích s vegetabilními rozvilinami umístěny na oltární mense [obr. 3, 4].²⁶ Malby byly vytvořeny olejovými barvami na plátně o rozměrech 59 × 55 cm a v současné době jsou v poměrně dobrém stavu. Poslední restaurátorský zásah obou obrazů provedla v roce 1989 restaurátorka Marie Dočekalová, která konstatovala přítomnost drobné krakeláže na celé ploše obrazu a silnější poškození plátna u rámu způsobené jeho přepínáním.²⁷

K dataci a určení autorství obou obrazů se do současné doby badatelé vyjadřovali nejednotně, jednalo se mnohdy o velmi stručná a často opakovaná fakta, v nichž zaznívalo jméno Karla F. J. Haringera (1687–1734), vídeňského malíře pracujícího od dvacátých let 18. století na Moravě.²⁸ Karel F. J. Haringer v letech 1716 až 1717 vymaloval pro kostel Panny Marie Sněžné v Olomouci klenbu lodi i kněžiště malbami *Apoteóza Panny Marie Královny nebes*

26 Karel F. J. Haringer (?), *Sv. Alois Gonzaga*, do 1728, olej na plátně, asi 55 × 59 cm, Olomouc, kostel P. Marie Sněžné, kaple sv. Aloise; Karel F. J. Haringer (?), *Sv. Stanislav Kostka*, do 1728, olej na plátně, asi 55 × 59 cm, Olomouc, kostel P. Marie Sněžné, kaple sv. Aloise.

27 NPÚ, územní odborné pracoviště Olomouc, Marie Dočekalová, *Zpráva o restaurování pěti závěsných obrazů z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci*, sign. R–255.

28 J. P. CERRONI, *Skizze einer Geschichte*, 65v; Josef KACHNIK – Adolf NOWAK, *Církevní památky umělecké z Olomouce*, II, Olomouc 1895, s. 7; August PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung*, IV, Wien 1904, s. 1300; Josef TITTEL, *Die Restaurierung der Maria-Schneekirche (k.u.k. Garnisonskirche) in Olmütz in der Jahren 1916–1918*, Olmütz 1918, s. 19; H. VOLLMER, *Allgemeines Lexikon*, s. 40; G. WOLNY, *Kirchliche Topographie*, s. 207.

a Zázrak Panny Marie Sněžné, čímž započal dlouholetou spolupráci s olomouckými jezuiti, která vyvrcholila v roce 1728 dodáním oltářních obrazů *Sen sv. Josefa*, *Stětí sv. Barbory* a *Sv. Anděl Strážce* do bočních kaplí stejného zasvěcení.²⁹

Pro danou problematiku byl zásadní spis *Skizze einer Geschichte der Bildenden Künste in Mähren* z roku 1807 archiváře a historika Johanna Petera Cerroniho. Cerroni v něm kromě atribuce dvou protějškových maleb jezuitských světců Karlu F. J. Haringerovi uvedl i honorář ve výši 24 zlatých, který malíř získal v roce 1728.³⁰ Při bližším zkoumání účtů za jednotlivé části výzdoby kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci ovšem Cerroniho informaci nelze jednoznačně potvrdit.

Účty z roku 1728 uvádějí „*pro Imag[ines]: S[ancti] Aloysij A S[ancti] Stanislai 12 –*, [obr. 9], z čehož vyplývá, že malíři nebylo vyplaceno 24, ale pouze 12 zlatých za oba obrazy.³¹ K uvedené informaci ovšem není připsáno jméno žádného autora. I přes to, že se na předcházejícím záznamu nachází „*D[ominus] Carolo Haringer pro Imag[ines]: S[ancti] Ang[eli] Custodis A S[ancta] Barbara 350. –*, dokládající vyplacení 350 zlatých Karlu Haringerovi za obraz *Sv. Anděla Strážce* a *Sv. Barbory*, není možné jednoznačně potvrdit, zda se k Haringerovi vztahuje také následující řádek. Logicky lze chápat, že Cerroniho interpretace vychází právě ze zmíněných účtů, které jsou momentálně jediným archivním dokladem vztahujícím se k obrazům *Sv. Alois* a *Sv. Stanislav*. Nepopíratelným přínosem nalezeného fragmentu knihy účtů z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci je na tomto místě možné nově zadatovat obrazy nejspíše do roku 1728, kdy je jezuité zaplatili.³² Nalezené informace tím vyvracejí dosavadní předpoklad vzniku maleb až v polovině 18. století.³³

Protože plátna nenesou žádnou signaturu a nedochoval se přímý archivní doklad, který by obrazy připsal malíři Karlu F. J. Haringerovi, zůstane otázka autorství nadále otevřená. Ze stylového hlediska lze na plátnech vyzorovat prvky, které pro své figury využíval i Jan Kryštof Handke, především podstatně hladší rukopis tváří a jemně modelovaný nadočnicový oblouk s obočím, typický jak pro mnoho Handkeho realizací, tak některá Haringerova díla.³⁴ Karel F. J. Haringer pro olomoucké jezuiti tvořil již před rokem 1728 a ve spolupráci pokračoval do své smrti v roce 1734. Jan Kryštof Handke pracoval pro olomoucký řád Tovaryšstva Ježíšova od roku 1720 a z výmalby kaple Božího Těla (1727–1729) mu byly zmíněné motivy jezuitských světců taktéž dobře známy.

Uvedené pochybnosti, týkající se sporného autorství mezi malíři Karlem F. J. Haringerem a Janem Kryštofem Handkem, nejsou ojedinělé. Nejednotné názory na autorství se objevily

29 MZA v Brně, fond E 28 – jezuité Olomouc, sign. B9/20, nefoliováno; Kromě zakázek pro jezuitu vytvořil Karel F. J. Haringer malby *Sv. Jan Nepomucký* a *Sv. Jan Sarkandr* (1733) pro premonstrátskou kanonii Klášterní Hradisko, *Umučení sv. Vavřince* (1733) pro radniční kapli sv. Jeronýma. Cizí mu nebyly ani návrhy pro univerzitní teze nebo předlohy pro rytiny do knihy *Enthronisticum Parthenium...* (1733), která dokumentovala oslavy korunování obrazu *Panny Marie s Ježíškem* v chrámu Navštívení Panny Marie na Svatém Kopečku v roce 1732. Srov.: Monika HLAVATÁ, *Malíř Karel František Josef Haringer (1687–1734). Umělcova tvorba na Moravě v širším kontextu barokního malířství* (magisterská práce), Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2018.

30 J. P. CERRONI, *Skizze einer Geschichte*, 65v.

31 MZA v Brně, fond G1 – Bočkova sbírka, inv. č. 6267, fol. 17v.

32 Zlomkovitě dochované účty kostela obsahují záznamy z období od října 1715 až do roku 1730, který již není dělený na měsíce vzhledem k menší frekvenci dodávání děl do téměř vybaveného kostela. Srov.: MZA v Brně, fond G1 – Bočkova sbírka, inv. č. 6267, fol. 14r–18r.

33 J. MACHÁČKOVÁ, *Jezuitská malířská kultura na Moravě*, s. 127.

34 Příkladem lze uvést Handkeho plátna *Panna Marie Bolestná* (1763), *Panna Marie* (1765), *Alegorie léta* (okolo 1763) a *Kardinál Moroni předává sv. Ignáci bulu papeže Pavla III.* (1744) z kostela Panny Marie Sněžné v Olomouci; U Karla Haringera se jedná o malby *Sv. Anděl Strážce* (1728) a *Sen sv. Josefa* (1728).

Ann. Dn. 1728	
Fr. Carolo Haringer pro Imag.	
S. Ang. Custodis S. S. Barbara	350.
pro Imag. S. Aloysij et S. Stanisla	72
fringedi. marm. Joanni Georgio	72 30.
Organifici interim	430 24.
pro 2. modys gips	15. 45.
pro vultura ejusdem	77 13.
Statuans abenti	77.
Victori Antonis Miller pro	
inamatis nonnullis rebus in	
sacello S. Paulina	19.
Auriga viennā Imaginem S.	
Barbara ad vchenti	1
pro 2. urnis olei lini	77. 30.
pro 2. vasculis ad hoc oleum	36.
Victoriano pro 2. fenestris ad	
sacellum S. Ang. Cust. S. S. Barb.	40.
pars summa	17287

Obr. 9. Moravský zemský archiv v Brně, fond G1 – Bočkova sbírka, inv. č. 6267, fol. 17v (detail)

i u obrazu *Křest Krista* v kostela sv. Mořice v Olomouci [obr. 10].³⁵ Zatímco první skupina badatelů atribuovala obraz *Křest Krista* malíři Janu Kryštofu Handkemu,³⁶ druhý proud uvedl jako autora Karla F. J. Haringera.³⁷ Otázka o autorství byla otevřená především kvůli tomu, že oltářní malbu mohli v letech kolem 1729, kam byla datována, vytvořit oba umělci. Malba je v dnešní době v kritickém stavu a na zčernalém povrchu je námět křtu Krista sv. Janem Křtitelem v Jordánu téměř neidentifikovatelný. Z toho důvodu dosud nebylo pro ozřejmění autorství možné použít formálně stylovou analýzu.³⁸

Rozhodujícím zjištěním, které otázku autorství vyřešilo, bylo nalezení kvitance za vytvoření obrazu *Křest Krista*.³⁹ V přílohách k účtům kostela sv. Mořice z 3. května 1730 se nachází

35 Jan Kryštof Handke, 1730, olej na plátně, asi 350 × 190 cm, Olomouc, kostel sv. Mořice, oltář sv. Jana Křtitele

36 F. BOLEK, *Katolické kostely a kaple v Olomouci*, s. 45; J. P. CERRONI, *Skizze einer Geschichte*, 43r; Josef MATZKE, *Die St. Mauritius-Kirche in Olmütz*, Steinheim am Main 1964, s. 36–37; G. WOLNY, *Kirchliche Topographie*, s. 220–221.

37 Leoš MLČÁK, *Barokní fresky Karla Josefa Haringera (1687–1734) v olomouckém kostele Panny Marie Sněžné*, *Vlastivědný věstník moravský* 53, 2001, s. 50; Josef BLÁHA – Ivo HLOBIL – Milan TOGNER – Vladimír HYHLÍK, *Olomouc. Proboštský farní chrám sv. Mořice*, Velehrad 1992, s. 22; Bohumil ZLÁMAL, *Dějiny kostela sv. Mořice v Olomouci*, Olomouc 1939, s. 39.

38 Pro ikonografickou analýzu bylo nutné využít starší fotografický materiál Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Olomouci z konce šedesátých let 20. století. I přes tristní stav malby už v těchto letech lze na plátně rozeznat klečícího Krista, který se otevřenými dlaněmi přimyká ke stojící postavě sv. Jana Křtitele. Hlavní motiv doplňuje figurální stafáž andělů a puttí ve sféře nebes.

39 Státní okresní archiv Olomouc, fond Farní úřad sv. Mořice Olomouc, Přílohy k účtům, sign. IId, fol. 19.

**Obr. 10. Jan K. Handke, *Křest Krista*,
kostel sv. Mořice, Olomouc, do 1730**

kvitance ve výši 50 zlatých vystavená malířem Janem Kryštofem Handkem, který smlouvenou částku požaduje po tehdejších faráři Františku Řehoři, hraběti Gianninim (1693–1758).⁴⁰ Protože se v kostele sv. Mořice v Olomouci další malba stejného tématu nenachází, Handkeho účet lze chápat jako pramen dokládající autorství obrazu *Křest Krista*, umístěného v oltáři stejného zasvěcení.⁴¹

Dvě předlohy se svěťci sv. Aloisem Gonzagou a sv. Stanislavem Kostkou, které vytvořil málo známý pražský malíř Antonín Liebel pro univerzitní grafické teze v Praze i Olomouci a které vytiskla dílna Gottlieba Heisse v Augsburgu, byly v jezuitském prostředí Olomouce využity pro výzdobu dvou sakrálních prostor – kapli Božího Těla při jezuitském konviktu a kapli sv. Aloise v kostele Panny Marie Sněžné.

Při závěrečném zhodnocení všech tří zmíněných realizací je možné s vysokou pravděpodobností tvrdit, že grafické teze ohlašující veřejné disputace v roce 1722 vznikly jako první (není možné zjistit v jakém pořadí, protože oproti olomouckým tezím, které adepti na bakalářský titul využili 26. a 27. května, neobsahují pražské teze žádné bližší datum). Vzhledem ke skutečnosti, že ačkoli známe rozmezí let vzniku nástěnných maleb v kapli Božího Těla (1727–1729) i nejzazší

40 František Řehoř, hrabě Giannini působil ve funkci kaplana svatomořického kostela od roku 1722, v roce 1731 dosáhl povýšení farnosti na proboštství a zasloužil se o barokní etapu obnovy kostela. Srov.: J. BLÁHA – I. HLOBIL – M. TOGNER – V. HYHLÍK, *Olomouc*, s. 21; Richard HUDECZEK, *Geschichte der Kirchen der königlichen Hauptstadt Olmütz*, Olmütz 1907, s. 37–39.

41 O malbě *Křest Krista* pro kostel sv. Mořice se Jan Kryštof Handke nezmiňuje ani ve své vlastní biografii. Srov.: L. MLČÁK (ed.), *Jan Kryštof Handke*; MZA v Brně, fond G12 – Cerroniho sbírka, sign. 180.

rok vytvoření pláten v kapli sv. Aloise kostela Panny Marie Sněžné (1728), není možné dojít definitivních závěrů, která ze zakázek byla realizována jako první. Jedná se o velmi krátké časové rozmezí, a malby tak mohly vzniknout ve stejné době v závislosti jedna na druhé. Tomu odpovídá i naprosto totožná barevnost obou realizací. Pokud by malby vznikly nezávisle, pouze s využitím grafické předlohy, barevnost by se pravděpodobně lišila.

Při pečlivém srovnání lze u obrazů v kapli Božího Těla vidět mnohé nedostatky a rozdíly oproti plátnům v kapli sv. Aloise. Musíme ale brát v potaz špatný stav maleb, u kterého nelze podle zprávy z posledního restaurátorského zásahu určit míru autentického dochování. V každém případě autor nástěnných maleb ve štukových zrcadlech musel využít větší prostor malířské plochy. Proto můžeme na obraze Sv. Alois Gonzaga vidět více z řádového roucha sv. Karla Boromejského a u Sv. Stanislava Kostky větší část těla anděla. U obou maleb je pak domalována spodní partie, kterou umělec vyřešil vytvořením římsy oddělující prostor mezi vyobrazenou dvojicí.

S tím nastává i otázka, kdo byl autorem ikonografické koncepce výzdoby jak kaple sv. Aloise, tak kaple Božího Těla. Jen hypoteticky můžeme uvažovat nad tím, zda s inspirací univerzitními tezemi přišel některý ze zmíněných malířů, nebo představený jezuitského řádu, který se s grafikami seznámil při veřejných disputacích v roce 1722, nebo v dílně Gottlieba Heisse z Augsburgu. Jak totiž víme, Jan Kryštof Handke, Karel F. J. Haringer i další olomoučtí umělci při tvorbě univerzitních tezí s grafickou dílnou rodiny Heissů velmi úzce spolupracovali.⁴²

Summary

St. Alois Gonzaga and St. Stanislav Kostka – The Jesuit saints as inspiration for the decorations of university theses and Olomouc chapels

This article describes the relationship between graphical university theses and other paintings located in the original Jesuit chapels in Olomouc. These works were created in the first half of the 18th century and present the Jesuit St. Alois Gonzaga and St. Stanislav Kostka at Holy Communion. Two graphic university theses with the aforementioned Jesuit saints, which were produced in 1722 by the painter Antonín Liebel and the engraver Gottlieb Heiss for the students of Olomouc and Prague universities, are the oldest ones. Around 1728, Jan Kryštof Handke painted, together with his assistant, Jan Dreschler, the same motifs of St. Alois and St. Stanislav in the Corpus Christi Chapel of the Olomouc Jesuit Convict and, until 1728, an unknown author portrayed the same saints in the St. Alois Chapel in the Church of Our Lady of the Snows. The painter Karel František Josef Haringer from today's Austria was considered the author of the latter realizations, but the dating of both of the small oval canvases was unknown. The newly-interpreted accounts of the Olomouc Church of Our Lady of the Snows helped to determine the dating, which confirmed that the Jesuits paid for these paintings in 1728. The objective of the study was to map all the aforementioned Olomouc realizations of St. Alois and St. Stanislav, to find out the dates of their creation and to try to determine the sequence in which they were created, wherein the relationship of the Jesuits to the art production of the 18th century could not be omitted either.

42 Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2018_016 „Tvůrce, dílo, objednavatel – dynamický faktor ve výtvarném umění“.

Lukáš T u r o ň

ÚMRTNOST OBYVATELSTVA EVANGELICKÉ FARNOSTI BYSTRICE NAD OLŠÍ V „DLOUHÉM“ 19. STOLETÍ

Abstract

The main objective of this study is a description mortality of the population of the evangelical parish of Bystřice nad Olší during the Industrial Revolution. The work presents the development of mortality between 1786 and 1910, wherein the starting point was the study of the register of deaths. When working with the registers, excerption method was used, which consists of rewriting the individual entries into the pre-printed sheets as they follow in the register, wherein we create a new sheet for each year. By using the agreed signs and abbreviations, a duplicate of the register is actually created, which is, however, clear and free of all redundancies. The aggregate method, developed by a group of Cambridge historians, led by P. Laslett, D. Eversly and E. Wrigley, was also used. This method is based on aggregating the monthly and annual sums of the number of married, born and deceased persons and their observation in long time series. This allows large population groups to be processed for very long periods of time. When determining the number of evangelicals in the parish, it was necessary to estimate the number of evangelicals and use the interpolation method. Interpolation can be considered only when the year, for which we estimate the missing numerical value, lies in a time series of two not too distant known and accurate population numbers. The evangelical parish of Bystřice nad Olší was located in a region where agriculture played a substantial economic role throughout the 19th century, and, from the second half of the 19th century, heavy industry began to gradually develop, led by Třinecké Železárny (ironworks), the Ostrava-Karviná Coal Mining District and the Košice-Bohumín Railway. This economic situation also affected the livelihood and living standard of the parish population, they were just the effects of economic booms or crises, along with war conflicts or epidemics, that had a major impact on the development of mortality.

Keywords: historical demography, gross rate, register, mortality, population, evangelical parish of Bystřice nad Olší, 1786 to 1910, “long” 19th century.

Předkládaná studie je sondou do vývoje úmrtnostních poměrů v populaci evangelické farnosti Bystřice nad Olší v období „dlouhého“ 19. století.¹ Jedním z hlavních cílů je prokázání užitečnosti demografické analýzy, díky níž je možné odkrýt hloubku změn, ke kterým došlo v souvislosti s postupujícím procesem průmyslové revoluce.

Evangelická farnost Bystřice nad Olší spadá do oblasti, ve které představovalo v celém sledovaném období výzkumu úmrtnosti důležitou hospodářskou úlohu zemědělství. Od druhé poloviny 19. století dochází k postupnému rozvoji těžkého průmyslu konstituujícího se hlavně v hutnictví, v jehož čele stály v tomto regionu především Třinecké železárny. Tento hutní komplex ovlivňoval také způsob obživy a životní úroveň obyvatelstva farnosti, neboť i místní evangelíci nacházeli uplatnění v těchto hutních provozech, a to hlavně na přelomu 19. a 20. století. Byly to právě dopady ekonomických konjunktur nebo úpadků, které měly zásadní vliv na populační vývoj.

1. Bystřice nad Olší

Obec Bystřice nad Olší leží v Moravskoslezském kraji v údolí Jablunkovského průsmyku mezi těšínskou částí Moravskoslezských Beskyd (nejvyšším vrcholem je Lysá hora – 1323 m n. m.) a Slezskými Beskydami (Velká Čantoryje – 995 m n. m.). Průměrná nadmořská výška dosahuje 354 m, nejvyšším bodem obce je pak vrch Loučka (835 m n. m.). Bystřičí protékají

¹ Tato studie byla zpracována v rámci projektu SGS11/FF/2017-2018 s názvem Hospodářské a sociální dějiny vybraných lokalit Moravy a Slezska v 18. – 20. století, řešeném na Filozofické fakultě Ostravské univerzity.

řeky Olše (*Olza*) a Hluchová (*Gluchówka*). Podhorská obec Bystřice leží na jihovýchodě od Třince a rozkládá se na ploše přes 1600 hektarů, z nichž je takřka 470 hektarů lesa.² První historická zmínka o Bystřici pochází z roku 1423, kdy těšínský kníže Boleslav I. potvrdil ve své listině bystřickému fojtu Stanislavu zvanému Goly prodej fojstství s krčmou, mlýnem a ostatním příslušenstvím patrně svému zeti Janovi zvanému Faber. Vesnice tehdy byla součástí komorního panství a patřila k největším na Těšínsku.³

K činitelům významně ovlivňujícím kolonizaci obce patřilo zejména komunikační spojení mezi severem a jihem, tzv. jablunkovská cesta, nazývaná někdy jantarová, dále pak dostatečné zásoby pitné a užitkové vody a v neposlední řadě zdejší geografické podmínky a drsnější podnebí. V Bystřici bylo ve velké míře rozšířeno salašnictví. Nový způsob chovu dobytka na salaších na Jablunkovsko pronikl především z jihu a jihovýchodu a byl podporován majiteli těšínského panství. Bystřičtí založili salaše na pastvinách na Velkém Kozinci, Zorymbku a Kičeře, Louče, Poledné nebo v Košařískách. Salašnické hospodaření vedlo k zakládání tzv. pasteveckých osad či chalupnických usedlostí (např. Paseky, Karpentná).⁴

Obec Bystřice nad Olší se rozkládá na Těšínsku, které představuje samostatný etnografický region, tedy území definované specifickým způsobem života jeho obyvatel a typickou lidovou kulturou. Svéráznost této kultury je umocněna zeměpisnou polohou oblasti, ležící při státní hranici českého státu s Polskem a Slovenskem.⁵

Práce je teritoriálně ohraničena územím evangelické farnosti Bystřice nad Olší, jež je tvořena různě velkými obcemi Vendryně, Lyžbice, Oldřichovice, Tyra, Košařiska, Nýdek, Karpentná a samotnou Bystřicí nad Olší, ve které se nacházel farní kostel. Jednalo se o sousedící vesnice, z nichž nejbližší farnímu kostelu v Bystřici byla Karpentná, Vendryně a Nýdek, naopak nejdelší vzdálenost museli urazit věřící z Tyry, Oldřichovic a Košařísk. I když se hranice farnosti během sledovaného období měnily, teritoriálně zůstalo předmětem zájmu stále těchto osm obcí.

Z hlediska církevní správy byla obec Bystřice nad Olší již od svého vzniku součástí katolické farnosti se sídlem ve Vendryni. V polovině 16. století byla i vendryňská fara obsazena luterskými duchovními a celá farnost posléze přijala toto nové náboženské učení. V rámci rekatolizace došlo k obnovení systému katolických farností a do kostelů byli opětovně dosazeni katoličtí faráři. Veškeré katolické sváteční mše se vykonávaly v kostele ve Vendryni, kde byly pravidelně slouženy vždy dvě po sobě jdoucí neděle, třetí neděle v Bystřici a čtvrtou v Nýdku. Avšak přes veškeré rekatolizační snahy a stálý tlak zůstávaly na Těšínsku rozsáhlé, silně protestantské oblasti. Mezi tyto oblasti patřila zejména podhorská a horská úbočí Moravskoslezských Beskyd, do jejichž území spadaly taktéž vesničky Bystřice nad Olší, Nýdek či Vendryně. Tajně, častokrát i v noci, se evangelíci scházeli na odlehlých místech, převážně v lesích na horských úbočích, ke společným bohoslužbám. Zásadní význam pro náboženské poměry nejen na Těšínsku mělo vydání tolerančního patentu císařem Josefem II. dne 13. října 1781, jímž byla uzákoněna náboženská tolerance. V prvním tolerančním roce (1782) bylo v těšínském knížectví založeno šest nových evangelických sborů: Bílsko, Javoří, Bludovice, Komorní Lhotka, Visla a Bystřice nad Olší. V pozdějších letech vznikají nové evangelické sbory v Ustroni, Holešově, Návsi,

2 Irena KORBELÁŘOVÁ – Václav PETER – Henryk WAWRECKA – Rudolf ŽÁČEK, *Beskydy a Pobeskydí 1895-1939*, Český Těšín 2001, s. 26-27.

3 Karel GAURA, *Bystřice nad Olší. Od minulosti k přítomnosti jedné z největších obcí na Těšínsku*, Bystřice 2007, s. 17-18.

4 Tamtéž, s. 13-23.

5 Ivo STOLAŘÍK – Jaroslav ŠTIKA – Věra TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 1. díl. Přírodní prostředí, dějiny, obyvatelstvo, nářečí, zaměstnání*, Český Těšín 1997, s. 9.

Drahomyšli a Starém Bílsku. Základní kámen evangelického kostela a školy v Bystřici nad Olší byl položen dne 25. července 1782. Této slavnostní události se zúčastnil krajský hejtman Jan hrabě Larisch, zástupce těšínské konzistoře Jan Kluger, ceremonii posvěcení místa vykonal těšínský pastor Traugott Bartelmus. Až do dokončení stavby zděného kostela v roce 1817 se evangelíci z bystrické farnosti shromažďovali v dřevěném kostelíčku.⁶

2. Umírání a smrt v životě člověka

Úmrtnost je společně s porodností jedním ze dvou faktorů, které bezprostředně rozhodují o tempu růstu určité populace.⁷ Avšak ve srovnání s poměrně stabilní natalitou v době před demografickou revolucí zaznamenávala křivka mortality mnohem citlivěji zejména hospodářské výkyvy a válečné otřesy.⁸

Ať už se jednalo o pohanské vnímání vztahu mezi člověkem, přírodou a světem, nebo o křesťanské náboženské pojetí úmrtí člověka, zasahovala smrt v dřívějších dobách do každodenního života lidí daleko výrazněji, než jak je tomu v současnosti. Propojení života člověka s přírodou je zřetelné v mnoha různých obyčejích a pověrách. Velké množství znamení, předzvěstí či věsteb týkajících se smrti bylo v lidové víře úzce determinováno prostředím, které člověka bezprostředně obklopovalo. Nejrozličnější pověry se vztahovaly k rostlinám a stromům, zvířatům či ptákům, k přírodním živlům nebo k úkazům na obloze. Mezi nejčastější patřilo předvídaní smrti z chování zvířat, ptáků a hmyzu (přeběhnutí černé kočky přes cestu, vyty psa obráceného hlavou k domu, houkání sýčka, mrtvý had ležící v blízkosti usedlosti, smrt přinášející motýl smrtihlav aj.).⁹ Z polních zvířat představoval na Těšínsku významného zvěstovatele dobrých i špatných zpráv krtek, pokud ryl v blízkosti domu, mělo se za to, že v domě někdo *ubýdže* nebo *přibýndže*, tedy že se buď někdo narodí, nebo zemře, přičemž dle tradice v obci Košařiska bývala smrt častější. Úmrtí v domě bylo častokrát předpovídané podle náhodných znamení, např. když spadl ze stěny obraz nebo když se zastavily hodiny.¹⁰ V české lidové tradici měla své zásadní místo také představa smrti jako ženské bytosti, zahalené v bílém oděvu nebo plachtě (označovaná názvy *Smrtka* nebo *kmotřička Smrt*), a kostlivce s kosou (*zubatá*, *kosatá* nebo také *Smrtka* či *Smrták*). Ve Slezsku se mezi starými lidmi udržovala pověra o smrti, která se objevovala jako „*bjola baba*“ s kosou nebo srpem.¹¹

Umírání bylo vnímáno jako veřejná záležitost a rituály s ním spjaté měly člověku umožnit urovnat veškeré své záležitosti v oblasti světské i náboženské. Umírající si měl dát do pořádku svůj vztah s Bohem, příslušníky rodiny, sousedy a celou obcí. K tradičním obřadům umírání v domácím prostředí patřila směsice úkonů vyplývajících z křesťanské víry a pověrečných představ (dávání požehnání, hlavně dětem, obřadní návštěvy příbuzných, pokládání černého

6 Podrobněji k náboženským poměrům na Těšínsku viz například Gottlieb BIERMANN, *Historia wiary ewangelickiej w Śląsku Austriackim, z osobliwym względem na dzieje ewangelickiego kościoła z łaski danego przed Cieszynem. Z niemieckiego na język polski przelozył nauczyciel Jan Śliwka*, Cieszyn 1859; Paweł KAJZAR, *Krótká historia kościelna wiary ewangelickiej*, Cieszyn 1850; Karol MICHEJDA, *Dzieje kościoła ewangelickiego w księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909; TÝŽ, *Kronika ewangelickiego zboru augsburskiego wyznania w Bystrzycy*, Cieszyn 1911; David PINDŮR, *Osudy evangeliků v Bystřici v období rekatolizace (1654-1709)*, Těšínsko. Vlastivědný časopis 53, 2010; František BEDNÁŘ, *Toleranční patent, jeho vznik a význam*, Praha 1931.

7 Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 123.

8 Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha 1965, s. 70.

9 Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, 2004, s. 180-184.

10 Ivo STOLAŘÍK – Jaroslav ŠTIKA – Věra TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 3. díl. Rodina a obec. Obyčeje. Lidové léčitelství. Šenov u Ostravy*, 2001, s. 154.

11 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 171-178.

šátku na hlavu pro tiché a klidné umírání, sepsání poslední vůle neboli testamentu atp.). Zemřelého nechávali až do pohřbu doma, dokud však truhlář nevyrobil rakev, byl nebožtík ponechán ve světnici na posteli nebo v síni na slámě, na které již byla připravena bílá plachta. V hojně míře bylo používáno také umrlčí prkno neboli *umrlák*, které se nacházelo v komoře. Mezi nezbytné povinnosti pozůstalých patřilo omytí zemřelého a jeho upravení do rakve.¹² Na Těšínsku bylo tradicí, že zemřelý byl oblečen do šatů, které měl při svatbě. Jelikož se pohřeb zemřelého odbýval obvykle až třetí den po smrti, scházeli se po dva večery u lože nebožtíka také sousedé a rodinní příslušníci ke společným duchovním písním a modlitbám, které například na Hřčavě trvaly až do dvou hodin ráno. Společné písně a modlitby v rodinách zesnulých se na některých místech konají dodnes, avšak pouze na základě přání pozůstalých. Samotný pohřební rituál zahrnoval několik úkonů, např. obřadní opouštění domu, doprovod nebožtíka v průvodu do kostela na mši, spuštění rakve do hrobu či pohřební hostinu. Mimořádné místo zaujímal v lidové tradici práh, který nejen při pohřbu, ale také při křtu či svatbě symbolizoval posvátný předěl mezi světem domácím a cizím, měl charakter určitého hraničního místa. Aby se nemohl duch zemřelého vrátit zpět do domu, bylo s truhlou, kterou vynášeli nejbližší příbuzní zemřelého, zejména synové a zeťové, třikrát poklepáno o práh domovních dveří. Například v Horní Lomné se s truhlou (*truglum*) klepalo na každý práh. Zajímavostí účastníků pohřebního průvodu byl smuteční oděv, který byl původně bílé barvy. Černá barva se na venkově objevila v průběhu 19. století, avšak zobecnila se až v meziválečném období.¹³

S křesťanským přístupem k smrti jakožto branou ke spasení a věčnému životu bylo pohanské pochovávání zemřelých v lesích a polích nahrazeno pohřbíváním nebožtíků do posvěcené půdy na hřbitovech, které se rozprostíraly v blízkosti farních kostelů. Ve středu těchto křesťanských hřbitovů byl mnohdy umístěn kříž se spasitelem, jenž představoval vykoupení lidstva a jeho vzkříšení.¹⁴ Hřbitovy bývaly nábožensky smíšené, nicméně během 19. století se začaly zakládat i samostatné hřbitovy evangelické, zejména pak v oblastech, ve kterých byla tato populace početnější (Těšínsko).¹⁵ Až do té doby však byly zcela běžné nenávistné projevy neochoty k pohřbívání evangelíků na katolických hřbitovech.¹⁶ Hlavní částí evangelického pohřbu bylo kázání, které bylo pronášeno za doprovodu modliteb, čtení z Bible a zpěvu žalmů také nad hrobovou jámou. Cílem pastora bylo zdůraznění víry ve vzkříšení a spásu zemřelého nebo připomenutí osoby a života zesnulého.¹⁷

3. Úmrtní matrika evangelické farnosti Bystřice nad Olší

Úmrtní matrika bystrické evangelické farnosti měla poměrně dobrou vypovídací hodnotu. Již od roku 1786 se setkáváme v úmrtních matrikách (*Todtenmatrik*, *Sterberegister*) se všemi potřebnými údaji o zemřelém.¹⁸ Nacházíme zde rubriku data úmrtí (včetně uvedení dne, měsíce a roku – „*Zeit des Absterbens*“), dále pak rubriku pro uvedení bydliště (číslo domu – „*Hausnummer*“), jméno a příjmení zemřelého („*Namen des gestorbenes*“). V některých

12 Tamtéž, s. 184-224.

13 I. STOLAŘÍK – J. ŠTIKA – V. TOMOLOVÁ, *Těšínsko. 3. díl*, s. 156-163.

14 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 266-267.

15 Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska a severovýchodní Moravy v éře modernizace*, Ostrava 2014, s. 152.

16 K. MICHEJDA, *Dzieje kościoła ewangelickiego*, s. 70-73.

17 Olga NEŠPOROVÁ, *O smrti a pohřbívání*, Brno 2013, s. 145-146.

18 Do všeobecné charakteristiky jsou zahrnuty jak evangelické matriky vedené od roku 1834, tak také katolické matriky, do kterých byli v letech 1786-1833 zemřelí evangelíci zapisováni.

matričních záznamech nacházíme také údaje o rodičích, zejména pak o otci a jeho povolání. Důležitou součástí záznamu je rubrika náboženské příslušnosti, tedy katolické nebo protestantské („*Religion – katolisch, protestantisch*“). V úmrtní matrice se setkáme také s rubrikou přinášející informaci o pohlaví zemřelé osoby (žena – „*weiblich*“, muž – „*männlich*“). Již v roce 1786 evidujeme v úmrtních matrikách rubriku o věku, kterého se zemřelý dožil („*Lebens Jahre*“, „*Jahre*“ nebo „*Alten*“¹⁹), přičemž v této rubrice je zapisovatelem matriky zapsán věk celým slovem nebo zkratkou, den („*Tag*“), měsíc („*Monath*“) a rok („*Jahr*“). Od 40. let 19. století je pak oddíl „*Lebens Jahre*“ rozdělen na tři podrubriky. V průběhu roku 1858 je rubrika „*Lebens Jahre*“ nahrazena rubrikou „*Geburtsjahr, Monat und Tag*“, tedy datem narození. V matričním záznamu nacházíme také zprávu o nemoci nebo příčině úmrtí („*Krankheit und Todesart*“) a také zprávu o pastorovi, který provedl zápis. Od ledna 1858 se v evangelických úmrtních matrikách nově objevuje rubrika s názvem „*Ort wo, und Tag, an welchem die Beerdigung geschehen*“, což znamená informace o dni a příslušném hřbitově, na kterém byl zesnulý pohřben. Používaným jazykem v úmrtních matrikách byla němčina. Od 80. let 19. století se pro pojmenování měsíců či příčin smrti v jednotlivých matričních záznamech objevují polské výrazy („*zapalenie płuc*“ – zápal plic, „*slabość*“ – slabost, „*wrzód*“ – vřed, „*koklusz*“ – černý kašel, „*suchoty płuc*“ – plicní tuberkulóza aj.). Názvy jednotlivých rubrik však zůstávají nadepisovány až do roku 1910 v německém jazyce.

V době před rokem 1833 samostatná úmrtní matrika evangelické farnosti Bystrice nad Olší vedena nebyla.²⁰ Zapisování zesnulých evangelíků do samostatné matriky zahajuje v roce 1834 pastor Wilhelm Raschke. Evangeličtí zemřelí však i přes to nepřestali být zapisováni příslušnými katolickými faráři do katolických úmrtních matrik. Tato dvojkolejnost skončila v roce 1849. Zemřelí evangelíci z obcí Bystrice nad Olší, Karpentné, Nýdku, Vendryně a Lyžbic byli vedeni ve vendryňské katolické matrice, zemřelí evangelíci z obcí Oldřichovice a Tyra byli zaznamenáváni do úmrtní matriky katolické farnosti Střítež a konečně zesnulí evangelíci z obce Košaršiska byli zapisováni katolickými faráři do jablunkovské katolické matriky zemřelých.²¹ Na základě „křížení“ matrik bylo nutné provést srovnání evangelické a katolické úmrtní matriky pro léta 1834-1848. V tomto období bylo v úmrtních záznamech katolických matrik příslušných farností nalezeno celkem 489 osob, které se přihlásily k evangelickému vyznání víry. Tyto osoby však v záznamech evangelické úmrtní matriky chyběly, byly proto započítány do celkového počtu všech zemřelých i do dílčích výpočtů.

Během srovnávání katolických a evangelických úmrtních matrik bylo objeveno několik zvláštních případů. Evangelický pastor při přepisování zemřelých evangelíků do evangelické úmrtní matriky mnohdy zapomněl zapsat věk, ve kterém dotyčný zemřel. Tyto neúplné záznamy o úmrtí se při srovnávání obou matrik vyskytly celkem třikrát. Všechny tři případy se odehrály ve 40. letech 19. století v Bystrici nad Olší, tedy v letech vysoké úrovně úmrtnosti. Prvním z nich je úmrtí *Adama Babilona*. Evangelický pastor zapsal do evangelické úmrtní matriky pouze jméno

19 S termíny „*Jahre*“ a „*Alten*“ se setkáváme pouze v úmrtní matrice katolické farnosti Střítež, do které byli v letech 1786 až 1848 zapisováni zemřelí věřící evangelického vyznání z Oldřichovic a Tyry. Termínem „*Alten*“ se pak také nadepisuje rubrika věku zemřelého v evangelické úmrtní matrice v letech 1834-1858.

20 Neexistenci evangelické úmrtní matriky potvrdil Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), jakož i Farní úřad Slezské církve evangelické a. v. v Bystřici nad Olší.

21 Tito zemřelí evangelíci jsou vedeni v záznamech farností katolických matrik obcí Vendryně: Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), Z 1786-1844, inv. č. 2978, sign. Ja IX 22; Z 1786-1886, inv. č. 2979, sign. Ja IX 23; Z 1845-1890, inv. č. 2981, sign. Ja IX 25; Z 1844-1890, inv. č. 2982, sign. Ja IX 26; Z 1786-1890, inv. č. 2984, sign. Ja IX 28; Střítež: N, Z, O, I-N 1785-1894, inv. č. 2951, sign. Ja VI 8 a Jablunkov: Z 1760-1802, inv. č. 2924, sign. Ja I 18 a Z 1803-1903, inv. č. 2926, sign. Ja I 20.

a datum úmrtí (24. října 1844).²² Informaci o věku zemřelého nacházíme až v katolické matrice (*Adam* zemřel ve věku 51 let).²³ Druhým z těchto tří případů pouze částečného matričního záznamu je úmrtí *Anny Stryja*. Evangelická matrika přináší údaj o datu smrti (23. května 1845) a bydlišti zesnulé (Bystřice č. 19),²⁴ avšak údaj o věku zemřelé zjistíme až ze záznamu v katolické matrice (*Anna* zemřela ve věku 64 let).²⁵ Posledním případem je úmrtí *Georga Kubiczka*, který zemřel dne 15. září 1847 v Bystřici, číslo popisné 47. V evangelické úmrtní matrice byly pastorem zapsány všechny údaje kromě věku zemřelého.²⁶ Naopak v katolické úmrtní matrice se kromě ostatních informací dovídáme právě věk zemřelého *Georga Kubiczka* (zemřel ve věku 12 měsíců).²⁷

Evangelický pastor však také vynechával celé matriční záznamy o zemřelých osobách, rovněž ze druhé poloviny 40. let 19. století. Zajímavé je například opomenutí manželů *Johanna* a *Ewy Kalytových*, bydlištěm v obci Karpentná, číslo 12. Oba zemřeli na následky epidemie tyfu dne 18. dubna 1848.²⁸ Evangelický pastor nezaregistroval ani úmrtí sester *Susanny* a *Maryny Lischtwanových*, dcer *Adama Lischtwana* z Karpentné, číslo domu 24. Obě dívky podlely epidemiím, *Susanna* zemřela na tyfus, *Maryna* podlela úplavici.²⁹ Poslední záznam opomenutého zemřelého evangelika v některé ze tří zmiňovaných katolických matrik se váže ke dni 3. října 1848 a přináší jej katolická matrika vendryňská. Ve Vendryni číslo 46 zemřela ve věku 17 let *Susanna Stryja*, dcera *Johanna Stryji*.³⁰

Jednou z hlavních příčin zapisování zemřelých evangelíků do katolických matrik byla skutečnost, že až do roku 1849 byli zemřelí evangelíci z farnosti Bystřice nad Olší pohřbíváni na nejbližších hřbitovech katolických farností. Nicméně evangelíci chtěli mít po roce 1848, ve kterém došlo k přiznání značných práv a svobod právě evangelickým věřícím, své vlastní hřbitovy, a tak byl v roce 1849 založen evangelický hřbitov v Bystřici nad Olší, v roce 1850 pak hřbitovy v Lyžbicích a Košařiskách.³¹ Během 60. let 19. století založily své vlastní evangelické hřbitovy také obce Vendryně (1862), Oldřichovice (1862), Nýdek (1864) a Tyra (1868). Obec Karpentná měla při evangelickém kostele svůj vlastní hřbitov až v roce 1878.³²

Ne vždy probíhalo pohřbívání evangelíků na katolických hřbitovech bez starostí a problémů. Obyvatelé Košařisk byli až do roku 1849 pohřbíváni na katolickém hřbitově v Jablunkově. O tom, jakým problémem bylo dojít na hřbitov v čase sněhových závějů a mrazů, pojednává případ, který se odehrál v zimě roku 1838 v horské vesničce Košařiska. Zemřelá *Ewa Hezcko* ležela mrtva pět dní doma, šestý den mělo dojít k pohřbu. Avšak pohřební průvod se musel kvůli sněhovým závějím v těžkém kopcovitém terénu vrátit v polovině cesty zpět i se zesnulou do podhorské vesničky až do jejího domu. Zde se pak čekalo několik dalších dnů na změnu počasí.

22 ZA v Opavě, Z 1834-1855, inv. č. 3814, sign. ET II 10, pagina 52.

23 ZA v Opavě, Z 1844-1890, inv. č. 2982, sign. Ja IX 26, pagina 2.

24 ZA v Opavě, Z 1834-1855, inv. č. 3814, sign. ET II 10, pagina 56.

25 ZA v Opavě, Z 1844-1890, inv. č. 2982, sign. Ja IX 26, pagina 3.

26 ZA v Opavě, Z 1834-1855, inv. č. 3814, sign. ET II 10, pagina 67.

27 ZA v Opavě, Z 1844-1890, inv. č. 2982, sign. Ja IX 26, pagina 9.

28 ZA v Opavě, Z 1786-1886, inv. č. 2979, sign. Ja IX 23, pagina 127.

29 ZA v Opavě, Z 1844-1890, inv. č. 2979, sign. Ja IX 23, pagina 128.

30 ZA v Opavě, Z 1845-1890, inv. č. 2981, sign. Ja IX 25, pagina 13.

31 K. MICHEJDA, *Kronika ewangelického zboru*, s. 39.

32 Tamtéž, s. 56-59 a 69.

Za účasti pozůstalých, smutečních hostů a mnoha dobrovolníků pak musela být vykopána nová cesta sněhovými závějeji z příslušného domu až na jablunkovský hřbitov.³³

4. Vývoj počtu zemřelých

V evangelické farnosti Bystřice nad Olší zemřelo v letech 1786–1910 celkem 24 499 osob. Počty zemřelých však byly v celém vymezeném období značně nerovnoměrné a kolísavé. V prvním pětiletí 1786–1790 bylo zaregistrováno celkem 565 zemřelých, což je také nejnižší počet v bystřické farnosti ze všech pětiletých období. V 90. letech 18. století však dochází k postupnému zvyšování počtu zemřelých. V pětiletí 1791–1795 zaznamenáváme celkem 686 zemřelých, v letech 1796–1800 se počet zemřelých zastavil na 723 osobách. Hlavní příčinou tohoto nárůstu počtu zemřelých byly opakované epidemie neštovic (v matričních zápisech pojmenovány slovem „*Blattern*“), které ve farnosti propukly nejsilněji v letech 1790–1791, 1796 a 1799–1800. O řádění neštovic v 90. letech 18. století pojednává také L. Kárníková, která uvádí, že v letech 1799 až 1800 zasáhla české země epidemie neštovic v takovém rozsahu, v jakém se již nikdy neopakovala.³⁴

Na počátku 19. století se počet zemřelých snížil na 653. Avšak již v následujícím období 1806–1810 se zvýšil na 846. Za zvýšení mohla epidemie angíny („*Angina*“), která si od ledna do dubna roku 1806 vyžádala velký počet zejména dětských obětí. Z celkového počtu 242 zemřelých evangelíků v roce 1806 patřilo 51,7 % (tzn. 125 osob) do věkové kategorie 0–14 let. V roce 1807 propukla opět epidemie neštovic. V tomto roce byl podíl zemřelých ve věkové kategorii 0–14 let ještě vyšší, činil 59,2 % (z celkového počtu 179 zemřelých celkem 106). V letech 1809 až 1810 se ve farnosti rozšířila epidemie tyfu (v matričních záznamech nejčastěji pod názvy „*Faulfieber*“ nebo „*Nervenfieber*“), zvýšil se počet zemřelých na plicní tuberkulózu (v matrikách opakovaně pod označeními „*Lungensucht*“) a psotník, tedy křeče postihující především dětskou populaci (v matrikách pod názvem „*Frais*“). Kromě těchto nemocí byly na přelomu 18. a 19. století zaznamenány jako příčiny úmrtí také katar („*Kathar*“), černý kašel („*Keuchhusten*“), vysoká horečka („*Hitzigesfieber*“) nebo slabost („*Schwäche*“).

V letech 1811–1820 zaznamenáváme velkou nerovnoměrnost v počtu zemřelých evangelíků. Jestliže byl počet zesnulých v prvním pětiletí tohoto období 761, zvýšil se v druhé polovině tohoto období o 338 osob, konkrétně na 1099.

Hlavní příčinou tohoto extrémního počtu zemřelých v letech 1816–1820 byla epidemie úplavice („*Ruhr*“), která v masovém měřítku zachvátila populaci evangelické farnosti zejména v letních měsících roku 1817. V roce 1817 evidujeme celkem 562 obětí, přičemž pouze v červenci a srpnu zemřelo 385 osob. Denně umíralo na následky úplavice pět i více příslušníků bystřické farnosti. Ze všech zmíněných 562 zemřelých evangelíků v roce 1817 patřilo 351 věřících (62,5 %) do věkové kategorie 0–14 let. Do kategorie 15–59 náleželo 155 (27,5 %) a celkem 56 zemřelých spadalo pod kategorii nad 60 let (10 %). Počet zemřelých v roce 1817 převýšil minimálně čtyřnásobně počty zemřelých ve srovnání s okolními léty, v porovnání s rokem 1816 byl rozdíl dokonce vyšší než pětinašobek, lze tedy hovořit o demografické krizi.³⁵ Podle M. Livi Bacciho došlo v tomto období k poslední existenční krizi celoevropského rozměru, ve které zejména prudké klimatické změny, zvyšování cen a opakovaný výskyt tyfu měly za následek velký počet zesnulých.³⁶

33 Tamtéž, s. 40.

34 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 71.

35 E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 141.

36 Massimo Livi BACCI, *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 169.

Za příčinu vyššího počtu zemřelých na přelomu 18. a 19. století můžeme označit důsledky válek v Evropě, zejména válek s revoluční Francií (1792–1802) a s Napoleonem (1803–1815).³⁷ Podíl přímých válečných ztrát na životech nebyl vysoký, avšak na demografický vývoj měly vliv vedlejší důsledky válek, v prvé řadě šlo o celkové zhoršení ekonomické a sociální situace země postižené válkou,³⁸ dále pak přeplněnost špitálů, útulků, ulic měst a obcí raněnými a nemocnými lidmi, což přispívalo k šíření typicky válečných infekčních nemocí a epidemií.³⁹ Negativní dopad na obyvatelstvo Těšínska měla okolnost, že hned dvakrát přešlo přes toto území ruské vojsko. Poprvé to bylo během druhé koaliční války Rakouska, Ruska a Velké Británie proti Francii (1798–1802), kdy přes Těšínsko přešla šedesátitísíková armáda. Druhý přechod ruské armády přes toto slezské území se váže k bitvě u Slavkova (1805), ruské vojsko navíc použilo stejnou cestu i zpět.⁴⁰ V 90. letech 18. století a v prvních letech 19. století měly tyto války nepříznivý dopad na životy evangeliků bystrické farnosti. Pro zdejší kraj nastaly nejisté časy, místní lidé, včetně evangelické části populace, se často dostávali do sociální nejistoty, mnozí se ocitli v existenční tísní. K celé situaci se výstižně vyjádřil tehdejší evangelický pastor A. Paulini: „*Raz brakowalo tego, inny raz owego. Lato było mokre, czasy z przyczyny wojny francuskiej twardo. Zborownicy – jedni zubożeli, drudzy nie zwykli dawać, trzeci wszelkiemu porządkowi oporni, a tylko czwarcu ochotni i ofiarni.*“⁴¹

V pětiletí 1821–1825 došlo ke snížení počtu zemřelých v bystrické farnosti na 630. L. Kárníková charakterizuje období 1811–1820 a celá 20. léta 19. století jako dobu ukončení válek a nového hospodářského oživení v průmyslu a zemědělství. Zvláště tyto faktory přispěly k dočasnému snížení úmrtnosti.⁴² Avšak již v období 1826–1840 se počet zemřelých opět zvýšil, ustálil se v každém z těchto tří pětiletí těsně pod hranicí 900 osob. Kromě již zmíněných nemocí se nově v matričním záznamu objevuje jako příčina smrti „*Stickfluss*“ (záducha) nebo „*Brand*“ (sněť). Evangelické obyvatelstvo bylo ve 30. letech 19. století hubeno také epidemií cholery.

Ve 40. letech 19. století se úmrtnost značně zvýšila. V pětiletí 1841–1845 zemřelo 901 evangelických věřících, v letech 1846–1850 se počet zemřelých vyšplhal až na 1632, jedná se zároveň o nejvyšší zjištěný počet zemřelých v populaci evangelické farnosti Bystřice nad Olší v rámci jednoho pětiletí. Jenom v tzv. hladových létech 1847–1848 zemřelo ve farnosti celkem 1062 osob.

Bystrický historik K. Gaura hodnotil životní úroveň v tomto období jako katastrofální. Po dobytím moru se v roce 1844 rozšířila hniloba brambor, v letech 1846–1847 způsobily dlouhotrvající deště, krupobití a povodně naprosté zničení úrody. Celková neúroda měla za následek nedostatek základních složek výživy, bídu a hlad.⁴³ Nevidaný nárůst cen základních životních potřeb a zemědělských produktů vyvolal žebrotu a připravil vhodné podmínky pro krádeže.⁴⁴ Zvýšila se také nezaměstnanost. Vrchnost se snažila tuto situaci řešit zaměstnáváním poddaných při kácení a svážení dřeva nebo dobývání a dopravě rudy. Poddaným z Vendryně,

37 John STEVENSON, *Dějiny Evropy*, Praha 2004, s. 288-291.

38 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 71-72.

39 Mezi typické představitele válečných infekčních epidemií patřil tyfus a úplavice. Jejich vypuknutí souviselo se špatnými hygienickými poměry a se zkaženou vodou. Podrobněji viz Ludmila FIALOVÁ, *Století demografické statistiky*, in: Eduard Maur a kol, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 175.

40 Blanka PITRONOVÁ, *Těšínsko v letech 1653-1848*, in: Mečislav Borák – Dan Gawrecki (edd), *Nástin dějin Těšínska*, Praha – Ostrava 1992, s. 55-57.

41 Citováno z: K. MICHEJDA, *Kronika ewangelického zboru*, s. 21.

42 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 73.

43 K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 49.

44 Karel GAURA, *Hlavní zdroje obživy venkovského lidu na Jablunkovsku ve 2. polovině 19. století*, Slezský sborník 70, 1972, s. 195.

Lyžbic, Bystřice a Nýdku bylo povoleno nakupovat určité množství obilí na splátky.⁴⁵ Tyto podpůrné akce však byly nedostačující. Obyvatelé Bystřice a okolních obcí proto začali hledat pomoc na evangelické faře u pastora W. Raschkeho,⁴⁶ který se snažil pomáhat potřebným a také v jejich prospěch intervenoval v únoru roku 1847 u správy Těšínské komory, která od počátku roku 1847 začala těm nejhudším přidělovat jednou týdně chléb. Každá rodina dostávala po dobu 22 týdnů tři bochníky chleba o váze $\frac{3}{4}$ kg týdně.⁴⁷

V souvislosti s neúrodou a hospodářskou krizí se začaly objevovat nemoci a epidemie z podvýživy. V roce 1848 propukly v evangelické farnosti Bystřice nad Olší epidemie tyfu a úplavice. Na následky zejména těchto dvou epidemií, ale i dalších nemocí, zemřelo za tento rok celkem 667 osob. Do věkové kategorie 0–14 let patřilo 34,8 % zemřelých (232 osob), v kategorii 15–59 let se nacházelo 44,4 % zesnulých (296 osob) a konečně do kategorie nad 60 let náleželo 20,8 % zemřelých (139 osob). V roce 1848 byl také zjištěn pro evangelickou farnost Bystřice nad Olší nejvyšší počet zemřelých za jeden rok v celém zkoumaném období 1786–1910. Situace v tomto roce byla tak kritická, že vrchnostenské úřady zařídily přechodné přesunutí několika lékařů z Prahy a Vídně na Těšínsko.⁴⁸ Avšak pouze desetina lidí léky skutečně užívala, nemocní totiž lékům nedůvěřovali a ničili je.⁴⁹

Situace na Jablunkovsku se nezlepšila ani po roce 1848 a s menšími přestávkami trvala hladová léta za doprovodu prudkých povětrnostních výkyvů, neúrod a nemocí až do roku 1856.⁵⁰ Poměrně vysoký počet zemřelých evangeliků ve farnosti byl zaznamenán také pro období 1851–1855, matriční záznamy přinášejí zprávu o 1080 zemřelých. Jako nejhorší se ukázala léta 1854 a 1855, ve kterých zemřelo 260, respektive 275 osob. V těchto letech udeřila opět ve velkém epidemie tuberkulózy, kombinovaná s epidemiemi úplavice, tyfu a cholery. Mezi častými příčinami smrti v tomto období nacházíme také ochrnutí plic („*Lungenlähmung*“) a zápal plic („*Lungenentzündung*“), dále pak žloutenku („*Gelbsucht*“) nebo vodnatelnost („*Wassersucht*“), u dětské populace převažoval stále psotník („*Frais*“ nebo „*Fraisen*“).

V letech 1856–1860 zaznamenáváme značný pokles počtu zemřelých vůči předchozímu pětiletému období (zemřelo o 259 evangeliků méně, tedy celkem 821 osob). Taktéž v první polovině 60. let 19. století je počet zemřelých v bystrické evangelické farnosti poměrně nízký (855 osob). L. Kárníková označuje období mezi léty 1856 a 1865 jako klidnější a úmrtnost byla nižší v celých českých zemích.⁵¹

Nicméně již od druhé poloviny 60. let 19. století evidujeme postupné navyšování počtu zemřelých evangeliků ve farnosti. V pětiletí 1866–1870 to bylo 1143 osob. U dětí zemřelých do jednoho roku věku se objevuje jako příčina smrti pojmenování „*Geburtsschwäche*“, což lze charakterizovat jako přetrvávající slabost od narození, lépe řečeno vrozená slabost. Mezi nejčastější příčiny smrti v tomto období patřila spála („*Scharlach*“), záškrť („*Bräune*“), černý kašel („*Keuchhusten*“), zápal plic („*Lungenentzündung*“), astma („*Asthma*“), psotník („*Frais*“ nebo „*Fraisen*“), dále pak tuberkulóza, v menší míře neštovice, tyfus a cholera. L.

45 Andělín GROBELNÝ, *Hladová léta ve Slezsku 1846-1856*, Slezský sborník 56, 1958, s. 61.

46 Pomoc lidem v nouzi poskytoval také Jan Winkler, evangelický pastor ze sboru Návsí, nebo katoličtí faráři Jan Bienert a František Sniegoň. Více k tématu viz K. GAURA, *Hlavní zdroje obživy*, s. 195.

47 Tamtéž, s. 49.

48 A. GROBELNÝ, *Hladová léta ve Slezsku*, s. 197.

49 Lumír DOKOUPIL, *Důsledky hladových let v polovině 19. století pro vývoj populace Těšínských Beskyd*, Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-10 45, 1975, s. 62-63.

50 K. GAURA, *Hlavní zdroje obživy*, s. 196.

51 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 131.

Kárníková upozorňuje na katastrofální rok 1866, kdy rakousko-pruská válka měla za následek zpuštění velké části českých zemí a šíření chorob.⁵² V roce 1866 nedošlo k výraznému nárůstu počtu zemřelých mezi evangelickým obyvatelstvem bystrické farnosti, ale spíše v rámci celého pětiletí 1866–1870 pozorujeme konstantní navyšování počtu zemřelých ve všech jednotlivých letech. V roce 1868 se v matričním záznamu poprvé objevuje jako příčina úmrtí rakovina („*Krebs*“). Tato zákeřná nemoc se stala osudnou pro *Johanna Olszara*, bydlíštem ve Vendryni číslo 52. Podlehl rakovině dne 9. července 1868 ve věku 52 let a devět měsíců.⁵³

V 70. a 80. letech 19. století dochází k postupnému navyšování počtu zemřelých věřících v bystrické evangelické farnosti. V tomto období se jako krizové ukázaly roky 1872 a 1873, ve kterých zemřelo celkem 620 osob (320 a 300 mrtvých). Hlavní příčinou citelného zvýšení počtu zemřelých ve farnosti v roce 1872 byla epidemie neštovic, v roce 1873 to byla kombinace epidemií cholery a tyfu s tuberkulózou. O nových epidemiích neštovic v letech 1872 a 1873 a cholery v roce 1873 v českých zemích se zmiňuje také L. Kárníková.⁵⁴ V roce 1873 je poprvé jako příčina smrti uvedena padoucnice („*Epilepsie*“). Tomuto záchvatovitému onemocnění mozku⁵⁵ podlehl dne 5. ledna ve věku pouhých tří měsíců chlapec *Georg*, syn *Paula Turoně* z Nýdku, číslo domu 12.⁵⁶ Počet zemřelých vrcholil ve druhé polovině 80. let 19. století, kdy v pětiletí 1886–1890 zemřelo 1393 osob náležejících k evangelické farnosti Bystřice nad Olší. Velké množství zesnulých bylo zaznamenáno v letech 1887 a 1888 (335 a 341 zemřelých). Ve větší míře se v těchto letech projeví typicky dětské nemoci, zvláště neštovice (v matričním záznamu uváděny pod německým výrazem „*Blattern*“ nebo častějším polským pojmenováním „*ospa*“ nebo „*osypka*“) a spalničky („*Masern*“ nebo „*odra*“). V obou letech dosáhly počty zemřelých dětí (0–14 let) 51,6 % všech úmrtí.

Od 80. let 19. století se setkáváme v matričních záznamech zemřelých, stejně jako u matrik křestních a sňatkových, s polskými výrazy. V roce 1888 došlo ke třem neobvyklým případům úmrtí. K prvnímu zvláštnímu úmrtí došlo dne 6. ledna 1888, kdy v Nýdku, číslo 199, zemřela *Susanna Sikora* (*18. května 1855). Jako příčina smrti byla uvedena věta „*To porodila martwego plodu*“. Můžeme konstatovat, že *Susanna* zemřela při porodu, přičemž dítě se narodilo mrtvé.⁵⁷ Ke druhému případu došlo dne 31. ledna. V tento den zemřela ve věku 66 let *Anna Kajzar* z Nýdku, číslo domu 12. Příčinou smrti bylo „*ściśnienie serca*“. Tento matriční údaj vypovídá o tom, že *Anně Kajzar* se stal osudným infarkt.⁵⁸ Posledním případem je úmrtí *Maryny* (*1. září 1859) a *Ewy* (*21. prosince 1879) *Walkových*. Jednalo se o matku s dcerou z Vendryně, číslo 160, obě zemřely ve stejný den, tedy 8. srpna 1888. V rubrice příčin úmrtí stál u obou žen shodný údaj „*Utopiła się w potoku Karpezkim podczas wylewu*“. Matka s dcerou se tedy utopily v Karpentském potoce při zvednutí jeho hladiny. Pohřeb obou žen se uskutečnil ve farním kostele v Bystřici nad Olší dne 11. srpna 1888.⁵⁹

Od 90. let 19. století až do roku 1910 se počet zemřelých v bystrické evangelické farnosti neustále snižoval. V rozmezí let 1891–1900 zemřelo celkem 2446 osob, v prvním desetiletí

52 Tamtéž, s. 131.

53 ZA v Opavě, Z 1859–1874, inv. č. 3816, sign. ET II 12, pagina 132.

54 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 131.

55 Martin VOKURKA – Jan HUGO a kol., *Velký lékařský slovník*, Praha, 2002, s. 221.

56 ZA v Opavě, Z 1859–1874, inv. č. 3816, sign. ET II 12, pagina 212.

57 ZA v Opavě, Z 1875–1889, inv. č. 3828, sign. ET II 24, pagina 248.

58 ZA v Opavě, Z 1875–1889, inv. č. 3828, sign. ET II 24, pagina 250.

59 ZA v Opavě, Z 1875–1889, inv. č. 3828, sign. ET II 24, pagina 262.

20. století bylo zaregistrováno celkem 1915 zemřelých evangelíků. Hlavním důvodem byla vysoká emigrace v souvislosti s rozvojem Tříneckých železáren.⁶⁰ Nutno také podotknout, že od roku 1900 působil v Bystřici nad Olší lékař.⁶¹ Avšak pokles úmrtnosti v tomto období byl typický pro celé české země. L. Kárníková přináší ve své práci několik odůvodnění tohoto sestupného trendu v počtu zemřelých, tím nejdůležitějším je pokrok lékařské vědy, změny ve zdravotní péči a celkové zlepšení hygienických poměrů.⁶² Od konce 80. let 19. století a na počátku 20. století evidujeme mezi příčinami úmrtí obyvatel farnosti poměrně velké množství nemocí spojených s dýchací soustavou (zápal plic – „zapalenie płuc, choroba płuc, choroba organów płucznych, słabość piersiowa, na piersi, Lungenentzündung, Lungenlähmung“, černý kašel – „koklusz, Keuchhusten“ a samozřejmě plicní tuberkulóza – „suchoty płuc, Lungensucht“). Tato skutečnost odpovídá tezi L. Fialové o poměrně značné úmrtnosti obyvatelstva českých zemí na přelomu 19. a 20. století na choroby dýchacího ústrojí.⁶³

Postupné zprůmyslování na přelomu 19. a 20. století bylo doprovázeno smrtelnými úrazy v dolech nebo továrnách, ale také zvýšeným počtem sebevražd způsobených mnohdy tíživou existenční situací.⁶⁴ Rovněž úmrtní matrika bystrické farnosti přináší jeden záznam o smrtelném úrazu, a to v kamenolomu v Lištně u Třince. U *Adama Rykały* je v rubrice příčin smrti zapsáno „*W skutek ran odniesionych w kamieniołomie w Lesznej (zaszło go)*“. Tento záznam vypovídá o faktu, že *Adam Rykała* z Vendryně zemřel na následky zranění při práci v lomu, doslova byl zasypán. K této tragické události došlo 21. května 1895 a zesnulému bylo 57 let.⁶⁵ Zejména v prvních letech 20. století nacházíme mezi příčinami úmrtí osob z evangelické farnosti Bystřice nad Olší několik sebevražd. Dne 1. října 1908 se *Jan Walach* z Oldřichovic ve věku 65 let oběsil (jako příčina smrti uvedeno „*obwiesił się*“).⁶⁶ Další případ sebevraždy se váže k 22. prosinci roku 1910. Úmrtní matrika přináší informaci o sebevraždě smrti *Jerzyho Lipuse*, drobného zemědělce („*Häusler*“) z Bystrice, který se oběsil. Bylo mu 42 let. Zajímavý údaj nacházíme v rubrice poznámky. Zde je uvedeno datum svatby a jména pěti dětí, jedná se o rodinné příslušníky tohoto zesnulého muže. Příčinou sebevraždy *Jerzyho Lipuse* byla s největší pravděpodobností tíživá ekonomická situace, ze které plynula neschopnost uživit početnou rodinu. V matrice nacházíme taktéž případ umrznutí člověka. Evangelík *Andrzej Kostka* z Nýdku 136 umrzl na cestě z hospody do svého domu, nutno dodat, že *Andrzej Kostka* byl zřejmě v podnapilém stavu. V matričním záznamu doslova stojí „*Zmarzł (na drodze z karczmy do domu, prawdopodobnie podpity)*“. Tato událost je v matrice zaznamenána k 9. lednu 1899 a zesnulému bylo 68 let.⁶⁷

V celém sledovaném údobí 1786–1910 se setkáváme s tuberkulózou, často označovanou jako souchotiny. Jedná se o závažné infekční onemocnění, jehož vyvolavatelem je bakterie *Mycobacterium tuberculosis*. Nemoc může postihovat více orgánů (ledviny, močové orgány, střevo, mízní uzliny, kůže, kosti nebo klouby).⁶⁸ Poslední matriční záznam o příslušníkovi

60 K. MICHEJDA, *Kronika ewangelickiego zboru*, s. 100.

61 I. KORBELÁŘOVÁ – V. PETER – H. WAWRE CZKA – R. ŽÁČEK, *Beskydy a Pobeskydí*, s. 27.

62 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 201–202.

63 L. FIALOVÁ, *Století demografické statistiky*, s. 187.

64 Tamtéž, s. 186.

65 ZA v Opavě, Z 1890–1917, inv. č. 8945, sign. ET II 27, pagina 98.

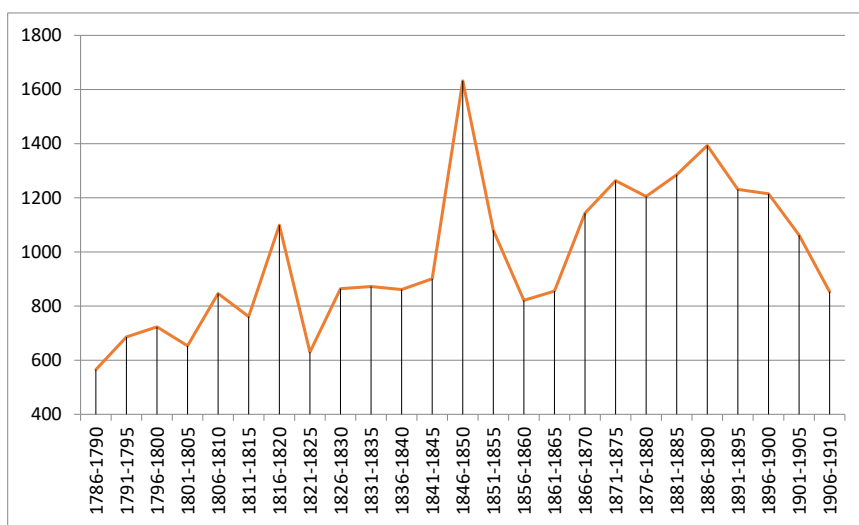
66 ZA v Opavě, Z 1890–1917, inv. č. 8945, sign. ET II 27, pagina 298.

67 ZA v Opavě, Z 1890–1917, inv. č. 8945, sign. ET II 27, pagina 153.

68 M. VOKURKA – J. HUGO, J. a kol, *Velký lékařský slovník*, s. 855.

farnosti, který ve vymezeném období zemřel na tuberkulózu, byl zaznamenán ke dni 20. prosince 1910. Tehdy zemřel na plicní tuberkulózu *Jerzy Motyka* z Tyry, bylo mu 61 let. V rubrice příčin smrti bylo uvedeno „*tuberkuly pluc*“.⁶⁹ Tuberkulóza byla charakteristickou nemocí 19. století. Ačkoli se postupně stala typickou nemocí chudých, postihovala nakonec příslušníky všech společenských vrstev napříč všemi věkovými kategoriemi.⁷⁰ Na šíření této nemoci mělo vliv hned několik faktorů, v prvé řadě to byla kvalita výživy určující odolnost člověka vůči nemocím, dále pak osobní hygiena, hustota zalidnění, podmínky bydlení či pracovní podmínky atp.⁷¹ Neutěšené ekonomické a sociální podmínky na Jablunkovsku pak k šíření tohoto onemocnění ještě přispívaly. Ostatně samotné Jablunkovsko je v mnoha pramenech charakterizováno jako kraj drsný a chudý, jeho obyvatelé pak jako chudí horalé.⁷² Také evangelická farnost se potýkala s chudobou svých věřících, která měla za následek bujení tuberkulózy a dalších nemocí. O zlepšení situace se pokusil evangelický pastor Oskar Kotschy (ve funkci v letech 1855-1877), který v říjnu roku 1861 zavedl pravidelné vybírání dobrovolných finančních darů pro chudé do tzv. „pokladny chudých“.⁷³ Až díky postupnému zlepšování hygienických podmínek od konce 19. století⁷⁴ a aplikaci prvních léků proti tuberkulóze v počátečních letech 20. století⁷⁵ dochází k poklesu podílu tuberkulózy na příčinách úmrtí.

Graf č. 1: Počty zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší v letech 1786-1910 (pětileté průměry)

69 ZA v Opavě, Z 1890–1917, inv. č. 8945, sign. ET II 27, pagina 324.

70 L. FIALOVÁ, *Století demografické statistiky*, s. 176.

71 M. L. BACCI, *Populace*, s. 173.

72 K. GAURA, *Hlavní zdroje obživy*, s. 195.

73 Do této pokladny byly odváděny dary ze svátku dne díkuvzdání, 50 krejcarů z každé svatby a také dobrovolné dary ze dvou nebo tří pokladniček nacházejících se u dveří bystřického kostela. V roce 1878 byla tato „pokladna chudých“ přejmenována na „charitativní pokladnu pro potřeby církevní i mimocírkevní“. Více k této problematice viz K. MICHEJDA, *Kronika ewangelického zboru*, s. 44–45 a 68.

74 L. FIALOVÁ, *Století demografické statistiky*, s. 176–177.

75 M. L. BACCI, *Populace*, s. 175.

5. Hrubá míra úmrtnosti

Jedním ze základních předpokladů pro určení hrubých měr úmrtnosti je zjištění počtu evangelíků ve zkoumané farnosti. V rámci vymezeného období se však v pramenech nacházelo jen velmi málo těchto absolutních dat. Bylo proto nutné přistoupit k odhadu počtu evangelíků a využít tak metodu interpolace.⁷⁶

Obtížná dohledatelnost či dokonce možná neexistence záznamů o přesném počtu věřících bystrické evangelické farnosti zapříčinily neschopnost stanovit hrubé míry úmrtnosti pro léta 1786–1843. Pro charakteristiku tendencí vývoje mortality byl proto jako výchozí určen rok 1844, ze kterého se podařilo zjistit nejstarší údaj o počtu evangelíků, který přináší *Catalogus venerabilis cleri*. Farnost v tomto roce čítala 6909 věřících.⁷⁷ Reginald Kneifel ve svém díle z roku 1806 uvádí pro všech osm obcí bystrické evangelické farnosti počty obyvatel, avšak nerozlišuje je dále na příslušníky evangelické, římskokatolické či jiné církve.⁷⁸ Další údaj, který se týkal počtu evangelíků v bystrické farnosti, nalzáme k roku 1858. V díle středoškolského učitele a historika Gottlieba Biermanna se hovoří o 7675 duších ve farnosti.⁷⁹ Evangelíci měli na Těšínsku opravdu velké zastoupení, žila jich zde více než jedna čtvrtina z celkového počtu obyvatel.⁸⁰ Po prvním moderním sčítání v roce 1869 byla evidence obyvatelstva již preciznější, s přesným vymezením počtu evangelíků ve farnosti se však setkáváme až ve sčítáních z let 1880, 1890, 1900 a 1910. Celkové množství osob náležejících do bystrické farnosti se v těchto čtyřech letech neustále zvyšovalo (8425, 8771, 9435 a 9704).⁸¹

Hrubá míra úmrtnosti v bystrické farnosti dosahovala v letech 1844 a 1845 poměrně nízkých úrovní, konkrétně 21,0 a 20,7 ‰. Avšak již v následujícím pětiletém období 1846–1850 zaznamenáváme zvýšení míry mortality na úroveň 45,8 ‰. Pro úmrtnost za jednotlivé roky tohoto pětiletí byly zjištěny mimořádné výkyvy. Jestliže se celozemské průměry míry mortality ve druhé polovině 40. let 19. století pohybovaly na úrovni 31,7 ‰, byla hrubá míra úmrtnosti ve farnosti o 14,1 promilových bodů nad průměrem českých zemí. Ve srovnání s evangelickou farností Bystřice nad Olší byla intenzita úmrtnosti v letech 1846–1850 např. v evangelické farnosti Dolní Bludovice ve Slezsku či katolické farnosti Libčany v Čechách nižší, hrubá míra úmrtnosti se v těchto farnostech pohybovala kolem 41,2 ‰, respektive

76 O interpolaci lze uvažovat pouze tehdy, když leží příslušný rok, pro který odhadujeme chybějící početní údaj, uvnitř časové řady dvou nepříliš vzdálených známých a přesných počtů obyvatel. Podrobněji viz Zdeňek PAVLÍK – Jitka RYCHTAŘÍKOVÁ – Alena ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*, Praha 1986, s. 65; E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 84; Ivan ŠOTKOVSKÝ, *Úvod do studia demografie*, Ostrava 1996, s. 92.

77 Joseph KNAUER, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Wratislaviensis*, Teschini 1844, s. 23–24.

78 Reginald KNEIFEL, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien (Theil 2)*, Brünn 1806.

79 Biermann ve své historické práci dále informuje o počtu věřících v jednotlivých evangelických farnostech na Těšínském Slezsku. Ze všech 13 farností obsadila Bystřice nad Olší čtvrtou příčku na pomyslném žebříčku nejpočetnějších farností, více evangelíků bylo v roce 1858 pouze ve farnostech Těšín, Bílsko a Bludovice. Celkem se v této slezské oblasti nacházelo 61 678 registrovaných evangelíků. Podrobněji viz G. BIERMANN, *Historia wiary ewangelickiej*, s. 91.

80 Dan GAWRECKI a kol, *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, 1. díl, Opava 2003, s. 262.

81 Podíl evangelíků v jednotlivých obcích farnosti byl na přelomu 19. a 20. století značně vysoký. V samotné Bystřici nad Olší žilo v roce 1890 téměř 93 % příslušníků augšpurské víry, roku 1910 to bylo 88,3 %. Největší podíly obyvatel luteránského vyznání z dílčích obcí farnosti byly vykazovány v Karpentné, v roce 1890 neuvěřitelných 98,6 %, v roce 1910 pak 98,1 %. Naopak nejnižší podíly evangelíků z obcí farnosti byly zjištěny pro Vendryni, roku 1890 se k této víře hlásilo rovných 74,0 % obyvatel obce, v roce 1910 to bylo 68,9 %.

25,1 %.⁸² V roce 1848 dosáhla demografická krize svého vrcholu, kdy se hrubá míra mortality ve farnosti blížila hranici sta promile, konkrétně 93,6 ‰, což je o 57,5 promilových bodů více než průměr populace českých zemí ve stejném roce.⁸³ Permanentně nepříznivé klimatické podmínky trvající již od podzimu roku 1844⁸⁴ měly za následek zničení úrody, což mělo velmi negativní dopad na výživu obyvatelstva v jihovýchodní části Těšínska. Lidé byli nuceni jíst pokrmy nezdravé a nevydatné, např. nezralé ovoce a zeleninu nebo dokonce trávu či kůru stromů. Zejména na Jablunkovsku se ve velkém množství začaly objevovat na polích a kolem cest mrtvoly lidí zemřelých hladem.⁸⁵ Hlad a bída měly za následek šíření epidemií všeho druhu, jejichž ohniskem byly zpočátku nejjižnější hornaté části Těšínského Slezska, odkud se však rozšířily do dalších oblastí.⁸⁶ Rovněž populace bystrické farnosti byla v letech 1847 a 1848 zasažena epidemiemi (tyfus, úplavice). Z celkového počtu 667 zemřelých v bystrické evangelické farnosti jen v roce 1848 je u 446 osob⁸⁷ udána jako příčina úmrtí onemocnění tyfem nebo úplavicí (tzn., že v roce 1848 činila jen úmrtí v důsledku onemocnění tyfem či úplavicí 66,9 % celkového počtu).

Vysoká úroveň mortality byla zaznamenána nejen v typicky zemědělských oblastech, jakou Jablunkovsko v polovině 19. století bezesporu bylo,⁸⁸ ale na základě studie L. Dokoupila o populačním vývoji na Ostravsku také v oblastech průmyslově rozvinutějších.⁸⁹

V letech 1851–1855, kdy na Těšínsku stále trvala s menšími přestávkami tzv. hladová léta doprovázená bídou, chudobou a nemocemi až do roku 1856,⁹⁰ zaznamenáváme výrazné snížení hrubé míry úmrtnosti v bystrické evangelické farnosti, kdy z úrovně 45,8 ‰ v letech 1846–1850 klesá křivka úmrtnosti na 29,2 ‰. V první polovině 50. let 19. století se tak mortalita evangelického obyvatelstva ve farnosti Bystřice nad Olší dostala dokonce pod úroveň celozemského průměru, jehož hodnota činila 30,3 ‰.⁹¹

Ještě výraznější pokles úmrtnosti v populaci farnosti pozorujeme na přelomu 50. a 60. let 19. století. Mortalita klesla v pětiletí 1856–1860 na 21,4 ‰, v letech 1861–1865 se jen nepatrně zvýšila na úroveň 21,9 ‰. Jestliže se průměrná úmrtnost celozemské populace v těchto dvou obdobích pohybovala v hranicích 28,3–29,8 ‰, pak v bystrické farnosti byla dokonce nižší, konkrétně o 6,4–8,4 promilových bodů.⁹² Na přelomu 50. a 60. let 19. století nebyly v celých českých zemích zaznamenány výraznější krize, mortalita českých zemí byla na nejnižší úrovni od roku 1780.⁹³ Také na Těšínsku dochází od roku 1856 k celkovému zlepšení životních podmínek, kterému předcházela pozvolný ústup výskytu infekčních nemocí

82 Srovnání bylo provedeno na základě závěrů práce František PAVEŠIC, *Vývoj přirozené měny obyvatelstva evangelické farnosti Dolní Bludovice v 19. století*, nepublikovaná diplomová práce, Ostrava 2017, s. 49; Alexandra ŠIKULOVÁ, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany v „dlouhém“ 19. století (1785-1914)*, *Historická demografie* 35, 2011, s. 228.

83 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 333, 336.

84 A. GROBELNÝ, *Hladová léta ve Slezsku*, s. 55.

85 Tamtéž, s. 55 a 66-69.

86 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 60.

87 Do celkového počtu zemřelých na onemocnění tyfem či úplavicí je započítáno také 71 osob evangelické víry, které jsou pro rok 1848 zapsány v katolických úmrtních matrikách farností Vendryně, Střítež a Jablunkov. V záznamech úmrtní matriky bystrické evangelické farnosti tyto osoby chyběly.

88 K. GAURA, *Hlavní zdroje obživy*, s. 204.

89 Lumír DOKOUPIL, *Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869*, Praha 1987, s. 46.

90 K. GAURA, *Hlavní zdroje obživy*, s. 196.

91 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 336.

92 Tamtéž, s. 336.

93 Tamtéž, s. 131.

od konce 50. let, zlepšení stravy obyvatelstva a vydařená úroda brambor na podzim roku 1855.⁹⁴

V druhé polovině 60. let 19. století lze sledovat vzestup mortality, konkrétně v letech 1866–1870 dosáhla 28,7 %. Od počátku 70. až do konce 90. let vykazovala úmrtnost poměrně vyrovnanou úroveň, pohybovala se v rozmezí 29–32 %. Po celá sedmdesátá léta pozorujeme velmi ustálenou úroveň hrubé míry úmrtnosti, průměrně zemřelo v obou pětiletích 30 osob na 1000 obyvatel. Nepatrně vyšší však byla v prvním pětiletí 70. let, ve kterém byla míra o 1,9 promilových bodů vyšší než v pětiletí druhém. Příčinu této vyšší úmrtnosti lze hledat ve zvýšeném počtu onemocnění na tuberkulózu a v epidemiích cholery, neštovic nebo tyfu, které poznamenaly životy evangelíků ve farnosti zejména v první polovině 70. let, a také ekonomická krize po krachu na vídeňské burze v roce 1873, jehož hluboké dopady byly patrné v celých českých zemích po zbytek 70. let.⁹⁵ Nejvyšší růst hrubé míry v tomto období byl zaznamenán v 80. letech 19. století, v prvním pětiletí dosáhla míra mortality 30,7 %, v druhém pětiletí 32,3 %.

I přes jistou stabilitu během 70., 80. a 90. let 19. století vykazovala data hrubé míry úmrtnosti obyvatelstva evangelické farnosti v Bystřici nad Olší ve srovnání s celozemským průměrem vždy vyšší úroveň. Navíc s výjimkou druhé poloviny 60. let nebyla již v českých zemích až do roku 1910 překročena hranice 30 %. Od počátku 90. let 19. století dochází k postupnému snižování hrubé míry úmrtnosti farní populace, přičemž až na přelomu 19. a 20. století se hrubá míra úmrtnosti populace evangelické farnosti Bystřice nad Olší pohybovala přibližně na úrovni úmrtnosti populace českých zemí, v pětiletí 1906–1910 byla dokonce o 4,2 promilových bodů nižší.⁹⁶

Hrubá míra úmrtnosti evangelické populace bystrické farnosti byla na konci zkoumaného období také v souladu s daty zjištěnými pro celé Rakouské Slezsko a severovýchodní Moravu, neboť i v těchto regionech začala od poloviny 90. let 19. století míra mortality postupně klesat. Pokud jde o Rakouské Slezsko, od počátku 20. století zaznamenáváme postupné snižování mortality z 25,4 % v letech 1901–1905 na 23,3 % v letech 1906–1910. Podobná data těchto hrubých měř, byť nepatrně vyšší, měl rovněž politický okres Těšín. V této administrativně správní jednotce evidujeme postupné snižování míry úmrtnosti z 27,0 % v období 1901–1905 na 25,1 % a 7,6 % v pětiletí následujícím.⁹⁷ Taktéž hrubá míra úmrtnosti v populaci bystrické evangelické farnosti měla v tomto období klesající tendenci, avšak po komparaci s výše nastiňnými údaji se jedná o snížení výraznější. V prvních letech 20. století totiž registrujeme ve zkoumané farní populaci pokles míry úmrtnosti z 22,3 % v období 1901–1905 na úroveň 17,7 % v letech 1906–1910. Po srovnání s jinými farnostmi byla hrubá míra mortality bystrické evangelické farnosti například ve druhém pětiletí 20. století rovněž nižší než úroveň úmrtnosti ve farní populaci Horní Bludovice ve Slezsku (22,8 %) a Libčany v Čechách (20,2 %).⁹⁸

94 A. GROBELNÝ, *Hladová léta ve Slezsku*, s. 210.

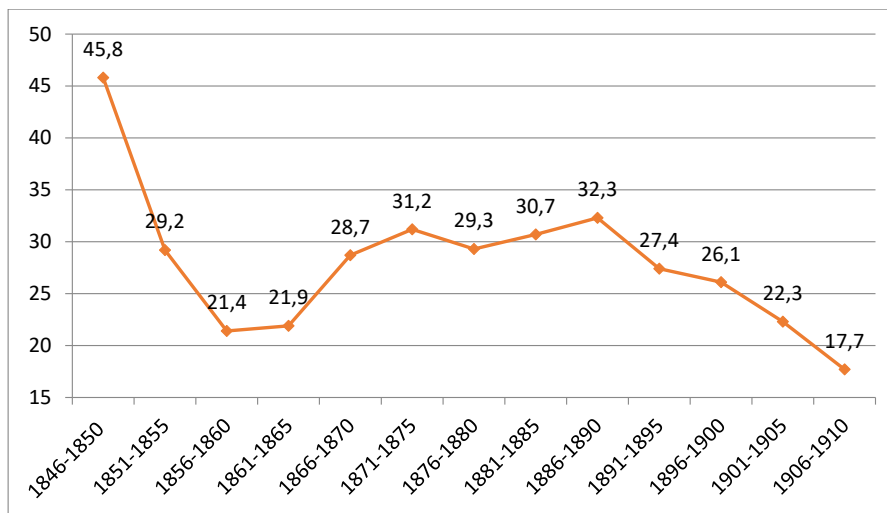
95 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 123–124.

96 Tamtéž, s. 336.

97 L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska*, s. 159.

98 Komparace provedena na základě výsledků práce F. PAVEŠIC, *Vývoj přirozené měny obyvatelstva*, s. 50; A. ŠIKULOVÁ, *Vývoj úmrtnosti ve farnosti Libčany*, s. 228.

Graf č. 2: Hrubá míra úmrtnosti v evangelické farnosti Bystřice nad Olší v letech 1846–1910 (pětileté průměry)

6. Skladba zemřelých podle pohlaví

V evangelické farnosti Bystřice nad Olší zemřelo ve sledovaném období více mužů než žen. V celém zkoumaném období 1786–1910 zemřelo 12 395 mužů, žen zemřelo o 291 méně, tedy 12 104. V 16 pětiletích převládali mezi zemřelými muži, naopak ženy převažovaly v počtu zemřelých pouze v osmi pětiletých obdobích. V jednom pětiletí (1791–1795) evidujeme stejný počet zemřelých mužů i žen (shodně po 343 úmrtích). Největší rozdíl v počtu zemřelých mužů a žen byl zaznamenán v letech 1876–1880, kdy zemřelo o 89 mužů více než žen (647 zemřelých mužů k 558 zemřelým ženám). Výraznější výkyvy v počtu zemřelých mužů a žen v bystrické farnosti však zjištěny nebyly.

Tabulka č. 1: Počty mužů a žen zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší

období	muži	ženy
1786-1790	272	293
1791-1795	343	343
1796-1800	356	367
1801-1805	330	323
1806-1810	429	417
1811-1815	389	372
1816-1820	575	524
1821-1825	313	317
1826-1830	407	457
1831-1835	437	435

1836-1840	423	438
1841-1845	459	442
1846-1850	811	821
1851-1855	555	525
1856-1860	425	396
1861-1865	430	425
1866-1870	587	556
1871-1875	635	628
1876-1880	647	558
1881-1885	670	615
1886-1890	715	678
1891-1895	621	610
1896-1900	605	610
1901-1905	528	534
1906-1910	433	420
1786-1910	12395	12104

7. Věkové složení zemřelých

Pro důkladnější zkoumání věkového složení zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší byla všechna úmrtí rozdělena do tří hlavních věkových kategorií: 0–14 let, 15–49 let (obyvatelstvo v předreprodukčním a reprodukčním věku) a 50 a více let (postreprodukční věk).⁹⁹ Z těchto tří skupin vyniká kategorie 0–14. V celém zkoumaném období 1786–1910 dosahují zemřelí ve věku 0–14 let 50,5 % všech zesnulých v bystrické farnosti. Následuje věková kategorie 50 a více let, ve které počet zemřelých představoval 29,5 % všech mrtvých. Nejméně úmrtí bylo zaznamenáno pro věkovou skupinu 15–49 let, která tvořila 20,0 % z celkového množství všech zesnulých.

Podíl zemřelých ve věkové skupině 0–14 let se zvyšoval vždy v souvislosti s dětskými epidemiemi, zejména neštovicemi a záškrtem (hlavně na přelomu 18. a 19. století nebo v 60. a 70. letech 19. století). Podíl dětí mezi zemřelými byl nejvyšší v letech 1816–1820, přičemž zejména při epidemii úplavice v roce 1817 představovaly úmrtí dětí 62,5 % všech úmrtí. K výraznějšímu vzrůstu počtu zemřelých dětí došlo v 90. letech 19. století, kdy v roce 1893 činily děti dokonce 61,8 % všech zemřelých. Příčinou tohoto vzestupu podílu dětských úmrtí v posledním desetiletí 19. století ve farnosti byly epidemie spály a spalniček. Podíl zemřelých v reprodukční a postreprodukční skupině dosáhl svých vrcholů shodně v letech 1846–1850. V roce 1846 tvořila složka 50 let a více polovinu všech zemřelých (50,8 %), v roce 1847 to byla více než třetina (37,8 %). Tato zjištění potvrzují závěry L. Dokoupila o drastičtějším zásahu epidemií hladových let na Jablunkovsku pro věkové kategorie nad 15 let.¹⁰⁰ V průběhu druhé poloviny 19. století byl význam úmrtí osob starších 50 let značně nerovnoměrný (podíl kolísal

⁹⁹ E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 92.

¹⁰⁰ L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 64.

mezi 25,7–29,2 %). Od počátku 20. století zaznamenáváme vyšší zastoupení zemřelých ve věku 50 let a více (přes 30 %), přičemž podíl úmrtí dětí se postupně snižuje. Na základě těchto závěrů lze uvažovat o pozvolném stárnutí evangelické populace bystřické farnosti.

Tabulka č. 2: Počty a podíly zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší podle základních věkových kategorií

období	0-14 let		15-49 let		50 let a více		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1786-1790	263	46,6	111	19,7	191	33,7	565	100
1791-1795	351	51,2	136	19,8	199	29,0	686	100
1796-1800	386	53,4	116	16,0	221	30,6	723	100
1801-1805	335	51,3	103	15,8	215	32,9	653	100
1806-1810	406	48,0	161	19,0	279	33,0	846	100
1811-1815	429	56,4	130	17,1	202	26,5	761	100
1816-1820	635	57,8	208	19,0	256	23,2	1099	100
1821-1825	297	47,1	161	25,6	172	27,3	630	100
1826-1830	457	52,9	199	23,0	208	24,1	864	100
1831-1835	399	45,8	204	23,4	269	30,8	872	100
1836-1840	390	45,3	185	21,5	286	33,2	861	100
1841-1845	421	46,7	184	20,4	296	32,9	901	100
1846-1850	613	37,5	430	26,4	589	36,1	1632	100
1851-1855	520	48,2	225	20,8	335	31,0	1080	100
1856-1860	429	52,3	170	20,7	222	27,0	821	100
1861-1865	469	54,9	155	18,1	231	27,0	855	100
1866-1870	618	54,1	231	20,2	294	25,7	1143	100
1871-1875	666	52,7	254	20,1	343	27,2	1263	100
1876-1880	615	51,0	250	20,8	340	28,2	1205	100
1881-1885	654	50,9	263	20,5	368	28,6	1285	100
1886-1890	735	52,7	252	18,1	406	29,2	1393	100
1891-1895	693	56,3	214	17,4	324	26,3	1231	100
1896-1900	663	54,6	215	17,7	337	27,7	1215	100
1901-1905	531	50,0	178	16,8	353	33,2	1062	100
1906-1910	390	45,7	194	22,7	269	31,6	853	100
1786-1910	12365	50,5	4929	20,0	7205	29,5	24499	100

Vedle rozdělení věkových skupin zemřelých na kategorie reprodukčního a postreprodukčního věku se v historiografické literatuře setkáváme také s dělením zemřelých do kategorií produktivního (15–59 let) a postproduktivního (nad 60 let) věku. Kategorie dětských zemřelých, tedy osob ve věku 0–14 let, zůstává nezměněna.¹⁰¹ Na základě této klasifikace by bylo za celé studované období zemřelých osob náležejících do kategorie 15–59 let rovných 30,0 %, lidí starších 60 let celkem 19,5 %. V dětské věkové skupině (0–14 let) k žádné změně nedochází, podíl zemřelých v tomto věkovém rozpětí lehce převýšil 50 %. Významnou skupinu tvořili zemřelí ve věku 15–59 let, jejichž nejvyšší podíl (39,6 %) byl evidován v pětiletí 1846–1850. Vysvětlením jsou katastrofické dopady tzv. hladových let, během nichž byl podíl zemřelých ve starších věkových kategoriích vyšší, než tomu bylo u dětské kategorie, která v tomto období zaznamenává naopak nejnižší podíl (37,5 %).

Tabulka č. 3: Počty a podíly zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší podle věku

období	0-14 let		15-59 let		60 let a více		celkem	
	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
1786-1790	263	46,6	171	30,3	131	23,1	565	100
1791-1795	351	51,2	199	29	136	19,8	686	100
1796-1800	386	53,4	174	24,1	163	22,5	723	100
1801-1805	335	51,3	168	25,7	150	23	653	100
1806-1810	406	48	242	28,6	198	23,4	846	100
1811-1815	429	56,4	191	25,1	141	18,5	761	100
1816-1820	635	57,8	313	28,5	151	13,7	1099	100
1821-1825	297	47,1	244	38,8	89	14,1	630	100
1826-1830	457	52,9	281	32,5	126	14,6	864	100
1831-1835	399	45,8	295	33,8	178	20,4	872	100
1836-1840	390	45,3	278	32,3	193	22,4	861	100
1841-1845	421	46,7	274	30,4	206	22,9	901	100
1846-1850	613	37,5	645	39,6	374	22,9	1632	100
1851-1855	520	48,2	336	31,1	224	20,7	1080	100
1856-1860	429	52,3	250	30,4	142	17,3	821	100
1861-1865	469	54,9	230	26,7	156	18,4	855	100
1866-1870	618	54,1	334	29,2	191	16,7	1143	100
1871-1875	666	52,7	392	31,1	205	16,2	1263	100
1876-1880	615	51	388	32,2	202	16,8	1205	100
1881-1885	654	50,9	378	29,4	253	19,7	1285	100

101 E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 92.

1886-1890	735	52,7	386	27,8	272	19,5	1393	100
1891-1895	693	56,3	318	25,8	220	17,9	1231	100
1896-1900	663	54,6	320	26,3	232	19,1	1215	100
1901-1905	531	50	285	26,8	246	23,2	1062	100
1906-1910	390	45,7	285	33,4	178	20,9	853	100
1786-1910	12365	50,5	7377	30	4757	19,5	24499	100

8. Kojenecká úmrtnost

Mezi speciální kategorie úmrtnosti patří kojenecká úmrtnost, do které náleží děti zemřelé do jednoho roku věku. Její vypočítání je poměrně snadné, neboť badatel vychází z údajů o přirozené měně obyvatelstva dané lokality a nemusí ani rekonstruovat rodiny. Rozeznáváme pět základních typů úmrtnosti dětí do jednoho roku podle věku: poporodní úmrtnost (0–2 dny), časná úmrtnost (0–6 dní), novorozenecká úmrtnost (0–27 dní), ponovorozenecká úmrtnost (28 dní–1 rok), kojenecká úmrtnost (0–1 rok).¹⁰²

Tabulka č. 4: Skladba kojenecké úmrtnosti v evangelické farnosti Bystřice nad Olší v letech 1786-1910

období	0-2 dny	‰	0-6 dní	‰	0-27 dní	‰	28 dní-1 rok	‰	0-1 rok	‰
1786-1790	6	5,4	9	8,2	12	10,9	100	90,7	112	101,5
1791-1795	6	5,7	13	12,4	35	33,5	125	119,6	160	153,1
1796-1800	14	14,6	25	26,1	42	43,9	119	124,3	161	168,2
1801-1805	4	4,1	16	16,6	46	47,7	107	110,9	153	158,5
1806-1810	6	5,6	14	13,0	36	33,5	111	103,4	147	136,9
1811-1815	11	9,4	16	13,7	36	30,7	142	121,2	178	151,9
1816-1820	4	3,1	10	7,8	27	21,0	150	116,8	177	137,9
1821-1825	6	4,6	9	6,9	31	23,9	112	86,3	143	110,2
1826-1830	11	8,2	24	18,0	57	42,6	149	111,4	206	154,1
1831-1835	16	13,1	25	20,5	54	44,2	122	99,8	176	144,0
1836-1840	8	6,2	19	14,6	44	33,8	132	101,5	176	135,4
1841-1845	13	9,3	26	18,6	70	50,0	157	112,1	227	162,1
1846-1850	11	9,4	19	16,2	42	35,8	173	147,6	215	183,4
1851-1855	25	20,7	39	32,3	88	73,0	202	167,5	290	240,5

102 E. MAUR, *Základy historické demografie*, s. 137-138.

1856-1860	10	6,7	20	13,4	59	39,5	142	95,2	201	134,7
1861-1865	38	25,1	63	41,7	132	87,3	144	95,2	276	182,5
1866-1870	25	14,3	46	26,3	135	77,1	223	127,4	358	204,6
1871-1875	28	16,3	57	33,3	134	78,2	238	138,9	372	217,2
1876-1880	22	13,3	45	27,1	121	73,0	205	123,6	326	196,6
1881-1885	23	12,2	50	26,5	125	66,3	246	130,5	371	196,8
1886-1890	25	12,3	46	22,6	131	64,3	277	136,0	408	200,3
1891-1895	18	8,7	39	18,9	142	68,9	246	119,4	388	188,3
1896-1900	22	10,3	41	19,1	116	54,1	250	116,6	366	170,6
1901-1905	25	13,2	49	25,9	94	49,7	223	117,8	317	167,5
1906-1910	9	5,6	20	12,5	63	39,4	176	110,1	239	149,6

Po dlouhá staletí existovala mezi úrovní rození dětí a úrovní jejich úmrtnosti velmi úzká souvislost. Kojenecká a dětská úmrtnost byla vysoká, lidé ji však pokládali za nezvratnou a pasivně se s ní smířovali. M. Lenderová dále poukazuje na fakt, že dětské obyvatelstvo je ve srovnání s dospělou populací náchylnější k epidemickým onemocněním, a tak byla batolata i děti předškolního věku nejčastějšími oběťmi epidemií, nejen neštovic.¹⁰³ Podstatným faktorem, který výrazně ovlivňoval úroveň kojenecké úmrtnosti, byla nedostatečná péče matky v době kojení. Ledabylý přístup matky ke kojení jejího potomka vedl k ochabování imunitního systému dítěte a zvyšovalo se tak riziko propuknutí infekční či jiné nemoci.¹⁰⁴ Při nedostatečně dlouhém kojení závisela kojenecká úmrtnost na kvalitě vody a náhražkové stravě. Zejména na venkově byla mortalita dětí do 1 roku vysoká, neboť se zde často používala voda ze studní, do nichž prosakovaly mnohé nečistoty, např. močůvka z hnojišť.¹⁰⁵

I přes jisté nedostatky se již od roku 1786 v úmrtních matrikách setkáváme s poměrně přesnými informacemi o věku zemřelých, kojence nevyjímajíc. Matriční záznamy o věku zesnulého byly zapisovány v počtu let, měsíců nebo dnů. Kromě celých slovních pojmenování zapisovatel matriky často používal zlomkové vyjádření (, atp.), nebo zkratky (např. „J“ – *Jahre*, „M“ – „*Mth*“ nebo „*Mon*“ – *Monath*). Od 40. let 19. století nacházíme v úmrtní matrice farnosti samostatnou rubriku tabulkového charakteru pro zapisování věku zemřelých (zde zvlášť rubrika pro zapsání let, měsíců a dnů). Od konce 70. let 19. století až do roku 1910 tato tabulka z matričních záznamů mizí a místo ní se objevuje rubrika s datem narození (z počátku uváděn pouze rok, od 80. let pak také měsíc a den). Přesný věk zemřelých, tedy i kojenců, bylo nutné dopočítat.

Jak konstatovala ve své práci L. Kárníková, křivka všeobecné úmrtnosti téměř přesně sledovala křivku kojenecké úmrtnosti. Do jednoho roku umírala stále více než čtvrtina živě narozených dětí.¹⁰⁶ Tento jev však nebyl pro populaci evangelické farnosti Bystřice nad Olší tak příznačný. Bylo totiž zjištěno, že v celém vymezeném období 1786–1910 zemřelo průměrně 166 dětí z 1000 narozených do jednoho roku života, což není ani pětina. Předkládané tvrzení

103 Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl 2006, s. 270-271, 277.

104 M. L. BACCI, *Populace*, s. 137-139.

105 L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska*, s. 185.

106 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 70.

však může být do jisté míry zkresleno, domnívám se totiž, že tento odlišný trend vývoje ve farnosti je způsoben neúplností matričních záznamů zemřelých kojenců, tedy tzv. podregistrací, neboli podhodnocením.¹⁰⁷ Jako problematická se jeví dětská úmrtnost v kategorii poporodní (0–2 dny), časné (0–6 dní) a novorozenecké (0–27 dní). Výrazná anomálie byla zjištěna na přelomu 50. a 60. let 19. století, kdy se v období 1861–1865 počet zemřelých dětí těchto tří kategorií vzhledem k předchozímu pětiletí až ztrojnásobil. Podregistraci ve vedení matričních záznamů o úmrtí dětí může dokládat také rozbor úrovně kojenecké úmrtnosti v letech 1786–1790 a 1821–1825, kdy zaznamenáváme poměrně nízkých 101 % a 110 %. K vynechávání zápisů docházelo z nejrůznějších příčin, jakými byly válečné události, nemoci, epidemie či hladová léta. V bystrické farnosti mohla být jedním z hlavních důvodů již zmíněná neexistence samostatné evangelické matriky do roku 1833 a následná dvojkolejnost ve vedení katolické a evangelické úmrtní matriky končící rokem 1849, svou roli hrála jistě tzv. licenční karta a poplatek za pohřeb nebo též špatná dostupnost na hřbitov v zimních měsících. Jednou z možných příčin mohla být přílišná zaneprázdněnost obyvatel farnosti při zemědělské činnosti, především pak v době žni (červen až říjen). V souvislosti s nadměrným pracovním vyčerpáním venkovského obyvatelstva v době sklizně bylo matriční zapsání a následné pohřbení předčasně zemřelých dětí odkládáno nebo přímo nerealizováno. Zesnulé děti byly nejednou pohřbívány bez povolení a anonymně na odlehlých částech hřbitova. Převládalo přesvědčení, že pro zemřelé děti není potřeba příliš truchlit, není nutné se za ně ani modlit, protože dle lidové víry se z nich po smrti stali ihned andělíčky, kteří jsou již v nebeském ráji.¹⁰⁸

Mortalita novorozenců byla v celém sledovaném období nízká a v žádném pětiletí nepřesáhla hranici 100 %, přičemž do konce 40. let 19. století se její hladina držela permanentně pod úrovní 50 %. Ve druhé polovině 19. století zaznamenáváme zvýšení hrubé míry novorozenecké úmrtnosti, nejvyšší úrovně bylo dosaženo v 60. a 70. letech. Příčinou byly několikeré vlny kombinovaných epidemií neštovic a záškrtu, dále pak rozšíření typicky dětských nemocí, jakými byly spalničky, spála nebo černý kašel.¹⁰⁹ Velice nízkou úroveň mortality novorozenat v bystrické evangelické farnosti dokládá také srovnání s průměrem v celém Rakouském Slezsku. Jestliže se průměr úmrtnosti novorozenců v Rakouském Slezsku pohyboval v pětiletí 1881–1885 na úrovni 97,1 %, ¹¹⁰ udržovala se tato mortalita ve farnosti o 30,8 promilových bodů pod slezským průměrem. Od 90. let 19. století mortalita novorozenců začíná klesat, v letech 1906–1910 dokonce nepřesáhla hranici 40 %.

Do poloviny 19. století byla data jednotlivých hrubých měř mortality kojenců značně nevyrovnaná, ani v jednom pětiletí však nepřesáhla hranici 200 % (maximum v letech 1846–1850, konkrétně 183,4 %). L. Dokoupil ve své studii zdůrazňuje, že poměrně nízká porodnost v období tzv. hladových let na Těšinsku měla za následek pokles kojenecké úmrtnosti (v roce 1848 jen 23,4 % celkové dětské úmrtnosti).¹¹¹ Stejná tendence byla zaznamenána také v populaci bystrické farnosti, kde při nízké porodnosti v roce 1848 došlo ke snížení kojenecké úmrtnosti (25,9 % z celkové mortality dětí). Ve druhé polovině 19. století se hodnoty kojenecké úmrtnosti

107 Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen (se zvláštním zřetelem k historické demografii)*, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 438, 446–450; k tomuto tématu též Z. PAVLÍK – J. RYCHTAŘIKOVÁ – A. ŠUBRTOVÁ, *Základy demografie*, s. 81.

108 A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt*, s. 244–247.

109 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 131–132.

110 Lumír DOKOUPIL – Ludmila NESLÁDKOVÁ – Radek LIPOVSKI, *Úmrtnost malých dětí na Těšinsku na přelomu 19. a 20. století*, Těšinsko. Vlastivědný časopis 56, 2013, s. 17.

111 L. DOKOUPIL, *Důsledky hladových let*, s. 64.

pohybovaly na vyšší úrovni a kolísají kolem hranice 200 ‰. Nejvyšší míra byla zaznamenána v období 1851–1855 (přes 240 ‰). Vysoké úrovně bylo dosaženo také v 70. letech, kdy v pětiletí 1876–1880 dosáhla křivka 217,2 ‰. Od počátku 90. let docházelo k poklesu, v letech 1906–1910 klesla úmrtnost kojenců až na 149,6 ‰. V porovnání s kojeneckou mortalitou v českých zemích a Rakouském Slezsku zůstává bystrická evangelická farnost hluboko pod jejich průměry. Jestliže se celozemské a slezské průměry úmrtnosti kojenců v letech 1906–1910 pohybovaly na úrovni 215 ‰,¹¹² respektive 262,4 ‰,¹¹³ udržovala se tato hrubá míra v bystrické evangelické farnosti o 65,4 promilových bodů pod průměrem českých zemí, respektive o neuvěřitelných 112,8 promilových bodů pod průměrem Rakouského Slezska.

Klíčovou úlohu v nízké mortalitě kojenců sehrály i faktory ekonomické spjaté zejména s postupnou industrializací a následnou migrací. Mnozí rolníci z Bystřice a okolí již od zahájení hutní výroby v Třinci (1839) nacházeli postupně nové uplatnění mimo rámec zemědělské výroby (povoznictví, těžba železné rudy v Nýdku, kovářství, kolářství a zámečnictví, úprava vozovek pro realizaci přepravy železné rudy, zejména z Nýdku do Bystřice, těžba dřeva aj.).¹¹⁴ Od 80. a hlavně v 90. letech 19. století nacházeli také obyvatelé Bystřice a okolních vesniček ve větší míře své uplatnění v provozech Tříneckých železáren.¹¹⁵ Mnohé rodiny z bystrické farnosti nacházely zdroj obživy právě v těchto odvětvích, ve kterých se můžeme setkat s vyšší zaměstnaností mužů než žen. V souvislosti s rozvojem těžkého průmyslu v Třinci sehrála výraznou úlohu v životech příslušníků farnosti také migrace. Od počátku 80. let 19. století opustily celé evangelické rodiny oblast bystrické farnosti a stěhovaly se blíže k Třinci. Tyto migrační tendence byly ještě intenzivnější na přelomu 19. a 20. století.¹¹⁶ Trvalá migrace byla typickým jevem industrializovaných oblastí. Jednalo se však nejen o migraci do středisek průmyslových oblastí, ale také ven. Rodiny, které byly v sociální tísní, se vystěhovaly, což mohlo také vést ke snižování měr mortality nejmenších dětí. I když bylo životní prostředí v průmyslových regionech pro vývoj dítěte spíše nevyhovující, naskytly se zde možnosti pro stavbu nových domů a bytů bez rolnických hospodářství, zejména bez hnojišť.¹¹⁷ Nemalá část mužské populace na Jablunkovsku nacházela své uplatnění při budování železniční sítě mezi Bohumínem a Košicemi v letech 1867–1872.¹¹⁸

Zvyšující se počet zaměstnanců v odvětvích těžkého průmyslu a vyšší mzdové ohodnocení tříneckých pracovníků a železničářů vedly k postupnému zlepšování sociální situace v regionu, což mělo vliv na zvyšování kvality bytové situace v oblasti již od 50. let 19. století. Od počátku 20. století se pak navyšoval počet rodin, které si mohly dovolit zakoupit v blízkosti trati či nádraží parcely a vybudovat zde nové rodinné domky. Podstatně se snížil průměrný počet osob připadajících na jeden dům, což taktéž přispělo ke zlepšení veřejné i osobní hygieny a životních podmínek jednotlivých domácností vůbec.¹¹⁹ Ze všech osmi obcí bystrické farnosti hned tři leží v přímé blízkosti tohoto železničního spojení (jedná se o Lyžbice, Vendryni a Bystřici nad Olší). K pozvolnému zvyšování životní úrovně obyvatel Jablunkovska a Těšínska přispělo

112 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 203.

113 L. DOKOUPIL. – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Úmrtnost malých dětí na Těšínsku*, s. 18.

114 K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 43.

115 Tamtéž, s. 55.

116 K. MICHEJDA, *Kronika ewangelického zboru*, s. 99-100.

117 L. DOKOUPIL – L. NESLÁDKOVÁ – R. LIPOVSKI, *Populace Rakouského Slezska*, s. 182-184.

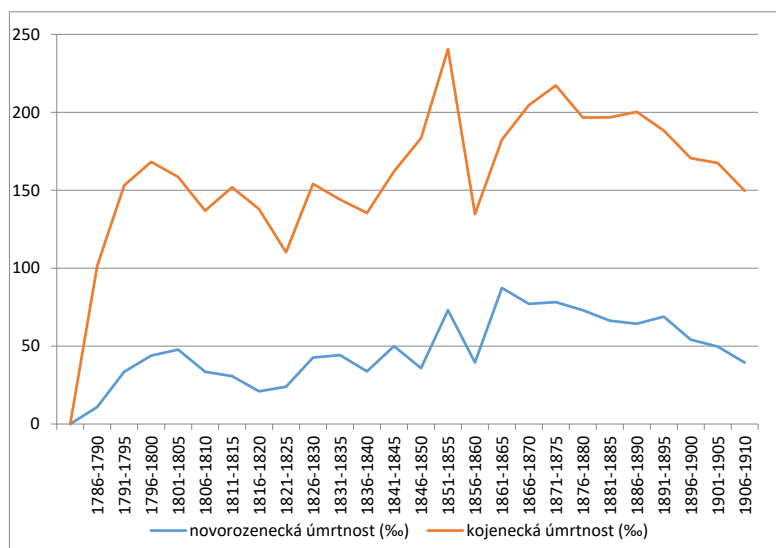
118 Radim JEŽ – David PINDUR – Jan SAHEB, *Mosty u Jablunkova včera a dnes. Mosty kolo Jablonkova wczoraj i dziś*, Český Těšín 2014, s. 79.

119 K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 55-56.

taktéž zemědělství, ve kterém došlo ve druhé polovině a hlavně na konci 19. století k určitým modernizačním změnám, především v oblasti zavádění nových technik a kvalitnějšího upravování půdy. O propagaci těchto nových přístupů se velkou měrou zasadily rolnické spolky,¹²⁰ školy a časopisy na Těšínsku.¹²¹

Křivky hrubých měr novorozenecké a kojenecké úmrtnosti vykazovaly po celé studované období velice podobné tendence. Vysoké hodnoty byly vypočteny v 60. a 70. letech. Od druhé poloviny 60. let se objevovala permanentní hrozba onemocnění neštovicemi, v letech 1872–1873 a 1877–1878 pak proběhly velké epidemie neštovic, jejichž obětmi se stávaly převážně děti.¹²² Mortalita novorozenců a kojenců v bystrické farnosti shodně klesá od 90. let 19. století. Všeobecný pokles úmrtnosti v tomto období byl typický pro celé české země. Účinně bylo postupováno proti onemocnění záškrtem, poklesla úmrtnost na neštovice, černý kašel, spálu a spalničky.¹²³

Graf č. 3: Míra novorozenecké a kojenecké úmrtnosti v evangelické farnosti Bystřice nad Olší v letech 1786-1910 v pětiletých průměrech (na 1000 živě narozených dětí)

9. Sezónní průběh úmrtnosti

Mezi procentuálními podíly zemřelých v jednotlivých měsících let 1786–1910 v evangelické farnosti Bystřice nad Olší byly zjištěny poměrně velké rozdíly. Maximální podíl byl evidován v měsíci lednu (10,6 % všech zemřelých), minimum bylo zaznamenáno v měsíci září (5,6 %).

120 Do spolkového života na Těšínsku se aktivně zapojovali také evangelíci z bystrické farnosti. Rolnický spolek (Kóčko Rolnicze) byl založen dne 16. 2. 1890 a do jeho čela byl zvolen pastor K. Michejda. Mezi hlavní náplně práce tohoto sdružení patřila nejen osvětová činnost mezi občany nebo nákup odborné literatury, ale také propagace nové agrotechniky, zemědělských strojů, dovoz či výměna sadby, osiva, plemenného skotu, ovocných stromků či pořádání společenských akcí. Více k této problematice viz K. GAURA, *Bystřice nad Olší*, s. 60-61.

121 Více k této problematice viz Andělín GROBELNÝ, *Těšínsko od jara národů k samostatným státům (1848-1918)*, in: Mečislav Borák – Dan Gawrecki (edd), *Nástin dějin Těšínska*, Praha – Ostrava 1992, s. 67-69.

122 L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva*, s. 201-202.

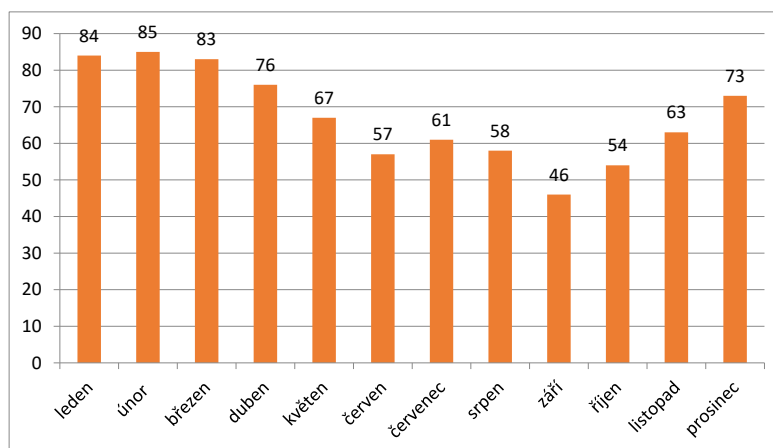
123 Tamtéž, s. 202-203.

Rozdíl v podílu mortality v těchto dvou měsících činil rovných 5,0 procentních bodů. Po převedení do roviny absolutních čísel v měsíci lednu zemřelo 2597 osob, v září to bylo 1381 (rozdíl činil 1216 zesnulých).

Největší počet lidí umíral v zimě, tedy od ledna do března (30,9 %). Taktéž v jarních měsících byl podíl úmrtnosti poměrně vysoký (24,7 %). Méně lidí umíralo ve druhé polovině roku. V letních měsících (červenec, srpen, září) byl ve výzkumu zaznamenán nejnižší podíl všech zemřelých, konkrétně 20,6 %. Od října do prosince se podíl zemřelých ve farnosti opět zvýšil (23,8 %).

Pro lepší názornost intenzity úmrtí v jednotlivých měsících byl vykonán výzkum, který si kladl za cíl představit průměrné počty zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší za jeden den. Bylo zjištěno, že nejvyšší průměrný počet zemřelých za jeden den připadl na měsíc únor¹²⁴ (85 osob), naopak nejméně úmrtí na jeden den bylo evidováno v měsíci září, tehdy průměrně v období 1786–1910 zemřelo za jeden den 46 evangelických věřících.

Graf č. 4: Průměrný počet zemřelých v evangelické farnosti Bystřice nad Olší v letech 1786-1910 v jednotlivých měsících za jeden den (v absolutních hodnotách)

Závěr

Analýza úmrtních matrik evangelické farnosti Bystřice nad Olší z let 1786–1910 ukázala, že s matrikami evangelických farností na Těšínsku je možné pracovat a získané údaje pak využít k výzkumu přirozené měny daného obyvatelstva v příslušném období, a to i přes obtížnou dohledatelnost či dokonce možnou neexistenci záznamů o přesném počtu evangelických věřících v jednotlivých farnostech Těšínského Slezska v první polovině 19. století, i přes obtíže plynoucí z toho, že před rokem 1833 nebyly vedeny samostatné úmrtní matriky bystřické evangelické farnosti a nutnosti následného zkoumání matrik zemřelých katolických farností Jablunkov, Vendryně a Střítež za léta 1786–1848 nebo navzdory zřejmě podregistraci zaznamenaných demografických událostí.

Získané výsledky bádání mohou být buď nepřesné, nebo mohou odrážet specifičnost populačního vývoje zkoumané evangelické populace v daném období, protože základní

124 Se zřetelem k přestupnosti měsíce února byl při výpočtech použit počet dnů 28,25.

tendence vývoje mortality se s výsledky výzkumů pro celé české země ve vymezeném období příliš neshodují. Na pozadí tohoto srovnání lze vývoj úmrtnosti obyvatelstva evangelické farnosti Bystřice nad Olší v období „dlouhého“ 19. století shrnout následovně: Hrubé míry mortality vykazovaly ve většině případů vždy odlišná data, než byly průměry českých zemí. Především katastrofální následky tzv. hladových let ve druhé polovině 40. a v první polovině 50. let zapříčinily výrazné zvýšení hrubé míry úmrtnosti oproti průměrným hodnotám obyvatelstva českých zemí, například v roce 1848 byla míra úmrtnosti v evangelické populaci o rekordních 57,5 promilových bodů vyšší. Na přelomu 50. a 60. let byla naopak míra mortality evangelického obyvatelstva bystřické farnosti vůči těm celozemským o 6,4-8,4 promilových bodů nižší. I přes jistou stabilitu během 70., 80. a 90. let 19. století vykazovala data hrubé míry úmrtnosti obyvatelstva evangelické farnosti v Bystřici nad Olší ve srovnání s celozemským průměrem vždy vyšší úroveň. Jednotlivé hrubé míry populace sledované lokality se přiblížily těm celozemským až na přelomu 19. a 20. století, kdy zaznamenáváme jejich všeobecný pokles. Celkem bylo pro léta 1786–1910 zpracováno 24 499 matričních záznamů o úmrtí věřících z evangelické farnosti Bystřice nad Olší.

Jsem přesvědčen, že prezentovaný rozbor úmrtnosti v populaci evangelické farnosti Bystřice nad Olší v období „dlouhého“ 19. století prokázal užitečnost demografické analýzy, která pomohla odkrýt hloubku změn, k nimž došlo v souvislosti s postupujícím procesem průmyslové revoluce. Celá farnost byla ve sledovaném období značně závislá na zemědělské výrobě, přičemž následná transformace k výrobě průmyslové měla pozvolný charakter.

Předkládaná práce si také klade za cíl podpořit výzkumy přirozené měny populací evangelických farností Těšínského Slezska, které z historickodemografického hlediska nebyly téměř vůbec zpracovány. Tento výzkum by se však neměl omezit na pouhou kvantifikaci populačního vývoje na základě analýz církevních matrik. Zájem byl měl být upřen také na dobovou literaturu (např. díla evangelických pastorů), což přispěje k lepšímu pochopení mentality obyvatel zkoumané farnosti v příslušném období. Studium demografického vývoje by mělo být rovněž spojeno se studiem vývoje ekonomického, čímž bude vytvořen důkladnější a ucelenější obraz populačního procesu vůbec.

Summary

Mortality of the population of the Evangelical parish of Bystřice nad Olší in the „long“ 19th century

This work deals with the study of mortality development of the evangelical parish of Bystřice nad Olší population in the period of the “long” 19th century (1786 to 1910). The main objective was to create a demographic microanalysis of the evangelical parish of Bystřice nad Olší and to determine the impact of agricultural and industrial production, wars, epidemics, etc. on the development and transformation of the local population. Agricultural production was the main source of livelihood in this area, and the subsequent transformation to industrial production was slow. The analysis of the registers of deaths of the evangelical parish of Bystřice nad Olší dating from the period of 1786 to 1910 showed that it is possible to work with the parish registers of deaths in the Těšín region, and the data acquired can then be used for demographic research of the population in the specific period, despite the difficult traceability or even the possible absence of records of the exact number of religious people in the individual parishes of Těšín Silesia in the first half of the 19th century, despite the difficulties resulting from the fact that before 1833 there were no separate registers of deaths in the of the Bystřice evangelical parish and the necessity of the subsequent investigation of the registers of deaths in the catholic parishes of Jablunkov, Vendryně and Střítež from 1786 to 1848, or despite the obvious underregistration of the demographic events recorded. The research results obtained reflect the specificity of the population development of the evangelical population surveyed during the given period, as the basic trends in mortality development do not quite match the results of the research results for the entire Czech lands in the specified period. For example, the gross mortality rates of the evangelical parish were, in most cases, always different, mostly higher than the averages of the Czech lands. Altogether, for the years of 1786 to 1910, 24,499 entries in the registers of deaths of religious people from the evangelical parish of Bystřice nad Olší were processed.

Ilona Matejko-Peterka
Jiří Peterka

FRANTIŠEK PAPOUŠEK A OPAVSKÉ MUZEJNICTVÍ

Abstract

The content of the article is a reminder of the personality of a significant national historian, economist and numismatist František Papoušek (1880–1957) in the context of his merits in the field of administration of museums in Opava. Attention is paid to both his cooperation with the Opava museum institutions as well as to his scientific and research and collecting activities in the field of numismatics. The study also includes a concise description of the personal numismatic collection of F. Papoušek, which is now part of the collections of the Silesian Museum, and has, with regard to its international content, a great importance both for the institution itself and for the needs of scientific researchers.

Keywords: František Papoušek, Numismatics, Silesia, museology, Silesian Museum (Opava).

V roce 2017 uplynulo šedesát let od úmrtí významného vlastivědného pracovníka, ekonoma a numizmatika Františka Papouška (1880–1957), jehož přínos opavskému muzejnictví si zaslouží podrobnější připomenutí. Dosavadní literatura se ponejvíce soustředila na jeho biografické údaje a vědeckou činnost,¹ poněkud stranou zůstávaly jeho sběratelské aktivity a zásluhy v oblasti tvoření resp. rozšiřování opavských muzejních sbírek. Je třeba zmínit obzvláště Papouškovu spolupráci s opavskými muzejními institucemi a také jeho osobní numizmatickou kolekci, která se několik let po jeho smrti (od roku 1966) stala součástí sbírek Slezského muzea (dnes Slezské zemské muzeum)² a dodnes má, s ohledem na svůj obsah, velký význam jak pro samotnou instituci, tak i pro potřeby odborných badatelů.

Ačkoliv byl F. Papoušek moravským rodákem, většinu svého života prožil ve Slezsku, což se projevilo v jeho zájmech a odborné činnosti. Narodil se 25. listopadu 1880 v Jakubově (okr. Třebíč) v rodině obchodníka.³ Po absolvování měšťanské školy v Moravských Budějovicích vystudoval obchodní akademii v Chrudimi a účetnictví na Univerzitě Karlově v Praze. Po maturitě se stal zaměstnancem Občanské záložny ve Vysokém Mýtě (1899), pak byl

- 1 O životě a vědecké činnosti F. Papouška podrobněji: Jaromír KALUS, *Sedmdesát pět let Františka Papouška*, Slezský numismatik (dále SN) 2, 1955, s. 1–3; Eustach BITTNER, *Za zemřelým Františkem Papouškem*, Časopis Slezského muzea-B (dále ČSM-B) 7, 1958, s. 55; TÝŽ, *Numismatické sbírky v opavských muzeích v letech 1814–1964*, in: Bohumil Sobotík (ed.), *150 let Slezského muzea 1814–1864*, Ostrava 1964, s. 130–141; Jaromír KALUS, *František Papoušek (Osobní vzpomínka k 20. výročí jeho úmrtí)*, Numismatický dopis (dále ND) 10, 1977, s. 2–3; Viktor FICEK, *Biografický slovník širšího Ostravska: sešit 2*, Opava 1976, s. 110–112; Erich ŠEFČÍK, *František Papoušek a jeho podíl na budování opavských muzeí*, ND 23–25, 1983, s. 4–5; TÝŽ, *Přehled vývoje opavských muzeí v letech 1814–1938*, ČSM-B 33, 1984, s. 1–44; TÝŽ, *Papoušek František*, in: Lumír Dokoupil (ed.), *Biografický slovník Slezska a severní Moravy (dále BSSM)* 5, Opava – Ostrava 1996, s. 87–88; Květoslav GROWKA, *Slezský numismatik František Papoušek (1880–1957)*, Numismatické listy (dále NL) 55, 2000, s. 30–31; Erich ŠEFČÍK, *Opavští numismatici 2. pol. 20. stol. – František Papoušek, Jaromír Kalus, Eustach Bittner a Bohumír Vojtovič*, in: Dagmar Grossmannová – Jan Štefan (edd.), *Peníze v proměnách času IV. (Vývoj peněžních vztahů a mincovnictví ve střední Evropě)*, Ostrava 2007, s. 203–204; Ilona MATEJKO, *Život a dílo Františka Papouška*, Slezské zemské muzeum, Opava 2012 (Trojlist ke stejnojmenné výstavě konané ve Slezském zemském muzeu ve dnech 24. 10. 2012 – 31. 12. 2012).
- 2 Kromě numizmatické pozůstalosti F. Papouška se dochovala také jeho písemná pozůstalost, která je dnes částečně uložena v Zemském archivu v Opavě (dále ZAO) (28 kartonů; ZAO, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), Opava 1985, inventář) a částečně ve Slezském zemském muzeu (dále SZM) (8 kartonů; SZM, Pozůstalost Františka Papouška, inv. č. VI/1/1–VI/1/8412). Papouškova písemná pozůstalost v SZM je orientována pouze na numizmatiku. Obsahuje autorovy výpisky různého zaměření, rukopisy článků a osobní korespondenci.
- 3 ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 1, inv. č. 1, Rodný a křestní list F. Papouška.

z rodinných důvodů nucen převzít otcův obchod v Jaroměřicích nad Rokytnou.⁴ V letech 1903–1907 poprvé krátce působil v Opavě jako úředník Centrální záložny Opavské, ale po svatbě v roce 1909⁵ přešel do Občanské záložny v Kourími. Do Opavy se vrátil v roce 1911 jako revident Jednoty českých hospodářských společenstev ve vévodství Slezském, kde se postupně vypracoval na pozici ředitele. Během svého působení ve Slezsku se kromě vývoje družstevnictví a peněžnictví začal intenzivněji zabývat také numizmatikou a opavským muzejnictvím.⁶

František Papoušek, 3. 2. 1939, Opava
(ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), inv. č. 218)

Numizmatika patřila již od mládí k Papouškovým oblíbeným koníčkům. Ze začátku se jednalo o zájem čistě amatérský spočívající v náhodné sběratelské činnosti.⁷ Od prvních dekád 20. století je možno sledovat prohloubení jeho záberu a přechod na profesionální úroveň, což se projevilo členstvím v různých numizmatických organizacích, mj. Československé numisma-

4 E. ŠEFČÍK, *Papoušek František*, s. 87.

5 Manželkou F. Papouška se stala Štěpánka Harantová, viz ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 1, inv. č. 3, Oddací list.

6 F. Papoušek publikoval své práce z oboru družstevnictví a peněžnictví mj. v *Zemědělských a družstevních rozhledech* (redigoval je v letech 1923–1938), ve *Věstníku Jednoty českých hospodářských družstev v Opavě*, *Věstníku města Opavy*, v *Bezručově kraji* či v *Družstevnictví*.

7 Již během jednoho pobytu v armádě (působil v 84. pěším pluku v rakouské Kremži a později v Praze) dostal F. Papoušek od otce postupně celkem 144 zl., z nichž některé použil na nákup svých prvních mincí (ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 2, inv. č. 59).

tické společnosti (ČNS) založené 7. března 1919 v Praze.⁸ F. Papoušek jako člověk nesmírně aktivní a projevující zájem o hospodářské, kulturní a politické⁹ dění stál rovněž u zrodu několika opavských muzejních institucí. Od roku 1925 působil jako pokladník v kuratoriu pro zřízení Československého zemědělského muzea v Opavě společně s Františkem Myslivcem (1873–1934), Aloisem Kaciřem (1897–1972) a Františkem Zíkou (1869–1931). Zapojil se také do budování místního Muzea památek národního osvobození (tzv. Legionářské muzeum), které v Opavě zahájilo svou činnost v roce 1928. Stal se předsedou sekce pro domácí odboj a zabýval se vyhledáváním legionářských památek pro připravovanou expozici otevřenou v říjnu v tzv. Müllerově domě. Zasazoval se rovněž o obnovení činnosti Muzea Matice opavské. Působil jako místopředseda v Muzeálním a národopisném odboru, který si kladal za cíl vytvořit ze sbírek bývalého muzea samostatnou etnografickou expozici, což se nakonec z důvodu rychlého rozpadu odboru bohužel nepodařilo.¹⁰

Členská legitimace F. Papouška v Československé numismatické společnosti v Praze (SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, inv. č. VI/1/7841)

Papouškovu spolupráci s opavskými muzejními institucemi přerušila v roce 1940 nucená likvidace Jednoty hospodářských společenstev, což jej přimělo ke stažení se do ústraní a návratu na Moravu, kde v letech 1941–1945 zastával funkci tajemníka Obecního úřadu v Ratibořicích u Jaroměřic. Po druhé světové válce se vrátil do zdecimované Opavy a působil po dobu dvou let v Lidové a zemědělské záložně.¹¹ Koncem roku 1948 si postěžoval ve své korespondenci: „*Já sám jako penzista, okradený Němci o prémiovou rezervu v Jednotě, poškozený perzekucí a válkou (chalupu mám shořelou, bombardováním a dešti poškozenou, ale bydlím v ní jako*

8 O historii Československé numismatické společnosti v Praze viz Emanuela NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, *Stručný přehled osudů a práce Numismatické společnosti československé v jejich začátcích*, in: Jiří Sejbal (ed.), *Historie a perspektivy numismatických společností*. Sborník z konference k 60. výročí založení Numismatické společnosti československé, Praha, 9. – 11. března 1979, Brno 1979, s. 13–25; Martin FOUKAL – Josef MRŠTÍK, *80 let České numismatické společnosti*, Praha 1999.

9 F. Papoušek byl členem mnoha společenských a politických organizací, což potvrzují dochované členské legitimace mj. spolků: Československý čtenář v Praze, Matice opavská v Opavě, Český zemský rybářský spolek pro Slezsko, Valašský musejní a národopisný spolek v Rožnově pod Radhoštěm, Společnost Přátel Lužice v Praze, Československá národní demokracie v Opavě, Společnost Petra Bezruče v Opavě, Zemědělská Jednota československé republiky, Přírodovědecká společnost v Moravské Ostravě, Pěvecko-hudební spolek „Křížkovský“, Muzeální slovenská společnost v Turčianskom Sv. Martine, Masarykova letecká liga v Opavě (ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 1, inv. č. 5).

10 E. ŠEFČÍK, *František Papoušek a jeho podíl*, s. 4–5; I. MATEJKO, *Život a dílo*, s. 2.

11 E. ŠEFČÍK, *Papoušek František*, s. 87.

*cigán) nemohu se nikde dovolat pomoci, ale robím, abych se protloukl. Po 50 letech služby a práce pro druhé, neházím flintu do života a pracuji dál“.*¹² Útěchu v té době našel v numizmatice a začal se jí věnovat skutečně naplno. Po odchodu do výslužby zahájil spolupráci se Slezským muzeem, kde pomáhal budovat numizmatickou sbírku. Původní předválečné sbírky se totiž dochovaly pouze ve velmi omezeném počtu, proto krátce po skončení války započal dlouholetý proces obnovování fondů. Jeho prvním krokem bylo odevzdání dochovaných předmětů do správy muzejní knihovny v roce 1949, kde v následujícím roce proběhla jejich celková revize. Ve výsledku bylo napočítáno 56 877 kusů numizmatického materiálu (mince, medaile, papírová platidla, odličky aj.). S ohledem na fakt, že v této době ještě neexistovala v opavském muzeu samostatná pozice numizmatika (samostatné numizmatické pracoviště s tímto postem vzniklo teprve v roce 1983 vydělením z historického pracoviště), byl na doporučení vedoucí numizmatického oddělení Národního muzea Emanuely Nohejlové-Prátové (1900–1995) pro zpracování uvedeného muzejního materiálu osloven F. Papoušek, který se tohoto úkolu ujal jako externí spolupracovník muzea.¹³ Ve svěřené práci mu pomáhal tehdejší knihovník a také formální správce sbírky v letech 1949–1963 Eustach Bittner (1912–2001). Pečlivá a systematická práce obou pracovníků umožnila založení definitivního katalogu předmětů a započítí moderní katalogizace.¹⁴ Z Papouškovy korespondence vyplývá, že nejprve měly být zkatalogizovány mince, pak medaile a nakonec ostatní numizmatický materiál.¹⁵ Nové nákupy byly tehdy z finančních důvodů řídké, k přírůstkům docházelo spíše formou občasných nálezů nebo darů významných osobností (např. dr. Wernera Kudliča a prof. Aloise Materny), což alespoň částečně dovolilo kompenzovat ztráty způsobené válkou.

Svěření zpracování numizmatických předmětů Slezského muzea F. Papouškovi souvise-
lo také s tím, že od června 1948 stál v čele jím založeného Kroužku členů Numismatické společnosti v Opavě, který fungoval jako pobočka Československé numismatické společnosti. Funkci předsedy plnil až do své smrti, což souviselo s jeho dobrými odbornými a organizačními schopnostmi. V této době již měl za sebou několik článků ve vědeckých časopisech (mj. *Slezský sborník, Numismatický časopis československý, Numismatické listy*)¹⁶ a byl považován za předního znalce numizmatiky nejen ve Slezsku. Se svými znalostmi a zkušenostmi se rád dělil se členy založeného kroužku, kteří se scházeli každé první úterý v měsíci v 19.00 hodin v kavárně opavského hotelu Koruna.¹⁷ Papouškovův zájem o tuto společnost demonstruje i poznámka, kterou si udělal v mrazivém únoru 1956: „...*kdyby nebyla taková zima, rozběhl bych se k těm, kteří nemohli do schůze přijít, ale při té zimě, blížící se již ke 30 stupňům, je i na Papoušky zima.*“¹⁸ Za jeho předsednictví uvedená organizace pořádala řadu konferencí, přednášek a výstav. Od října 1955 do roku 1971 ve spolupráci s opavským muzeem také vydávala časopis *Slezský numismatik* (před několika lety obnovený), který se stal jejím odborným orgánem

12 ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 2, inv. č. 54.

13 E. BITTNER, *Numismatické sbírky*, s. 137.

14 Ilona MATEJKO-PETERKA, *Numizmatická podsbirka*, in: Petr Vlk (ed.), *Museum Silesiae, Slezské zemské muzeum*, Opava 2014, s. 161.

15 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, inv. č. VI/1/3743 – VI/1/4036.

16 Věnují se převážně novým nálezům mincí v okolí Opavy a historii mincovnictví ve Slezsku. Ucelený přehled Papouškových prací nejen na téma numizmatiky podal E. Šefčík v Biografickém slovníku Slezska a severní Moravy (E. ŠEFČÍK, *Papoušek František*, s. 87–88).

17 Jaromír KALUS, *K počátkům pobočky ČNS v Opavě*, ND 26–28, 1984, s. 13; TÝŽ, *Tři, kteří byli při tom...* (K 40. výročí založení opavské pobočky ČNS), ND 40–44, 1988, s. 1.

18 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, inv. č. VI/1/3904.

a spojoval všechny zájemce o slezské mincovnictví.¹⁹ Do roku 1957 se jeho redigováním zabýval F. Papoušek. Spolupráce opavského Kroužku členů Numismatické společnosti v Opavě se Slezským muzeem probíhala v této době na více úrovních. Dobře ji vystihl v jednom ze svých článků člen této organizace Jaromír Kalus, který napsal: „Ředitel Slezského muzea PhDr. Bohumil Sobotík sledoval se zájmem naši činnost, podpořil nás při vydávání Slezského numismatika, při konání výstav a jiných akcí pobočky. My jsme se zase muzeem odvděčili jednak darem vzácného vratislavského dukátu, jednak zprostředkováním výhodných koupí některých slezských mincí, např. vzácného půldukátu Ferdinanda III. z vratislavské mincovny a jiných slezských mincí, včetně byzantského solidu. Dávali jsme často přednost muzejním před vlastními sbírkami, náš vztah byl takový, že jsme ke jménu naší pobočky hrdě přidali „při Slezském muzeu v Opavě“.²⁰

F. Papoušek zemřel 16. prosince 1957 ve věku 77 let.²¹ Jeho náhlým úmrtím bylo ovlivněno probíhající zpracovávání numismatické sbírky Slezského muzea. Výsledky, které však po sobě zanechal, měly pro budoucnost instituce velký význam. Koncem 40. let 20. století započatá práce se sbírkou umožnila zjistit konečný stav dochovaného povalečného materiálu, vypracovat systém jeho uspořádání a také založit definitivní katalog numismatických předmětů. Zasloučení kolegy E. Bittnera do tajů numizmatiky pak dovolilo pokračovat v dalším zpracovávání souboru. Dle dostupných informací bylo do konce roku 1963 zkatologizováno 13 854 položek mincí a medailí.²²

V Papouškově nekrologu vydaném Kroužkem členů Numismatické společnosti v Opavě se uvádí: „Zesnulý, význačný organizátor družstevnictví a kulturní pracovník ve Slezsku, měl široké vlastivědné zájmy. Ve stopách Praskových, Zukalových a Hauerových pracoval na výzkumu slezské minulosti a shromažďoval její písemné i hmotné památky. V oboru numismatiky se vypracoval ve vynikajícího znalce slezského mincovnictví. V r. 1948 založil v Opavě numismatický kroužek, který se pod jeho vedením dopracoval významných úspěchů“.²³ Jako hold svému zakladateli a prvnímu předsedovi uvedený kroužek vydal také pamětní medaili s jeho podobiznou v počtu 100 kusů. Autorkou díla byla významná sochařka Marie Uchytlová-Kučová (1924–1989), o čemž informuje signatura umělkyně umístěná na předmětu. Avers medaile představuje poprsí předsedy v levém profilu s nápisem: *FRANTIŠEK PAPOUŠEK / 1880 – 1957*. Revers zobrazuje pohled na skupinu domů s opavskou městskou věží Hláskou. Vlevo nad budovou se nachází datum úmrtí numizmatika: *16•XII•1957*. Celý obraz obklopuje opis: *NUMISMATICKÝ KROUŽEK V OPAVĚ / IN MEMORIAM SVĚMU PŘEDSEDOVI*.²⁴ Medaile byla jejími tvůrci původně zamýšlena jako připomínka předsedových 70. narozenin, které připadly na rok 1950, ale z důvodu značných potíží s ražbou byla nakonec vydána se zpožděním jako úmrtní.²⁵

19 Jaromír KALUS, *Regionální numismatické bádání v českém Slezsku*, in: Jarmila Hásková (ed.), *Numismatika a regionální historie. Sborník příspěvků přednesených na II. semináři muzejních pracovníků v numismatice: Karlovy Vary 18. – 20. října 1977*, Praha 1982, s. 34–35; TÝŽ, *K rozvoji zájmu o numismatiku na Opavsku*, in: J. Sejbal (ed.), *Historie a perspektivy*, s. 88.

20 J. KALUS, *Tři, kteří byli*, s. 1–2.

21 ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 1, inv. č. 1, Úmrtní list F. Papouška. F. Papoušek byl pochován na hřbitově v Opavě-Jaktaři. V posledních letech bylo jeho tělo exhumováno a přeneseno na hřbitov v Jeseníku.

22 E. BITTNER, *Numismatické sbírky*, s. 137.

23 ZA v Opavě, Papoušek František (1723)1885–1957(1958), karton 1, inv. č. 1, Oznámení o smrti F. Papouška vydané Kroužkem členů Numismatické společnosti československé při Slezském muzeu v Opavě.

24 SZM, Nu, inv. č. II/277, II/278; Pozůstalost Františka Papouška, Nu, inv. č. VI/1/7845; SZM, Památník Petra Bezruče, Pozůstalost Petra Bezruče, karton CXXXIX. Ve sbírkách SZM se nachází také sádrový návrh aversní strany této medaile (SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, inv. č. VI/1/7846).

25 Zdeněk STRÍŽ – Vladimír JAVORSKÝ, *Medaile, plakety a žetony okresu Opava od počátku medailové tvorby do roku 1999*, Česká numismatická společnost v Opavě, Opava 2000, s. 123.

Úmrtní medaile F. Papouška vydaná Kroužkem členů Numismatické společnosti v Opavě (SZM, Nu, inv. č. II/277), foto K. Valušek

V květnu 1966 Slezské muzeum v Opavě zakoupilo od dcery F. Papouška, Věry Havlicové, jeho osobní numismatickou sbírku. V době předání do muzea čítala 4010 kusů mincí, medailí, plaket a žetonů.²⁶ Z důvodu ztrát, ke kterým došlo v muzeu nejpozději na počátku 90. let 20. století, je jejich současný počet bohužel značně nižší. Díky dochovaným prázdným obálkám s přesným popisem předmětu (název předmětu, země původu, jméno emitenta resp. autora, datace, ikonografický opis a také místo ražby), který se v ní nacházel, alespoň přesně víme, o které kusy byla sbírka ochuzena. I přes zmíněné ztráty je nadále hodná pozornosti. Nacházejí se v ní předměty z různých částí světa, což svědčí o širokém záběru jejího tvůrce. Převážná většina z nich pochází ze střední Evropy, zastoupena je však také Asie, Amerika, Afrika a zámořské kolonie.

Z evropského prostoru jsou nejsilněji zastoupeny německé země, a to v počtu přesahujícím 500 sbírkových předmětů. Mezi nejstarší patří feniky z doby panování bavorských vévodů Jindřicha IV. (Fot. 1), Arnošta I. a Viléma III.²⁷ Nejpočetněji je však představeno Prusko – sbírka mapuje dějiny od jeho rozmachu za panování Fridricha II. Velikého až do počátku 20. století. Obsaženy jsou také mince Bavorska ze 14. až 20. století (mj. vévody Maxmiliána, Maxmiliána Josefa či Ludvíka I.),²⁸ Saska (mj. Fridricha Augusta I., Fridricha Augusta II. a Jana), Braniborska (mj. Jáchyma II. Hektora, Jana Zikmunda a Fridricha Viléma) a Württemberska (mj. Karla Evžena a Viléma I.) z 16. až 19. století. V kolekci se nachází rovněž několik vzácných medailí a plaket, např. úmrtní medaile císaře Fridricha III.²⁹ a Viléma I.³⁰ či plaketa J. W. Goetheho.³¹

Ve velkém počtu je v Papouškově pozůstalosti zastoupena i oblast dnešních českých zemí (přibližně 400 kusů). Většina mincí pochází z doby panování Habsburků. Mimo to ale kolekce obsahuje také keltskou minci z jižní Moravy (Fot. 2),³² denáry Přemysla Otakara II.,³³ pražské

26 SZM, Nu, číslo dokladu: III g/39.

27 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 441/1966, 442/1966.

28 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 242/1966, 246/1966, 527/1966.

29 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 560/1966.

30 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 559/1966.

31 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 260/1966.

32 SZM, Nu, inv. č. I/6.

33 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 139/1966.

groše Lucemburků,³⁴ ražby olomouckých biskupů a arcibiskupů (mj. mince Františka Ditrichštejna, Karla II. z Lichtenštejna, Leopolda I. Viléma, Karla III. Lotrinského či Rudolfa Jana)³⁵ či stavovské a městské (mj. groše Jindřicha Šlika a Albrechta z Valdštejna, žetony Radslava Hlavsy z Liboslavi, Jana Hanuše ze Šaratic a Tomáše Kochana z Prachové).³⁶ Kolem 100 kusů pochází z období Československa.³⁷ Kromě mincí sbírka zahrnuje i několik desítek pamětních medailí. K nejstarším patří medaile s náboženskou tematikou z Jáchymova z roku 1539 (**Fot. 3**).³⁸

Evidentně zvláštní význam pro F. Papouška měly samozřejmě ražby slezské (cca 200 kusů), kterým mnoho místa věnoval i ve své publikační činnosti,³⁹ a to nejen co se týče české části, ale Slezska v celém jeho historickém rozsahu. Nejčastěji se jedná o mince knížat lehnicko-břežských (Jana Kristiána a Jiřího Rudolfa, Jiřího III., Kristiána, společné bratrů Jiřího III., Ludvíka IV., Kristiána, a také Ludviky),⁴⁰ knížat minsterbersko-olešnických (Karla II., Kristiána Oldřicha a Karla Fridricha),⁴¹ opavských (Karla I. a Karla Eusebia z Lichtenštejna)⁴² (**Fot. 4**) a také Habsburků vládnoucích na uvedeném teritoriu z titulu českých králů (mj. Ferdinanda I., Ferdinanda III., Leopolda I., Josefa I., a Karla VI.).⁴³ Z mladšího období jsou to především ražby z 20. století různých slezských měst.⁴⁴

Přibližně 400 předmětů reprezentuje rakouské dědičné země a teritorium celého Rakousko-Uherska. Kromě panovnických celozemských ražeb je zde možno najít mince jednotlivých měst (Berndorf, Kleinmünchen, Freistadt, Gorizia atd.),⁴⁵ jak též z doby tzv. první Rakouské republiky (1919–1938).⁴⁶ Ve sbírce se nachází rovněž několik desítek předmětů z oblasti Ruska (hlavně z doby panování dynastie Romanovců)⁴⁷ (**Fot. 5**), Polska (mince Jagellonců, Vazů, Wettinů a také z období první a druhé světové války),⁴⁸ Francie (ražby od Ludvíka XIV. přes Napoleona až po období 3. republiky),⁴⁹ Velké Británie a její kolonií (**Fot. 6**) (počínaje od ražeb Jiřího III. Hannoverského až po Jiřího IV. z rodu Windsorů),⁵⁰ Itálie (ražby 18.–20. století),⁵¹

34 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 66/1966.

35 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 57/1966.

36 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 50/1966.

37 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 50/1966.

38 SZM, Nu, inv. č. II/43. Uvedenou medaili popsal v jednom ze svých článků E. Bittner, viz Eustach BITTNER, *Jáchymovské medaile ve sbírkách Slezského zemského muzea v Opavě*, ČSM-B 16, 1967, s. 41, č. 12.

39 Viz např. František PAPOUŠEK, *Dánské (Zwirnerovo) falešné mincování na Hradci u Opavy v letech 1626 a 1627*, Opava 1937 (zvl. otisk: Slezský sborník 1, 1936); TÝŽ, *Razidla grošů v opavském gymnasiálním muzeu*, separát Numismatického časopisu, 1941, s. 40–47; TÝŽ, *Nález mincí v Opavě*, ČSM-B 2, 1952, s. 28–31; TÝŽ, *Příspěvek k dějinám těšínského mincování*, ČSM-B 4, 1955, s. 101–112.

40 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 55/1966, 56/1966, 60/1966, 147/1966.

41 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 56/1966, 60/1966, 147/1966.

42 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 60/1966.

43 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 55/1966, 56/1966, 60/1966, 133/1966.

44 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 54/1966.

45 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 61/1966, 294/1966, 295/1966.

46 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 329/1966–334/1966.

47 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 832/1966–907/1966.

48 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 1089/1966–1110/1966.

49 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 753/1966–797/1966.

50 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 376/1966–404/1966, 1033/1966–1056/1966.

51 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 309/1966–308/1966, 324/1966–325/1966, 1001/1966–1006/1966, 1010/1966–1032/1966.

Beneluxu (ražby 18.–20. století)⁵² či severských zemí (panovnické ražby Dánska, Norska a Švédska z 19.–20. století).⁵³

Papoušek do své sbírky zařadil rovněž ražby mimoevropské (cca 60 kusů). Jsou to mince ze Severní Ameriky (dolary a centy USA z let 1851–1940)⁵⁴ (Fot. 7), Jižní a Střední (Mexiko, Argentina, Brazílie, Uruguay, Ekvádor, Peru, Venezuela, Guatemala)⁵⁵ (Fot. 8) dále ze států afrických (Egypt, Maroko a Tunisko)⁵⁶ (Fot. 9) a asijských (tj. Čína, Japonsko, Filipíny, Írán a Palestina)⁵⁷ (Fot. 10).

Na základě tohoto stručného přehledu je možno konstatovat, že numizmatická sbírka F. Papouška uložená ve Slezském zemském muzeu obsahuje pozoruhodné spektrum památek z celého světa. Její pestrost svědčí o širokém záběru původce a také o jeho rozsáhlých znalostech numizmatiky, které se projeví jak kvalitním výběrem předmětů zařazených do souboru, tak v jejich odborném zpracování. Kvalitu i význam sbírky oceňuje také i jeden z článků vydaný k Papouškovým padesátinám v *Zemědělských a družstevních rozhledech*, ve kterém se uvádí: „*Jeho sbírky – z nichž hlavně mince, lidové umělecké výrobky a různé památky na dobu války vykazují cenné exempláře – stačily by bezmála k vyplnění menšího muzea*“.⁵⁸ Neudiví nás proto fakt, že po smrti F. Papouška se jeho osobní pozůstalost stala součástí numizmatické sbírky opavského muzea, kde dodnes patří k jednomu z jejich nejvzácnějších souborů a sám F. Papoušek se díky svému nadšení a dosaženým výsledkům v oblasti opavského muzejnictví natrvalo zapsal do jeho historie.

Summary

František Papoušek and administration of museums in Opava

The goal of the article is to remind us of the personality of a significant national historian, economist and numismatist František Papoušek (1880-1957) on the occasion of the sixtieth anniversary of his death. The first part deals with a brief biographical cameo and description of Papoušek's career, with an emphasis on his professional activities and cooperation with museum organizations, especially with the Silesian Museum. Among other things, it commemorates F. Papoušek's merits in building the post-war numismatic collection of the aforementioned institution, as well as the establishment of the Circle of members of the Numismatic Society in Opava in 1948, which functioned as a branch of the Czechoslovak Numismatic Society. Another part of the study contains the characteristics of F. Papoušek's private numismatic collection, which, several years after his death, became part of the collections of the Silesian Museum. It was purchased from Papoušek's daughter, Věra Havlicová, in May 1966. At the time of handing over to the museum, it comprised 4,010 pieces of coins, medals, plaques and tokens. Despite some losses that occurred in the past, the collection is undoubtedly noteworthy. It contains objects from different parts of the world. The vast majority of them comes from Central Europe, but, however, it comprises items also from Asia, America, Africa and overseas colonies. Its diversity gives evidence of F. Papoušek's broad scope as well as his considerable knowledge of numismatics, which was reflected both in the quality selection of the objects included in the collection and in their professional organization. Considering its content, the collection is still of outstanding importance both for the institution itself and for the needs of scientific researchers.

52 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 405/1966–414/1966, 429/1966–440/1966, 802/1966–808/1966.

53 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 655/1966–664/1966, 678/1966–684/1966, 1057/1966–1059/1966.

54 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 1174/1966–1183/1966.

55 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 1156/1966–1061/1966, 1164/1966–1169/1966, 1173/1966, 1187/1966.

56 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 264/1966–265/1966, 798/1966–801/1966, 1148/1966–1155/1966.

57 SZM, Pozůstalost Františka Papouška, Nu, př. č. 1118/1966–1147/1966, 1184/1966–1186/1966.

58 *K padesátinám ředitele Františka Papouška*, *Zemědělské a družstevní rozhledy* 25, 1930, s. 217.

Fot. 1. Bavorsko, Jindřich IV., fenik, př. č. 441/1/1966

Fot. 2. Keltská mince, inv. č. I/6.

Fot. 3. Medaile z Jáchymova, 1539, inv. č. II/43

Fot. 4. Karel I. z Lichtenštejna, groš 1618, př. č. 60/14a/1966

Fot. 5. Rusko, Kateřina II., 5 kopějek 1790, př. č. 845/1/1966

Fot. 6. Indie, Eduard VII., 1 anna 1907, př. č. 393/2/1966

Fot. 7. USA, 1 dolar 1900, př. č. 1176/1/1966

Fot. 8. Venezuela, 1 centavo 1858, př. č. 1188/1/1966

Fot. 9. Tunisko, 2 franky 1914, př. č. 798/1/1966

Fot. 10. Filipiny, 1 centavo 1903, př. č. 1186/1/1966

Zdeněk S m o l k a

HORY A MĚSTO ANEB VSTUP OSTRAVY DO POEZIE

Abstract

The study focuses on depicting the city of Ostrava and its surrounding industrial region in contrast to the portrayal of the rural environment in the mountain range of the Moravian-Silesian Beskids. It concentrates on the poetry of the turn of the 19th and 20th centuries, especially on the following authors: Josef Kalus, Petr Bezruč, Čechoslav Ostravický and M. Kurt. It examines the forms of both environments, their differences and similarities, the basic contrasts in the creation of both landscapes in the poetic texts, it ponders on their mimetic performance and transformation. It shows when and in what form the city of Ostrava enters the poetry.

Keywords: Josef Kalus, Petr Bezruč, Čechoslav Ostravický, M. Kurt, Czech poetry, regional literature, Moravian-Silesian Beskids, Ostrava.

V současnosti představuje Ostrava výjimečný literární fenomén. Konají se zde literární festivaly i jiné akce, působí tu významní autoři, město se objevuje v dílech jako téma, nebo alespoň prostředí, v němž se odehrává děj. Nebylo tomu tak vždy.

Literárním, ale i obecněji kulturním a hospodářským centrem se Ostrava¹ začala stávat až v průběhu 19. století, kdy zde nastávaly výrazné hospodářské a politické i společenské změny. Rozvíjela se těžba černého uhlí a díky ní rostl průmysl; v souvislosti s tím se téměř zosminásobil počet ostravských obyvatel.² Vedlo to k rozvoji kulturního života zvláště německého, ale i polského a českého. Tuto pozici si Ostrava definitivně upevnila během meziválečného období. Kraj, jehož centrum tvoří, byl proto vcelku pochopitelně roku 1931 Vojtěchem Martínkem v publikaci *Duše Ostravy* nazván širším Ostravskem. Řadilo se k němu jak užší okolí Ostravy, tak také Těšínsko, Opavsko, Hlučínsko, Pobeskydí a Valašsko.³

V tomto příspěvku se budeme zabývat jen Ostravou a pohořím Beskydy. Obě tato místa byla přes své specifičnosti a odlišný vývoj úzce provázána, a to i personálně. Jako příklady můžeme uvést Františka Sokola Tůmu, který vydával nejprve od roku 1894 ve Valašském Meziříčí časopis *Radhošť* a spolu s ním se o rok později přestěhoval do Moravské Ostravy, kde psal díla tematicky spjatá jak s městem, tak s horami, nebo jednoho z básníků, jimiž se budeme zabývat, M. Kurta (vl. jm. Maxmilian Kunert), který se narodil ve Valašském Meziříčí, část života působil v Ostravě a obojí se odrazilo v jeho tvorbě.

Do oblasti českého kulturního zájmu se širší Ostravsko dostávalo jen pomalu, ve větší míře teprve ke konci 19. století. Tehdy také – až na několik dřívějších vzácných výjimek – začala vznikat česká poezie je reflektující. Obvykle pocházela z per autorů, kteří se v tomto kraji narodili, nebo se v něm usídlili. Česká poezie se nejprve orientovala na pohoří Moravskoslezské Beskydy. Její tematika byla hlavně přírodní a venkovská, popřípadě se – v menší míře – rozvíjela reflexivní lyrika; spíše ojediněle do básní pronikly i národní orientace a národně-kulturní tradice spjaté se zdejším krajem (jako příklad může sloužit tvorba Ferdinanda Pěčky-Místeckého). Až na přelomu století se začínala pomalu stávat námětem českých básníků i Ostrava.

1 Ostravou zde rozumíme město, jak je dnes vnímáno; v době, o níž pojednáváme, šlo samozřejmě o množství samostatných obcí, kupříkladu o Moravskou Ostravu, Polskou Ostravu, Přívoz, Vítkovice, Mariánské Hory, Svinov a další.

2 Viz Jakub IVÁNEK – Zdeněk SMOLKA (edd.), *Kulturně-historická encyklopedie českého Slezska a severovýchodní Moravy*, Ostrava 2013, s. 149.

3 Viz Vojtěch MARTÍNEK, *Živné zdroje*, Ostrava 1972, s. 23.

Tematizace Beskyd je zprvu spjata s jejich moravskou, valašskou částí. Hlavní postavou zde byl básník Josef Kalus⁴, někdy zvaný valašský slavík. Vytvořil archetyp způsobů, jak byla zdejší krajina znázorňována. Nepokoušel se o její obraz věrný, nýbrž idealizovaný – pomíneme-li cyklus *Tkalcovské písně*⁵, ve kterém líčí život horských tkalců (z jejichž rodu sám pocházel).

K toposům idylického časoprostoru patří obvykle neustálé opakování téhož. U Kaluse je vskutku při líčení beskydského života běžný cyklický čas. Generace žijí neustále stejně, pracují na stejných polích, bydlí ve stejných chaloupkách. Dokonce se mladí lidé namlouvají na stejných místech jako jejich předci. Staří, mladí i mrtví vytvářejí jednu občinu, neexistují zde mezigenerační rozpory, pouze přirozená a plynulá návaznost. Významnější roli proto nehraje lidská subjektivita a individualita. Postavy Kalusových básní se vesměs různí pouze svým zaměstnáním, popřípadě pohlavím, v ostatních ohledech jsou všichni jednoduše obyvateli hor, sdílejí stejné kulturní tradice, zpívají stejné písně, vyznávají stejné hodnoty, žijí stejným způsobem. Jejich společenství není sociálně, politicky či jinak společensky výrazně diferencované.

Přestože Kalus ukotvil prostor své poezie v konkrétním regionu, nepokouší se o jeho věrnou nápodobu, o jeho realistický obraz, nesměřuje k mimetické tvorbě. Buduje svébytný básnický svět, v němž jsou centrálními dvě kategorie: krása a etika. První z nich se týká hlavně přírodní tematiky. Přestože zde není příliš úrodná půda a podnebí může být drsné, nic to nemění na půvabu krajiny. Rostliny, zvířata i lidé tu žijí ve vzájemném souladu a respektu. Krásou se proto vyznačuje i život člověka. Jeho estetika se umělecky projevuje hlavně písněmi, a to ve dvojitým směru. Postavy Kalusovy poezie často zpívají, ať již při práci, nebo slavnostních okamžicích, jako jsou svatba, pohřeb, bohoslužba, či jen při pouhém každodenním společenském posezení. Nezpívají staré, známé lidové písně, nýbrž neustále produkují nové, jsou nadané schopností rychlé improvizace. V souladu s tím je pak i forma básní, která úzce čerpá z folklorního bohatství. Jen výjimečně u Kaluse nalezneme verše, které by navazovaly na soudobou formalistní poezii, využívající klasické strofické útvary, složité rytmy a rýmy, a už vůbec ne verš volný. Jeho básně jsou stylizovány do zdánlivě prosté, prstonárodní, nicméně účinné podoby.

Hory představují téměř arkadickou krajinu, v níž je možný blažený život. Jsou vysoké a mají proto blízko k Bohu a k nebi, sugerují až představu pozemského ráje. S tím pak souvisí etický rozměr Kalusovy poezie. Obyvatelé Beskyd se neustále vztahují k transcendentnu, zvláště k Bohu. Díky tomu jsou schopni zvládat životní útrapy, ba mnohdy si je ani neuvědomují. Jejich existence je obtížná, naplněná neustálým obstaráváním, tvrdou prací, to jim však nijak neubírá na veselosti a spokojenosti.

Jistou výjimku zde představují již zmíněné *Tkalcovské písně*. Nepochází v nich sice k zásadnímu zvratu, některé akcenty se však proměňují. Poezie se individualizuje, lyrický subjekt ztrácí transparentnost, do popředí se dostávají jeho prožitky. Ty jsou spojeny s obtížným životním údělem tkalců. Středem jejich života je namáhavá práce, díky níž přežívají, ovšem spíše živoří. Nepřináší jim potěchu, vědomí souručenství s Bohem; ztrácí posvátný charakter, je pouze zdrojem obživy. Neustále se opakuje v bludném kruhu, z něhož není východiska. Cykličnost zde nepřináší pocit jistoty, nýbrž omezení, ba uzavřenosti. Existence ztrácí smysl. V tomto cyklu se objevuje i národnostní problematika, chudí tkalci jsou Češi. Kalus takto předjímá způsob zobrazování Beskyd, práce a národnostních vztahů, jak se objevuje u mladších básníků.

4 K jeho tvorbě v tomto období blíže in Zdeněk SMOLKA, *Beskydy a lidé v poezii přelomu 19. a 20. století*, Vlastivědný věstník moravský 67, 2016, s. 262–272.

5 Josef KALUS, *Kresby a písně*, Praha 1885, s. 29–46.

Ve většině svých básnických sbírek a cyklů však ukazuje život v Beskydech jako sice chudobný, ale šťastný. S tím zřejmě souvisí i skutečnost, že v nich téměř absentuje epika, nedochází ani k ideovému vývoji či postupnému rozvoji a proměně tématu, a to jak v rámci jedné básně, tak celých knih. V idyle je totiž potřeba zachovávat status quo. Básník proto primárně zachycuje lyricky okamžik, který líčí jako neustálé trvání či opakování. Právě v něm je obsažen prvek jistoty a bezpečí.

Městskou tematiku Kalus nezpracovává. Jen zřídka zmiňuje alespoň názvy beskydských měst, blíže je nepopisuje. Pokud na ně narazí, jde o města horská, která svým charakterem připomínají venkov. Zobrazení průmyslových center se vyhýbá, neboť by narušilo jeho idylický prostor. Vždyť i tkalcovství, byť se jím živili lidé na vesnici, se jako řemeslo již blíží průmyslu, vzdaluje se prostému venkovskému životu a částečně ho přibližuje městské existenci, což je zřejmě příčinou, proč Kalus v *Tkalcovských písních* svůj jinak idylický pohled musel opustit.

Výrazný předěl v kultuře širšího Ostravska znamenal vystoupení Petra Bezruče (vl. jm. Vladimír Vašek).⁶ V jeho poezii mají významnou pozici tzv. těšínské a beskydské písně, které proměňují kalusovské vidění Beskyd, a písně ostravské, jež začínají reflektovat průmyslovou krajinu a pochopitelně také uvádějí do poezie Ostravu. (Použitá označení vrstev *Slezských písní*, tedy jednotlivých typů básní v nich obsažených, zavedl Oldřich Králík.⁷)

Bezruč si nevšímá valašské části Beskyd, ta leží zcela za jeho obzorem. Soustředí se na Slezsko a několik nejbližších přilehlých částí Moravy. (Nalezneme u něj i básně odehrávající se na vzdálenějších místech, ty však teď nejsou předmětem našeho zájmu.) Centrem jeho krajiny se stává Lysá hora (zatímco dříve – přinejmenším od barokní doby – to býval Radhošť⁸), zbytek zdejšího regionu je pro něj kraj pod Lysou. Reflektuje rozvoj průmyslu, všímá si, jak industrializace určuje sociální a národnostní situaci i jakým způsobem proměňuje charakter krajiny a životní podmínky autochtonního obyvatelstva. Se změnou tematikou se u něj objevuje i proměna poetiky. Necháává se inspirovat moderní poezií, hlavně dekadentní a symbolistní, nalezneme u něj i verše psané v realistickém, zvláště macharovském duchu, popřípadě básně mající blízko k anarchistické tvorbě.

Hory v Bezručově podání ztrácejí svůj idylický charakter. Neznamená to, že by ho nikdy neměly. Jde o kraj, který dal horalům do užívání Bůh: „Ten, ten co je na hoře, k žití dá chleba... / Vodu dal rybě a motýlu květ. / Ty, ty co jsi vyrostl v beskydských horách, / tobě dal pod Lysou ten boží svět...“ (*Já*),⁹ a v němž jeho obyvatelé žili dlouho spokojeně. Lyrický subjekt neustále touží po těchto starých časech. Venkovský život mu představuje plnohodnotně prožívanou skutečnost. Rád by se staral o pole jako jeho předci, které si nostalgicky vybavuje. Touží nastoupit na jejich místo: „Zpomínám: Opa... břehem topoly... / do mostu sivých spěl polí pruh... / tam šel před lety děd můj po poli / a rukou těžkou obracel pluh. // Smím věřit lidem učeným oněm, / co praví: ‚žití vrací se v kruh‘ – / půjdu též jednou za hnědým koněm, / nad čelem slunce, pod rukou pluh?“ (*Pluh*).

6 Všímá si budeme jen těch jeho básní, které vznikly před 1. světovou válkou a se kterými se tehdy také mohli seznámit čtenáři.

7 Viz Oldřich KRÁLÍK, *O charakter Bezručovy poezie*, in: O. Králík – K. Horálek (edd.), *Pět studií o Petru Bezručovi*, Olomouc 1947, s. 29–144.

8 Srov. Zdeněk SMOLKA, *Beskydské dominanty v básnických textech přelomu 19. a 20. stol.*, in: J. Malura – M. Tomášek (edd.), *Krajina. Vytváření prostoru v literatuře a výtvarném umění*, Ostrava 2012, s. 215–228.

9 Básně ze Slezských písní citujeme podle DVD, jenž je součástí knihy Petr BEZRUČ, *Slezské písně*, Praha 2014, vždy ve verzi jejich prvního otisku.

Zaujetí pozice předků, navázání na tradici, které by rád uskutečnil, však v jeho světě nejsou možné. Čas v něm totiž plyne lineárně. Mýtický cyklický čas se vytratil, místo něj nastupuje jiné pojetí skutečnosti: zlatý věk v minulosti, který skončil a jež nahradily dějiny, které s sebou nesou soustavný úpadek.

Jako příklad můžeme zvolit báseň *Zem pod horama*. Začíná připomenutím krásy „goralské země“, krásy, kterou málokdo zná, neboť je „nevykreslená, / nevyzpívána, nezpodobená“. Tam se nachází pole hrdiny básně Jasa Krasuly. Zdědil ho po předcích, kteří na něm pracovali, orali je a osívali. Děj však začíná až ve chvíli, kdy Krasula o svůj majetek přichází na základě rozhodnutí zeměměřičů, podle nichž je jeho půda ve skutečnosti panská. Horal se brání marně, nakonec umírá ve vězení. Krása země se v poslední sloce mění v její bídu. Takový postoj je pro Bezruč typický. Jeho subjektivní i objektivní vidění světa vychází z představy idylického venkovského života, jež však v současnosti umísťuje jen do jiných regionů. Nejznámějším příkladem je *Hanácká ves*. Lidé v ní jsou tiší a klidní, pracují na poli, o něž se nikdy nenechají připravit, a pohrdavě hledí na obyvatele měst. Děvčata a hoši se připravují na to, až vstoupí do manželského svazku a budou pak žít stejně jako dříve jejich rodiče. Báseň pak končí povzdechem: „Jak jest jinak u nás pod Beskydem!“ Tam Jasa Krasulu připravili o majetek, beskydské dívky neuzavírají šťastná manželství, nýbrž se živí prostitucí: „A ty děvuchy, děvuchy bídné, / stud mine hladem, nach bídou řídne, / nadarmo hněvem a žlučí hoř tu – / ty jsou těch fořtů“ (*Zem pod horama*).

S tím koresponduje i podoba, kterou má příroda, například *Slezské lesy*. Vyznačují se smutkem a tesknotou, v noci a v mlze z nich padá jehličí jako slzy. Jejich existence pomalu končí, stromy jsou káceny na rozkaz pánů z Vídně.

Také v jiných verších ze *Slezských písní* získávají Beskydy obdobné atributy. Jsou pusté, šeré, tiché, plné zimy, bídy, utrpení, slz a smrti. Jejich podoba plně koresponduje s osudy jejich obyvatel. Výše jsme uvedli citát z básně *Já*, v němž se mluví o tom, co vše dal Bůh lidu. Zároveň se z ní však dozvídáme, že kromě Hospodina mají lidé ještě jednoho, většího boha na zemi: „...ten druhý ti vzal všechno jediným rázem, / běž a plač k tomu tam v kostele.“ Tím druhým je míněna světská vrchnost, která si bez skrupulí přivlastňuje celou zemi. Jde o pány, kteří nepocházejí z tohoto regionu. Mluví cizí řečí, německy, popřípadě polsky, a kromě sociálního přinášejí i národnostní útlak. Nutí zdejší české obyvatelstvo, aby se odnárodnilo, aby děti posílalo do německých škol a v kostele se modlilo polsky. Z toho důvodu skomírá i náboženský život. Symbolem kraje se stává Škaredý zjev, zastáncem lidu škaredý věstec, jehož stvořil Dábel. Osud obyvatelstva zpod Lysé hory jím pohnul, neboť se podobá jeho vlastní existenci bytosti zatracené Bohem (*Já*).

Původní obyvatelé Beskyd ztrácejí možnost obživy, jejich tradiční horský život se stává nemožným. Kvůli tomu jim nezbývá nic jiného než se podílet na plundrování přírody prací pro cizí panstvo. Přes den dřou a v noci pijí: „Hřmí Ostravicí hukot dřev, / v žold goralům, co skáceli je, / krev tráví kvítem Nathan Löw / a dere rozum markýz Géro“ (*Par nobile*).

Na rozdíl od alespoň dříve poklidných Beskyd je Ostrava líčena jako místo plné pohybu, ruchu, dýmu a hluku. Ani na chvíli se nezastaví, nespočine. Představuje moderní dobu, která je soustředěna na výkon a shromažďování majetku. Ten se však dostává do rukou jen omezeného množství lidí, ostatní jsou vykořisťováni a pouze bídně skomírají. U Bezruče je celkově Ostrava zmiňovaná poměrně málo, vždy však negativně. Pokud bychom měli sumarizovat, jak se básník na Ostravu dívá, nalezneme jen několik jejích atributů. Charakterizují ji těžká práce, plající hutě, horníci pod zemí, drsný tón zdejší mluvy, pot, smrt a touha po revoltě, která se však jeví jako marná: „Chléb s uhlím беру si do práce, / z roboty jdu na robotu, / při Dunaji

strmí paláce / z krve mé a z mého potu. // Sto roků v kopalně mlčel jsem, / kdo mi těch sto roků vrátí? / Když jsem jim pohrozil kladivem, / kde kdo se začal mi smáti. // Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, / pro pány dřel se jak prve – / napřáh jsem kladivo – teklo v ráz / na Polské Ostravě krve!“ (*Ostrava*).

Centrální město je u Bezruče jedním z míst ničeného kraje, který se od něj jako celek postupem času přestává výrazně lišit: „Tak vrazili v čelo mi trnovou korunu při Bohumíně, / přibili ruku mi v Ostravě, v Těšíně v srdce mne bodli, / z Lipiny ocet mi podali pítí, / při Lysé nohy mi přibili hřebem. – – –“ (*Vrbice*). *Kovkop* kope nejen pod Polskou Ostravou, ale také pod Rychvaldem, Petřvaldem a dalšími osadami. Čeká na to, až bude jednou z dolu vynesena mrtvý, což zničí také jeho rodinu. Horníková manželka s dětmi mrzne a hladoví u Lysé hory, odkud musel muž zřejmě odejít kvůli chudobě za prací. Ani jedno z těchto míst nepřináší žádnou pozitivní vyhlídku do budoucnosti. Obdobná situace je i v možná nejslavnější básni *Slezských písní Maryčka Magdonova*. Rodiče tragické hlavní hrdinky-sebevražděkyně, žijící v beskydských Starých Hamrech, zahynou v Ostravě – otec při hospodské rvačce, matka při práci na šachtě.

Mezi horami a městem u Bezruče zdánlivě není většího rozdílu. Oba prostory jsou charakterizovány jako tmavé, zamračené, v nichž chudí lidé – což jsou vesměs Češi – skomírají. Týká se to však jen současnosti. Minulost byla jiná. Horalská země, tedy Beskydy, jsou samy o sobě krásné, ničí je však cizáci – Němci, Poláci a Židé – kteří do nich vtrhli a přinesli tam průmysl, jenž likviduje původní krajinu a životní prostor domorodých lidí, již byli spjati se svými poli, o něž jsou soustavně olupováni. Musí je opouštět, aby přežili. Odcházejí často do Ostravy, která je požírá, ničí. Průmysl, jehož centrem je právě Ostrava, se v krajině objevil coby cizorodý prvek a zhoubný nádor. Je budován cizinci, postupně jako metastáze proniká do kraje a přizpůsobuje si jej. Jeho hektické tempo ovládá svět. Bohatství, které produkuje, živí přistěhovalce, často je odtud také odváděno do ciziny, domorodcům přináší jen samá negativa. Celý kraj, jež začal ovládat, se pomalu, ale jistě hroutí. Obrazně řečeno se hroutí do černé díry, již je Ostrava.

Na přelomu 19. a 20. století vzbuzoval na Ostravsku velké naděje jako druhý nejnadanější poeta po Bezručovi Čechoslav Ostravický (vl. jm. Antonín Alois Hittler, používaná byla i varianta Hüttler). Dílo tohoto básníka prošlo několika vlivy, počínaje parnasistní poezií, přes symbolistně-dekadentní poetiku zvláště hlaváčkovského ražení po fascinaci Petrem Bezručem. Ve chvílích, kdy opouštěl abstraktní poezii, se nechával inspirovat hlavně slezskou částí Beskyd a přílehlými oblastmi, tedy stejným regionem jako Bezruč. Také pro něj se centrem kraje stává Lysá hora, Ostrava do jeho básní proniká ojedinele. Ostravického verše mají atmosféru podobnou Bezručovým, jen v nich obvykle nenacházíme tematiku vzpoury a pomsty, ale spíše melancholie a smutku. Na rozdíl od jeho vzoru Ostravického neopouští důvěra v Boha, díky níž může věřit ve zvrat dosavadního vývoje. Utrpení nezůstává bezvýhodným, získává posvátný, mesiášský charakter: „Zmučený, zjařmený národ, / přibitý na kříž, jenž s temene Lysé / k nebi se ponuře vzpíná“ (*Na Lysé*).¹⁰ Hory mají díky své výšce blízko k nebesům a Bohu. Zároveň jsou silné, tvrdé, nic je nemůže ohrozit. Jejich vůdcem je Lysá: „...obrovitá, dumná, majestátní, / zirájící po dalekých vrších, / po krajinách vzdálených i blízkých, / zvedající tvrdé čelo svoje / jako výzvou, žalobou jak němou / vzhůru v nebe.“¹¹

Ostravický sice reflektuje obtížnou soudobou situaci, v jeho verších však nalézáme víru v lepší příští a tichou modlitbu. Věří, že se v lidech vzbudí síla, která je povede ke zlepšení

10 Čechoslav OSTRAVICKÝ, *Šerem k ránu*, Brno 1901, s. 49.

11 Citujeme podle 2. vydání: Čechoslav OSTRAVICKÝ, *Píseň o Ondrášovi*, Moravská Ostrava 1906, s. 10. Vydání první vyšlo roku 1901.

vlastního údělu (*Ne, nechci úpět víc!*). Cyklus *Zpěvy podbeskydské* končí básní-modlitbou *Zdrávas Maria*, v níž „hledí hory jako v snění / vzhůru k modrým nebesům“¹² a lyrický subjekt se s důvěrou obrací k Matce boží.

Současný život je však obtížný: „Lidu tam nesčetné zástupy chmurné, / v dolech jež smrdutých, hlubokých, hrůzných / kopají, kopají stále kov drahý / pro truhly barbarů, tyranů panských. [...] marně se zvedají vlnami záští a vzdoru, / slzí jich proudy po strhaných, ubledlých tvářích / tekou a tekou a tekou –“¹³ Vzestup Beskyd k nebi je tak provázen opačným pohybem, sestupem z Beskyd, a to až do dolů.

Podobně jako u Bezruče je tragédie hor způsobena cizáky, kteří zde staví hutě, hloubí doly, zakládají vlastní školy a deptají český národ, jemuž tato země původně patřila. Počátky tohoto stavu klade Ostravický dále do minulosti; jedno z děl, jež jsme citovali, nese název *Píseň o Ondrášovi*, tedy o zbojníkovi z přelomu 17. a 18. století.

Situace v ní líčená se o dvě stě let později ještě prohlubuje, jak básník dává najevo v již zmíněném, nedokončeném cyklu *Zpěvy podbeskydské*, vznikajícím v letech 1899–1907. Hlavními atributy hor jsou v nich šed', mlha, tma a bezmoc. Život lidí je plný utrpení a smrti, například v básni *Z Beskydu* smrk při rubání v lese zabije muže, jeho žena následně umrzne a děti marně pláčou, přitulené k její mrtvole. Jediné, co lidem zpřijemňuje život, je alkohol, ten je však zároveň otupuje, takže nejsou schopní na svém bytí nic změnit (*Dřevorubci*).

Řada horalů proto pracuje v průmyslovém městě Ostravě, kde ztrácejí svou identitu, dřou se a prohlubují svůj alkoholismus. Lyrický subjekt jí prochází chabý, zmámený ulicemi. Ostrava je pro něj charakterizovaná hlavně ustavičným hlukem, který v něm vzbuzuje strach a úzkost. Všude jsou k vidění a slyšení stroje, „rachot, hluk a hřmot“, ale i „koňů těžký cval“¹⁴ a podobně. Lyrický subjekt uprostřed toho lomozu touží po tichu a klidu. Pod zemí se zatím stovky jeho bratrů rvou o chléb, jsou bledí, zpocení, s spadlými skráněmi (*Ostravou*). Sluchovými vjemy se Ostrava vlastně příliš neliší od Beskyd, které jsou také charakteristické hukotem a šuměním – nikoli však strojů, nýbrž stromů a řek, hlavně Ostravice.

Dva básníci, o nichž jsme naposledy pojednali, se soustředili na slezskou oblast Beskyd. M. Kurt k ní přičleňuje Valašsko; Slezsko a Valašsko v některých básních konfrontuje. Jeho básně jsou na jedné straně společensky kritické, na straně druhé naplněny líčením přírody,¹⁵ což ústí i ve dvojí ráz jeho poetiky: „Macharovský realismus přechází místy do impresionistického ladění...“¹⁶ V centru Kurtova básnického světa stojí Radhošť. Vidí z něj klidné a tiché hory, zemi vonící listím a travou. Radhošť je líčen jako tatíček a Valaši jako jeho děti. Beskydy jsou oázou míru, místem meditace. Platí to však právě jen pro jejich valašskou část (a ani to ne neustále). Severně se situace mění: „...S roviny širé / k severu za vrchy, bok Lysé hory, / k obloze mračno vyvstávalo dýmu: / jakoby ze žertvy mystické, strašné, / kde se snad tisíce obětí svíjí / na velkém oltáři v náručí ohně, / jakémus Bohu, jenž hrozný být musí...“ (*Ostravě*).¹⁷ Tak spatří poprvé Ostravu. Vidí ji coby hořící kraj, který jako by se stal obětí války, po níž se páli těla padlých. V dalších verších své jediné sbírky *Básně* tento obraz potvrzuje. Báseň *Dopis* líčí jeho cestu vlakem z Brna do Ostravy. Mine rodné Beskydy a pak vše zahalí temná noc. Náhle

12 Čechoslav OSTRAVICKÝ, *Zpěvy podbeskydské*, Frýdek 1937, s. 49.

13 Č. OSTRAVICKÝ, *Píseň o Ondrášovi*, s. 37.

14 Č. OSTRAVICKÝ, *Zpěvy podbeskydské*, s. 31.

15 Stranou necháváme verše intimní a básně inspirované cestami po Evropě.

16 Bedřich SLAVÍK, *Pisemnictví na moravském Valašsku*, Olomouc 1947, s. 291.

17 M. KURT, *Básně*, Moravská Ostrava 1908, s. 8.

uvidí v dále velký požár, jako kdyby nějaká příšera chrlila oheň. Touto příšerou je Ostrava. Charakterizují ji komíny a nezdravý vzduch. Kurt dále zmiňuje, že v tomto kraji kdysi lidé žili „potichu a klidně na svém políčku“¹⁸, pak však Satan nebo Bůh informoval cizáky z Pruska a Vídně o uhlí. Ti si zotročili domorodce, udělali z nich chachary a bezzemky, přinutili je pro sebe pracovat, uvrhli je do bída a zničili průmyslem zdejší krajinu. Ostravské komíny se nyní pyšně šklebí ve tvář Boha, k němuž se lidé marně modlili, dým z nich proudící zakrývá nebe. Bůh se jich bojí a hlas prosebníků neslyší (*Píseň Ostravská*). Kříž je bezmocný; skutečným, krutým bohem se stává zaměstnavatel (*Pohřeb horníka*). Ostrava je Golgotou, místem utrpení a smrti, po níž však nenásleduje zmrtvýchvstání (*List*).

Kurt si všimá i života prostých lidí v Ostravě. Nacházejí se uprostřed hříchů, zločinů a vražd. Obklopuje je rachot strojů, v něž se sami mění: místo krve mají v žilách olej. Poddolovaná půda se bortí pod jejich nohama. Ztratili vůli, jsou dotlačeni do pasivity (*Z našich smutků*). Horníci a hutníci umírají v práci, zůstávají po nich vdovy a sirotci (*Pohřeb horníka, Ostravská ballada*).

Beskydy představují jakousi pevnost, která průmyslu ještě částečně vzdoruje: „...Jak temný přízrak, / jak hradba by pevná proti té stvůře, / jež se zde roztáhla těžká a hrozná, / stojí mé hory a v soumraku vidím / obrysy známé, tak milé mé duši...“ (*Večer*).¹⁹ I ony však postupem času podléhají. Hutě jsou stavěny i tam a vyžadují si pro sebe dřevo: „Útlé stromky naříkají, / jak je rvou od máti země, / nahé hory naříkají, / že jim berou šaty pěkné, / a Valaši naříkají, / že dobrého živitele / po kouscích odnesou k pile, –“ (*Kavalír*).²⁰

Průmysl, jehož centrem je Ostrava, se rozšiřuje a nakonec pohlcuje celý kraj. Obyvatelé hor jsou nuceni pracovat v jim cizím městě: „Hor lesy modravé? Satansky jen / Já, mistře, dnes bych smáti se chtěl vztekle: / Pán skoupil vše a horal vypuzen / Jak chachar dře se dnes v ostravském pekle“ (*Modlitba Satanova*).²¹

Kromě trojice básníků, jimž jsme se – mimo Kaluse – věnovali, se Ostrava objevila i u dalších. Ve sbírce Jana Evangelisty Nečase *V ovzduší našeho Radhoště* lyrický subjekt vystoupí na horu a rozhlíží se kolem sebe. Mimo jiné spatří Ostravsko: „...na severu Ostravsko se v čadivých svých dýmech kryje: / třicet tisíc lidských krtek zemí se tam zvolna ryje. / Za uhelným, černým plástem černoši se do tmy derou, / s lampou drátem opletenou v hloubi do předku se berou. / Smrt tam číhá v rozsedlině nenačatých ještě lomů / s mořem ohně, s tisícem svých v jeden výbuch spjatých hromů, / smrt, jež zžehá, trhá, tříští, rozmetaná těla mění, / že muž ženě, a syn matce poznatelným z hmoty není. // Jak to jinak v našich horách šumí, ševelí a svistí! / V miliardách štíhlých stromů, šišek, jehličin a listí! / Dýchajícím na výsostech kořeněnou vůni lesa / Jásá duše v nekonečno od země až na nebesa (*První rozhled!*).²² Hory a město tu jsou kladeny do příkrého protikladu. Vysoké Beskydy směřují k nebi, naopak na Ostravsku jsou lidé spouštěni pod zem, směrem k pecku. Číhá tam na ně smrt, ztrácejí svou identitu, klesají na úroveň černošských otroků a dokonce pouhých zvířat. Velmi podobně líčí Ostravu i Josef František Karas ve sbírce *Slezské melodie*: „Černá všude mračna, / nad nimi slunce chvílemi snad hoří, / však dole chmurno jako v hrobě“ (*Na Landeku*),²³ i ve svých dalších knihách.

18 Tamtéž, s. 12.

19 Tamtéž, s. 15–16.

20 Tamtéž, s. 46.

21 Tamtéž, s. 55.

22 Jan Evangelista NEČAS, *V ovzduší našeho Radhoště*, Frenštát pod Radhoštěm 1901, s. 23–24.

23 Josef František KARAS, *Slezské melodie*, Praha 1911, s. 15.

Básníci z přelomu 19. a 20. století, o nichž jsme pojednali v našem příspěvku, se jistě v mnoha ohledech liší, ve vnímání beskydské a ostravské krajiny však vykazují řadu styčných bodů. Všichni hodnotí kladně tradiční venkovský život. Beskydy pro ně přinejmenším v minulosti představovaly jistotu a bezpečí. V současnosti jsou však ničeny průmyslem, jehož centrum leží v Ostravě. Ta je líčena jako město-Gehenna, které požírá autochtonní obyvatelstvo z vůle cizích pánů, již zde bohatnou. Moderní civilizace představuje hrozbu, které je obtížné, ba přímo nemožné vzdorovat. Dějiny posledních let jsou viděny pesimisticky jako strmý pád do utrpení, zapříčiněný industrializací a příchodem cizinců.

Ostrava tedy vstoupila do poezie jako černá skvrna na povrchu Země, rozprýjící se do okolního světa.

Summary

The mountains and the city, or Ostrava entrance into poetry

The area of the wider Ostrava region, comprising Ostrava surroundings, the Těšín region, the Opava region, the Hlučín region, Pobeskydí and Wallachia, entered Czech poetry only during the 19th century. At first, the mountain range of the Moravian-Silesian Beskids was thematized. The archetype of their depiction was created by Josef Kalus in his collections in the last third of the century. In his poems, the Beskids are characterized by beauty, the people living there are happy, albeit their lives are difficult, but they live in accordance with God and nature. The local area in Kalus' verses creates an idyllic landscape characterized by stability. This image is changing at the turn of the 19th and 20th centuries. Kalus writes mainly about the Moravian Wallachia, Petr Bezruč and Čechoslav Ostravický focus attention to the Silesian part of the Beskid Mountains. They reflect the onset of industry, and how industrialization transforms the character of the landscape and the life in it. The time in their poetry flows linearly, causing constant decline. The local population is being impoverished and enslaved by strangers, and it also loses its national identity. A similar view is brought by M. Kurt, who is thematically returning to Wallachia. In the works of these three poets, Ostrava (which enters Czech poetry for the first time here) plays a negative role. It is Ostrava that is the centre of industrialization and adversely affects its surroundings. It is seen identically in the works of other local authors (e.g. Josef František Karas or Jan Evangelista Nečas)

Hrabyň literární. Kapitola z české kultury ve Slezsku let 1890–1938.*

Co znamenala Hrabyň pro českou kulturu ve Slezsku? Dlouho nic víc než sporadicky reflektovaný zdroj dokladů lidové slovesnosti¹ a především mariánské poutní místo, jež dalece přesáhlo lokální proslulost, jak kupříkladu připomněl dopisovatel *Opavského besedníku* (1865) slovy: „*Naše městečko daleko známo a ctěno jest pro svůj divotvorný obraz panny Marie...*“² nebo o mnoho let později ve vzpomínce na mládí Petra Bezruče pisatel *Lidových novin* (1937): „*Oblíbená byla každoroční podzimní výprava do slavného poutnického místa Hrabyně, kam ze všech stran Slezska, Ratibořska, ale i Moravy a Slovenska mířily „odpusťky“, vedené panáčky. Tam farářoval věrný Čech, přítel profesora Vaška, farář Böhm.*“³ Zázraky, spojované s mariánským obrazem, zpracoval v roce 1757 Anton Johann Neuwerth (?–1777), kooperátor z Velké Polomi;⁴ jeho text přeložil po více než sto letech Karel Chlup a tiskem vydal vlastním nákladem.⁵ Takto se k Hrabyni hlásil ještě v devadesátých letech 19. století Ludvík Šimoš (1859–1937),⁶ učitel ve Velké Polomi a následně v Dolní Lhotě, angažující se ve spolkovém dění, ochotnickém divadle a píšící příležitostné texty vlastivědného charakteru. Tisky, autorsky s ním spojované,⁷ byly určeny poutníkům spějícím k poutnímu chrámu a milostnému mariánskému obrazu. Vedle zázraků, s obrazem spojovaných, poučoval o dějinách místa, přičemž nevynechal současnost, tj. éru velmistra německého řádu coby majitele hrabyňského velkostatku, tu a tam dlícího na místním zámku. Brožurky doplnil známý kněz Antonín Gruda (1844–1903) jednoduchými veršičky náboženského obsahu.

Spojení katolicity a českosti obce symbolizoval charismatický farář Jan Böhm (1824–1909), ctěný i mimo církevní kruhy a v Hrabyni působící v letech 1863–1908. Sekulární stránku vlastenecké činnosti – avšak jak vidíme na Šimošových brožurkách neoddělitelnou od složky církevní – vyjadřovala *Učitelská jednota hrabyňsko-opavská* (1883), nejstarší z českých učitelských jednot ve Slezsku. Ty se na počátku devadesátých let seskupily do Ústředního spolku českých učitelů ve Slezsku, aby na organizačně vyšší bázi vystupovaly proti známému

* Text byl připraven pro jubilejní publikaci k oslavám 640. výročí první písemné zprávy o Hrabyni, z jejížhož vydání nakonec sešlo.

- 1 *Popěvky a písně z okolí Hradeckého, Meleckého a Hrabinského*, Opavský týdeník 3/15, 13. 4. 1872, s. 119–120; 3/16, 20. 4. 1872, s. 128. Nejstarší doklad zájmu o lidovou slovesnost v místě a okolí je poděkování Antona Petera praktikantu lesního úřadu v Hrabyni K. Hampelovi za zprávy o jejich projevech, viz Anton PETER, *Volkstümliches aus Österreichisch-Schlesien 1*, Troppau 1865, s. XIII.
- 2 *Dopisy. Z Hrabyně (Nový hřbitov a chrám Páně)*, Opavský besedník 5/33, 30. 11. 1865, s. 263.
- 3 (šifra) ih, *Z mládí Petra Bezruče*, *Lidové noviny* 45/465, 15. 9. 1937, s. 4. – Bezručova báseň Hrabyň vyšla první v Beletristické příloze Času 4, 1899, č. 12, připomněl ji již Jan VYHLÍDAL, *Pod perutěmi pruského orla*, Opava 1910, s. 57–58.
- 4 Anton Neuwerth zemřel dne 14. ledna 1777 ve věku 54 let a sedmi měsíců, viz ZA v Opavě, sbírka matrik, sign. Bi–XVII–3, fol. 69.
- 5 Anton Johann NEUWERTH, *Krátká zpráva o naleznutí obrazu blahoslavené matky Boží v Hrabyni...*, Hrabyně 1867.
- 6 Rudolf NOVÁK, *Ludvík Šimoš, slezský učitel a vlastenec (1859–1937)*, MNV Dolní Lhota 1947, knihovna SZM, B5882M.
- 7 [Ludvík ŠIMOŠ], *Mariánské místo poutnické Hrabyně ve Slezsku*, Opava 1893, 37 stran, knihovna ZA v Opavě, A 270. – Další vydání například z roku 1909, Moravskoslezská vědecká knihovna v Ostravě, sign. A11.330.

germanizačnímu nařízení z 16. ledna 1873.⁸ Šimoše, stojícího v čele spolku, potkáváme rovněž ve vrcholném politickém orgánu českých Slezanů – ve slezském odboru Národní rady české.⁹

Na Šimošově příkladě vidíme, jak se těžiště českého národního života v době kolem roku 1900 nezadržitelně přesouvalo z Opavska do východního Slezska a na Ostravsko. Hrabyně však žila nadále – a nejen ve známých Bezručových verších – především jako poutní místo, vyznařující až za rakousko-pruskou hranici, a současně jako výletní místo, vyhledávané Čechy i Němci, Slezany i Ostravany. V tomto duchu psal o Hrabyni učitel, publicista a pokrokový spolkový činovník Josef Kudela (1886–1942) v olomouckém *Pozoru*: svůj fejeton mnil jako pozvání do podmanivého kraje i do hostince Arnošta Chamráda, v němž upozornil na právě probíhající výstavu keramiky Lidové malíry v Telči.¹⁰

Chamrád jistě spoléhal na klientelu z Opavy či Ostravy a dalších míst, takže jeho knížky vydávané vlastním nákladem mohly přímo zde – v Hrabyni – nalézt své zájemce. To nelze vyloučit ani u dalších autorů, s Hrabyní spjatých životními osudy: u Jáchyma Blechty, Adolfa Tománka a Frana Směji, kteří formovali ohnisko, k němuž se připojila další literární jména.¹¹

Chamrád (1879–1925)¹² poznal v dětství kázání faráře Böhma, jenž měl pro jeho národní uvědomění obdobný význam jako studium na českém gymnáziu v Opavě, které nedokončil. Zvláštní vnitřní neklid, nestálost, neschopnost trvaleji zakotvit v určitém místě jej odvedla do Prahy, kde krátce studoval na obchodní škole; poté pracoval v prostějovské firmě Wichterle, následně přibyl do Kateřinek u Opavy a přes Vídeň¹³ a Krakov se v roce 1910 vrátil do rodné obce, k níž jej připoutal jeho otec, svěřiv mu hospodu pod podmínkou, že ji neprodá. Politicky byl tehdy organizován v sociální demokracii a v době kateřinského pobytu se dokonce podílel na založení stranického listu *Hlas lidu slezského*. Tento list poskytuje obraz politického střetu klerikálních a sociálně demokratických tendencí ve Slezsku, jenž se nevyhnul ani Hrabyni, ba dokonce byl – snad Chamrádovou zásluhou – do místa spjatého se silným náboženským kultem přinesen. Alespoň tak vyznívá fejeton, reflektující vystoupení Bohumíra Šmerala na schůzi občanů v Hrabyni v září 1907, jehož autorství je možné Chamrádovi přisoudit.¹⁴ Jeho vlastní politická vystoupení ovšem nebyla příliš přesvědčivá.¹⁵

Chamrád – hostinský a obchodník, „šprýmař, o němž kolují v okolí Hrabyně enšpíglovské historky“¹⁶ – se stal známějším svým zájmem o poezii a divadlo. Prvním samostatně vydaným

8 Například *Druhá valná hromada Ústředního spolku českých učitelů ve Slezsku*, Noviny těšínské 3/2, 12. 12. 1896, s. 5; *Učitelské dny v Moravské Ostravě*, Ostravan 7/30, 14. 7. 1907, s. 2, dále srv. *Sjezd učitelstva česko-slezského v Moravské Ostravě 7., 8. a 9. srpna*, Opavský týdeník 18/64, 17. 8. 1887 – příloha, s. 1.

9 *Výroční zasedání valného sboru Slezského odboru Národní Rady České*, Obrana Slezska č. 14, 4. dubna 1913, s. 2.

10 Josef KUDELA, *Hrabyně*, Pozor 20/156, 14. 8. 1913, s. 3.

11 K Hrabyni v české literatuře Karel ENGLIŠ, *Hrabyně mého mládí*, zde kapitoly o Jáchymu Blechtovi a Arnoštu Chamrádovi; dále parciálně Vojtěch MARTÍNEK, *Literární život slezský*, in: Antonín Lhotský (ed.) *Vlastivědný sborník slezský 2*, Opava 1926, s. 64; Jan VYHLÍDAL, *Vlastenecký vzpomínky slezské*, Brno 1935, s. 114–119; Vojtěch MARTÍNEK, *Literární život kraje lašského*, in: *Od Ostravice k Radhošti. Duchovní kultura kraje*, Moravská Ostrava 1941, s. 84; Jiří URBANEC, *Opava v české literatuře*, Opavsko č. 10, Opava 1964, s. 7–8.

12 *Arnošt Chamrád*, Černá země 1/7, 1. 4. 1925, s. 22–23.

13 Odchod k *Vídeňským listům* anoncoval ve stručném provolání, viz *Mým slezským soudruhům!*, Hlas lidu slezského 1/11, 5. 7. 1907, s. 5.

14 *Nebojte se, neboť zvěstuji Vám radost velikou, kteráž bude všemu lidu*, Hlas lidu slezského 1/23, 27. 9. 1907, s. 2–3.

15 Věříme-li ovšem zprávě katolického časopisu o fiasku sociálně demokratické schůze v Mokřých Lazcích, na níž Arnošt Chamrád promluvil, viz *Z Opavy*, Hlas (Brno) 59/23, 27. 1. 1907, s. 2.

16 Tak jej charakterizoval Milan Rusinský, viz M. RUSINSKÝ, *Hrabyněský písničkář*, in: Chamrádův rod. Sborník k 90. výročí narození Arnošta Chamráda, Hrabyně 1969, s. 25.

dílem se stala *Slezská balada* (1915), napsaná v dialektu, jímž zesílil humornou složku jinak tragického příběhu, kdy mladý voják ze Slezska přichází po smrti do nebe, kde díky faráři Böhmovi poznává pomyslný slezský Pantheon tvořený dalšími zvěčněnými osobnostmi oblíbených kněží, učitelů, spisovatelů, buditelů. Záhy poté vyšel první svazek veršů *Z nepřikrytej dědiny* (1916), který se dočkal čtyř vydání.¹⁷ V hodnocení knížky se Vojtěch Martínek ztotožnil s Chamrádovými sebekritickými slovy: „*Knížka tato povstala z hračky. Je úplně bez ambicí básnických,*“¹⁸ což ovšem až tak neplatí o svazku druhém (1919), jež Chamrád dedikoval památce své ženy Marie (1893–1918), která zemřela na španělskou chřipku. Dramatické události Světové války a vznik Československé republiky jej motivovaly k veršům retrospektivním, psaným v nářečí a působícím jako lidové popěvky, i k formově náročnějším veršům, pro něž užil kultivované češtiny, v nichž se obrací k Petru Bezručovi, Ignátu Hořicovi, k Ostré hůrce, k Matici opavské. Souhrnně formuluje slezství jako hodnotový kodex – lze-li to takto zjednodušeně vyjádřit – tvořený patriarchálními selskými tradicemi s důrazem na lidské ctnosti a etické hodnoty: na pracovitost, čest, poctivost a vnitřní ryzost, na sebedůvěru a mravní integritu. Shrnutu, Chamrádovy verše mají více sociální a politický než literární význam. Jako básník prozrazuje smysl pro rytmus řeči a výraznou obsahovou pointu a jeho veršování v místním dialektu, všeobecně přijímané, našlo pokračovatele ve Franu Smějovi.

Druhým z hrabyňských rodáků – literátů byl Jáchym Blechta (1884–1957).¹⁹ Obdobně jako Chamrád studoval na českém gymnáziu v Opavě, avšak zbytek života i celá jeho literární činnost jsou propastně odlišné: vnitřní koncentrace a kázeň podpořila jeho úspěchy ve studiu práv v Praze i standardní kariéru úředníka, započatou ještě v Opavě u zemského soudu a záhy zaměněnou za poštovnictví. V této specializaci se po převratu ocitl v Košicích a následně v Bratislavě, kde se stal prezidentem poštovního ředitelství (1936). Tuto funkci následně zastával v Brně a poté až do nuceného penzionování (1942) v Praze. Odstaven znovu po pounorových politických čistkách, věnoval se v naprostém soukromí literární činnosti, ovšemže bez možnosti publikačně své texty zúročit. Poslední vydanou knihou zůstal soubor reflexivních próz *V zeleném království* (1943).

Jestliže Chamrád byl básníkem již vnitřním ustrojením, jemuž koncentrace a možnost kultivace v kulturním centru bránila vymanit se z omezení naučených literárních forem, Blechta příliš intelektualizoval, a tak zaměňoval poezii za politiku či filozofii. K rodišti se přihlásil básnickou sbírkou opatřenou mottem z Petra Bezruče (*Na kopci Hrabyně, vysoká Hrabyně*),²⁰ současně ale prozrazující generační proměnu vnímání památného místa: citové pouto k Hrabyni je u Blechty daleko širší a současně abstraktnější, než tomu bylo u Chamráda a jeho předchůdců, o Bezručovi ani nemluvě. Titulní Hrabyní se více míní určitá enkláva prožívaná jako refugium. Autor neváhal využít pevné sonetové formy a ve verších, evokujících přírodu a její proměny, nejlépe osvědčil svůj smysl pro rytmus řeči a zvukomalbu; avšak tam, kde počítal s pointou jinou, než byl samotný formální účinek „řeči vázané“, kde užil nářečních prvků nebo kde se snažil o zpracování historicko-politického motivu, troskotal. Básnická skladba *Ostrá hůrka*, vydaná samostatně (1933), se ve shodě s názvem tematicky soustředí na symbol českého národního

17 Obálka s pohledem na Hrabyni od myslivny „na Jankovcoch“ byla dílem A. ELIÁŠE, viz *Slezské verše: Z nepřikrytej dědiny*, Pozor 23/226, 30. 9. 1916, s. 4.

18 Vojtěch MARTÍNEK, *Arnošt Chamrád – Z nepřikrytej dědiny*, in: Vojtěch Martínek, *Živné zdroje. Výbor z literárně kulturní publicistiky*, Ostrava 1972, s. 225–226.

19 Vlastním jménem Antonín Ráb. – Josef GEBAUER, *Jáchym Blechta, spisovatel z přerovských lesů*, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 16, 1990, s. 30–33.

20 Jáchym BLECHTA, *Hrabyně. Kniha veršů*, Opava 1928.

hnutí ve Slezsku a současně aspiruje na panoramatický pohled na národnostní a sociální zápas českých Slezanů. Výsledek nemohl být jiný než neúspěšný, ostatně rizika politické látky se stala Blechtovy osudnými i v předchozí knížce. Ostatně již dobové hodnocení bylo spíše negativní: ač „z krajových vlivů zde cítíme výraz *Bezručův i úsměvný sarkasmus Chamrádův*“, autor „*bohužel svou rozlehlou báseň nepročistil od mnohomluvnosti a nejednoho zbytečného trivialismu*“,“²¹ takže nepřekvapí, že knížka zapadla tak, jako samostatně i časopisecky vydané autorovy verše, jež jsou pouze zajímavým historickým dokumentem. Smířlivě se na Blechtovo poetické úsilí díval Zdeněk Bár: „...*autora omlouvá jeho oddanost k rodnému slezskému kraji, jeho vroucnost, s níž se snaží psát poesii, kterou nelze ani posuzovat jen podle přísně uměleckých měřítek, ale také spíše ze stanoviska národního*.“²² Blechta, pokoušející se rovněž o prózu, nepominul charismatickou osobnost Arnošta Chamráda, resp. jeho otce, jemuž věnoval román *Dary života*, který byl vydán až z umělcovy pozůstalosti jako cenný regionalistický dokument.²³

Klíčový význam pro situaci Hrabyně jako literárního ohniska měl Adolf Tománek (1895–1962),²⁴ a to nikoliv jako autor – jeho básnická sbírka *Zatmění v pravé poledne* (1930), vydaná pod pseudonymem Adolf Bučina-Slezan, je dobovým kuriosem, napodobením wolkerovské reflexe vyrovnání se s nemocí velmi křečovitým, nevěrohodným a naivním – nýbrž jako organizátor nakladatelské činnosti. Tománek vystudoval obchodní školu a stal se úředníkem Všeobecného penzijního ústavu v Brně. Zhoubná plicní choroba, z níž se našťastí zotavil, mu přinesla předčasné penzionování (1927) a současně možnost soustředit se na ediční a redakční práci. Nakladatelství *Iskra* v Hrabyni založil s Franem Smějou (1904–1966),²⁵ tehdy učitelem na tamní měšťanské škole. Směja patřil do kruhu literárních žáků Vojtěcha Martíčka, k nimž řadíme rovněž Milana Rusinského, Zdeňka Báru a další autory, jež Martíček podněcoval k tvorbě, radil jim a přátelsky vytýkal nedostatky. Směja, zpočátku jdoucí v Chamrádových šlépějích psaním žertovných básniček v dialektu, se pokusil o náročnější poezii skladbou *Zpěv léta*, vydanou vlastním nákladem (1932). O tři roky později se s Hrabyní rozloučil drobným básnickým souborem vydaným jako soukromý tisk (*Na rozloučenou*, 1935), o němž Zdeněk Bár napsal: „*Někdejší tvůrce svépomocného družstva autorů Iskry v Hrabyni, spisovatel románu a črt ze slezského venkova, loučí se jí vlastně se slezskou Chamrádovou dědinou, která mu byla po řadu let milým a někdy i laskavým domovem*.“²⁶ V průsečíku Smějových a Tománkových literárních a organizačních ambicí se tedy ocitla *Iskra*, resp. *Slezská edice Iskra – kruh přátel slezské knihy v Hrabyni*,²⁷ která „*vyrostla nehlučně a stranou Opavy a Ostravy z prvních knížek, jež vydal Fran Směja a Adolf Tománek*.“ Takto popsal zrod volného uskupení Emil Dvořák a pokračoval: „*Když už se Iskra rodila, počala žít a růst, Směja a Bučina spolu s Jaroslavem Šulcem, rodákem z Čech a přece autorem slezským, uvedli v proud jednání o tzv. almanachu Bezručova kraje*.“ Nakonec se „*redakce vzdala nesnadného úkolu výběru, myšlenka almanachu*

21 Milan RUSINSKÝ, *Ostrá hůrka*, Lidové noviny 41/239, 12. 5. 1933, s. 9.

22 Zdeněk BĀR, *Krásná literatura na Ostravsku*, in: Rok lidovýchovné práce v širším Ostravsku 1932/1933, Ostrava 1933, s. 55.

23 Vyšel až z autorovy pozůstalosti, srv. Jáchym BLECHTA, *Dary života*, Tišnov – Opava 2004. Doslovem opatřil Jiří Urbanec.

24 Jaroslav ŠULC, *Hrst květů na hrob Adolfa Tománka*, Opavsko č. 12, Opava 1966, s. 27–28.

25 Jiří URBANEC, *Literatura ve Slezsku*, in: Slezsko. Opava, Maticе slezská 1992, s. 134. – Komentář ke vzniku edice a zvláště rozbor prvních knižních publikací Milan RUSINSKÝ, *Iskra*, Věstník Maticе opavské 36, 1931, s. 148–156.

26 Zdeněk BĀR, *Krásná literatura na Ostravsku*, in: Deset let Domu umění v M. Ostravě a rok lidovýchovné práce v širším Ostravsku, Moravská Ostrava 1936, s. 99.

27 Jiří URBANEC, *Z historie nakladatelství ISKRA*, ČSM – B 20, 1971, s. 154–177, zvláště s. 155–158.

padla a snažení *Iskry* vzalo na sebe jinou podobu. Vyšla Šulcova kniha *Vrak (...)* a tu pojednou našla se řada spisovatelů, kteří hledali v *Iskře* nakladatelství a svépomoc.²⁸ Od roku 1929 vycházely pod redukováným označením *Iskra Hrabyně* drobné svazky poezie a próz; vesměš šlo o prvotiny mladých literátů (Milan Rusinský, Jaroslav Šulc, Fran Směja, Ladislav Třenecký, Zdeněk Bár, Emil Dvořák). Z generačně a teritoriálně vyhraněného autorského okruhu vybočuje pouze jedna práce Jindřicha Spáčila (1899–1978), prozaika a publicisty spjatého s Kvasicemi, Hulínem a zvláště Kroměříží,²⁹ a memoárová kniha Josefa Kaluse (1855–1934).³⁰ Získání Spáčilovy knihy pro vydání v hrabyňské *Iskře* je vybočením z regionálního rámce, obdobným, jakým je básnický text Jaroslava Nečase (1913–1988), otištěný v literárním časopisu *Iskra*. Ten vycházel pod podtitulem *slezský literární měsíčník* pouze v roce 1932 a je obrazem počáteční euforie s vydavatelskou činností, s níž byl spojován nárok proměnit Hrabyni ve středisko slezského literárního regionalismu.³¹ Na jeho stránkách se setkáváme s jmény Vojtěcha Martínka, Zdeňka Báry, Jáchyma Blechty, Jaroslava Šulce, Milana Rusinského, Zdeňka Vavříka, Ladislava Třeneckého, Emila Dvořáka, Marie Glabazňové, Františka Zemance, ale i moravských autorů Josefa Koudeláka (1906–1960) a Bohumíra Četny (1906–1974). Více než ukázky poezie a prózy, dnes již antikvované, zaujmou teoretické, programové či kritické texty, fungující jako pramen pro objasnění hodnotových postojů mladé generace. To platí o stati *Umění v současné době* Jana Schwarze, o přehledovém textu *Slezským písemnictvím* Milana Rusinského³² i o textech ostravského divadelníka Jana Pacla (1902–1980).³³ Z mnohosti jmen spolupracovníků nutno vydělit úzký okruh, tvořený Rusinským, Třeneckým a Bárem, který se staral o recenzní část periodika. V kritických reakcích na pražské, brněnské i regionální publikace a ostravské nebo opavské divadelní počiny se utvářel hodnotový profil mladé generace, vztah k Vojtěchovi Martínkovi, k současným uměleckým trendům i kritika neutěšených poměrů v české společnosti a kultuře. Časopisu vyšlo pouhých deset čísel a ukončení jeho vydávání z důvodu značně finanční zátěže signalizovalo krizi celého hrabyňského vydavatelského podniku, o jehož resuscitaci se Adolf Tománek pokusil až v druhé polovině třicátých let.³⁴

28 Emil DVOŘÁK, *Mladá literatura opavského Slezska*, Svinov 1933, s. 9–10.

29 Jindřich Spáčil přispěl do sborníčku k padesátinám Vojtěch Martínka, viz Jindřich SPÁČIL, *Vojtěch Martínek – bibliofil*, in: *Iskra Vojtěchu Martínkovi*, Hrabyně 1937, nestránkováno.

30 Přehled knih vydaných *Iskrou* v jejím hrabyňském období: 1. Fran Směja, *Od nas. Slezske vrše*, 1929; 2. Adolf Bučina-Slezan [Adolf Tománek], *Zatmění v pravé poledne*, 1930; 3. – 4. Fran Směja, *Obrazky*, 1930, 1. a 2. vydání; 5. Jaroslav Šulc, *Vrak*, 1930; 6. Zdeněk Bár, *Hořký dech*, 1931; 7. Emil Dvořák, *Lepty srdcem*, 1931; 8. Fran Směja, *Dětem*, 1931; 9. Ladislav Třenecký, *Nákaza*, 1931; 10. Josef Kalus, *Vzpomínky*, 1932; 11. Milan Rusinský, *Návrat a jiné prózy*, 1932; 12. – 13. Silesiacus [A. C. Nor], *Nevyslyšení gentové. Z korespondence zneuznaných talentů*, 1932, 1. a 2. vydání; 14. Jindřich Spáčil, *Slunce ve tváři*, 1932; 15. Jáchym Blechta, *Ostrá hůrka. Zpěv slezské svobody*, 1933; 16. Fran Směja, *Kalný proud. Obraz ze slezské dědiny*, 1933, 1. vydání; 17. Fran Směja, *Kalný proud. Obraz ze slezské dědiny*, 1933, 2. vydání; 18. Ladislav Třenecký, *Parta*, 1934; 19. *Hrabyn presidentovi k 7. březnu 1935*, 20. Fran Směja, *Pletky*, 1936, 3. vydání; 21. *Iskra Vojtěch Martínkovi*, 1937; 22. *Slezsko Bezručovi*, 1937; 23. Karel Vlček, *Tábory lidu ve Slezsku*, 1938. Na základě bibliografických údajů a soupisu Jiřího Urbance, viz J. URBANEC, *Z historie*, s. 173–175.

31 Revui řídil Fran Směja, odpovědným redaktorem byl Adolf Tománek, tisk zajišťoval Vilém Vaško ve Svinově.

32 Jan SCHWARZ, *Umění v současné době*, *Iskra* 1, 1932, s. 42; Milan RUSINSKÝ, *Slezským písemnictvím*, *Iskra* 1, 1932, s. 11–14 a 43–46.

33 Jan PACL, *Hledání významu divadla*, *Iskra* 1, 1932, s. 60–62 a 147–149. – Podrobněji k této dnes pozapomenuté osobnosti viz Miloš ZBAVITEL, *Jan Pacl*, in: Lumír Dokoupil – Radoslav Daněk – Milan Myška – Aleš Zárický (edd) *Biografický slovník Slezska a severní Moravy – nová řada* 11 (23), Ostrava 2008, s. 106–107.

34 Připomíná Alena SCHENKOVÁ, *Ke vztahu Zdeněk Bár – Ladislav Třenecký. K třicátému výročí úmrtí L. Třeneckého*, ČSM–B 21, 1972, s. 19.

HRABYŇ PRESIDENTOVI
K 7. BŘEZNU 1935

Vydali jako soukromý tisk

V. Bilovský, J. Blechta, F. Směja, A. Tománek

v Hrabyni 1935

ve 200 číslovaných výtiscích na japonsku

Graficky upravil a vyzdobil

V. Bilovský

16 bodovou Empirianou

tiskla Pressa, akcidenční a obchodní

tiskárna ve Sl. Ostravě

Kresby tiskla litografie Oborný a Bradna

v Moravské Ostravě III

Tento výtisk má

číslo

36

Fran Směja

Adolf Tománek

Jáchym Blechta

V. Bilovský

Tiráž publikace *Hrabyň presidentovi k 7. březnu 1935 s podpisy Frana Směji, Adolfa Tománka, Jáchyma Blechty a V. Bilovského, reprofoto SZM*

K této druhé časové vrstvě ediční činnosti náleží především trojice příležitostných malonákladových tisků sborníkového charakteru. Prvým z nich byla útlá publikace *Hrabyň presidentovi k 7. březnu 1935*, do níž verši přispěli Jáchym Blechta, Fran Směja, Adolf Tománek a obrázky V. Bilovský. Pořadatelé přidali ještě báseň z Chamrádovy literární pozůstalosti, která nad zbylými básněmi, neumnými a křečovitými, vyčnívá alespoň vtipnou pointou. O rok později vydala *Iskra* sborníček *Slezsko Bezručovi*. Tentokrát byl výtvarný doprovod textů svěřen Josefu Šrámkovi, Bohumíru Dvorskému a Vilému Wünschemu. Recenze publikace od Milana Rusinského nebyl příliš nadšená, když pisatel, jinak autor *Iskře* velmi blízký, prohlásil: „Publikaci slezských autorů k příležitosti Bezručova jubilea jsme si rozhodně představovali jinak.“³⁵ V roce 1937 byl vydán sborníček nazvaný *Iskra Vojtěchu Martínkovi*, který připomněl mistrovy padesátiny (11. dubna 1937). Obrazový doprovod dodali Josef Kudělka a Josef Šrámek.³⁶ Solitérem zůstala drobná publikace Karla Vlčka (1911–?) *Tábory lidu ve Slezsku*, vydaná s podtitulem *Příspěvek k historii kulturního a hospodářského vývoje Slezska* na počátku osudného roku 1938.³⁷

35 Milan RUSINSKÝ, *Co přineslo jubileum Petra Bezruče*, Černá země 14/5, 1. 1. 1938, s. 79.

36 Pavel ŠOPÁK, *Slezské intermezzo Josefa Kudělky*. (Ke čtyřicátému výročí úmrtí), Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 8, Opava 2015, s. 238–240.

37 Avízo publikace vyšlo na konci roku 1937, viz „*Tábory lidu ve Slezsku*“, Slezský věstník hasičský 22, 15. 11. 1937, s. 244.

**Josef Kudělka, Hrabyně, barevný tisk, příloha
sborníku *Iskra* Vojtěchu Martínkovi,
Hrabyně 1937**

v regionální české literatuře.⁴¹ Okruh literátů, s místem a celým okolním krajem spojených, se po druhé světové válce rozpadl, a jako vzdalující se echo předválečných časů a tehdejších nadějí můžeme číst evokaci slezského kraje, jíž přispěl Emil Dvořák do sborníku Vojtěchu Martínkovi, který mladé literáty symbolicky propojoval jako jejich učitel a rádce: „Často, přechasto vzpomínám na laskavého, ušlechtilého básníka z Hrabůvky. Jdu ulicí a myslím na Ostravu a na Opavu. Jdu podél Vltavy, a slyším Ostravici a Opavici. Myslím na slezský podzim, na Beskydy a Jeseníky, na Hrabyně, na horskou stezku nad Frývaldovem, na Kozubovou a na Polom, na zvlněné Hlučínsko, na Chuchelnou, na Bezručovu Branku. A tam i tam jde se mnou věrný Martínkův stín.“⁴²

Pavel Šopák

Mnichov a následná okupace uzavřely krátkou etapu hrabyňského literárního ohniska.³⁸ Tománek odešel do Moravské Ostravy, kde pod označením *Iskra* vyšlo několik publikací, a do Hrabyně se již nevrátil. Hrabyně osiřela; žila jen ve vzpomínkách těch, kteří ji v letech mladosti zažili. Obraz idylické obce s kostelem a zámek, obklopené podmanivou přírodou, s alejemi stromů, barokními sochami a památnými staveními, jak jej literárně připomněl František Myslivec v rozboru popisu Hrabyně od Felixe Jaschkeho (1756–1831),³⁹ se na jaře 1945 stal definitivně minulostí. Jistý Joža Vaněk ve svých značně neumných verších, sycených traumatem válečné lítice i katarzí osvobození, věnoval Hrabyni následující dvě strofy: „U Hrabyně deset tanků / v polích strašidelně stojí. / Janičku, náš svatý Janku / „Prajzi“ byli zkázou tvojí. // Dál mě tucha hrůzy žene – / Hle, tu Hrabyně v troskách leží! / Zdivo černé, obnažené, / kostel rozloučený s věží.“⁴⁰ Závěrem vzpomeňme ještě jeden obdobný tisk, jehož vydání se spojilo se snahou pomoci obnově zdecimované obce. A právě tako propagační brožurka *Pro novou Hrabyni* je specifickým epilogem Hrabyně a jejího místa

38 Atmosféru podzimu roku 1938 v Hrabyni a Opavě postihl anonymní autor, kryjící se za šifrou O. J. A., viz (šifra) O. J. A., *Poslední návštěva v domově*, Krásná zem. Revue moravskoslezské turistiky, lyžařství a cizineckého ruchu 12/5, 1938, s. 70–72.

39 František MYSLIVEC, *Naše Hrabyně*, Věstník Matice opavské 31–32, 1925–1926, s. 1–7.

40 V básni *Mír na Opavsku*, viz Joža VAŇEK, *Na slezském valu. Verše, květen 1945*, nákladem vlastním, tiskem knihtiskárny České Opavsko, s. 31.

41 R. JESENICKÝ – M. DOMOVAN – J. N. KAVAN, *Pro novou Hrabyni*, Opava 1945. – Rudolf Jesenícký (1906–1991, vl. jménem Viktor Hadáček), trvale žil v Litultovicích, Maria Domovan (1918–?, vl. jménem Rudolf Exner), učitel v Kajlovci, Štítíně a Jaktaři.

42 Emil DVOŘÁK, *Učitel a přítel nejlaskavější*, in: *Kytice z domova. Sborník k šedesátinám Dr. Vojtěcha Martínka 1887–1947*, Ostrava – Opava 1947, s. 110.

Pedagog a muzejník Heinrich Kinzer (K 150. výročí narození)

Leckterá z osobností středního a odborného školství v Rakouském a posléze československém Slezsku spojovala zájmy pedagogické s muzejní a vlastivědnou činností. Takovou postavou regionálního muzejnictví byl také Heinrich Kinzer – ředitel textilní školy v Krnově, kustod zdejšího muzea a kreslíř, jenž si za námět svých perokreseb, akvarelů a sporadicky též temper vzal Krnov a jeho bližší či vzdálenější okolí: ve sbírkách Slezského zemského muzea jsou dodnes uchovány jeho akvarely větrného mlýnu v Lichnově, hradů Vartnova, Fulštejna a Cvilína, kostela se hřbitovem v Zátoru, hřbitovní branky u kostela v Kostelci u Krnova a několika architektonických památek v Krnově (kostel svatého Ducha, hřbitovní kostel, hotel Koruna), které Kinzer vytvořil v rozpětí let 1902–1918. K nim se druží replika kresby Hlubčické brány, jejíž originál namaloval Franz Biela, a kopie známé veduty Krnova z roku 1760, pořízené patrně pro muzejní nebo výstavní účely. Oproti těmto pracím jeho drobný akvarel s milířem ze soukromého majetku dosvědčuje, že maloval také na svých cestách do alpských zemí. Ačkoliv Kinzerova díla nejsou neznámá – nedávno byla prezentována na výstavách *Město – zámek – krajina* a *Znamení vertikál* – připomenutí jména jejich autora je namístě: vždyť na rok 2017 připadlo 150. výročí jeho narození.

Kinzer se narodil 30. ledna 1867 v Krnově v rodině krejčího Julia Kinzera v domě č. 35 v někdejší Pekařské ulici. Odborné vzdělání získal na reálce v rodném městě a na vyšší státní průmyslové škole a tkalcovské škole v Liberci. Po absolutoriu přibyl do Šumperku, kde vyučoval na odborné textilní škole, a to zprvu jako suplent, od roku 1882 jako profesor. Od 1. dubna 1894 učil na textilní škole v Krnově a k 1. lednu 1905 stanul v jejím čele. Věnoval se pedagogické práci, pečoval o školní sbírku, psal učebnice (*Technologie der Handweberei* 1–2, Wien 1900 a 1906) a překládal odborné texty vhodné pro výuku. Byl autorem odborných prací z dějin textilu; jeho pojednání *Studie über vorgeschichtliches Spinnere und Webere auf der beiden Burgbergen bei Jägerndorf* (1925), zprvu vydané ve *Věstniku Slezského zemského muzea v Opavě* (2. ročník, 1923/1924) a následně separátně (1925), doplnila Kinzerovu aktivní účast na expozici prehistorické a časné dějinné archeologie v Zemském muzeu, otevřené veřejnosti v roce 1921. V letech 1900–1919 se současně podílel na komunální správě Krnova coby člen speciálních komisí pro cihelnu a vodovod, ve stavebním výboru, ve výboru finančním a v dalších sborech.

Protiváhu jeho veřejné a pedagogické činnosti tvořila vlastivěda. K ní náleží jak jeho výtvarná aktivita, tak zvláště organizace krnovského muzejnictví. V posledních dvou desetiletích 19. století se v Krnově vytvořila dvě muzea, analogická soustředěným materiálem: v roce 1882 to bylo muzeum ve vyšší reálce, v roce 1895 muzeum živnostenského spolku. V něm se od roku 1899 angažoval i Kinzer coby člen muzejního výboru a v roce 1902 stanul v jeho čele, nadto městská administrativa obě krnovská muzea sloučila a umožnila přestěhování do objektu minoritského kláštera. Nekrolog Ernsta Kobera, publikovaný v *Jägerndorfer Ländchen* (1933) – periodiku, v němž Kinzer uveřejňoval své kresby a krátké články – uvádí, že za jeho vedení vzrostly muzejní sbírky z 630 položek na 2486 předmětů. Navzdory značným ztrátám se muzeum v Krnově podařilo po roce 1945 obnovit, po administrativním sloučení s muzeem v Bruntále se až v roce 1994 začala psát nová tradice krnovského muzejnictví...

Heinrich Kinzer zemřel 3. srpna 1932 a městská správa v listopadu téhož roku uctila jeho památku pojmenováním ulice vedoucí na Cvilín, k místům, jimž věnoval pozornost jako amatérský archeolog. Trvalou hodnotu si zachovaly jeho zprávy o krnovském muzejnictví

v meziválečném dvacetiletí a zvláště jeho kresby, poutající svou bezprostředností a naivitou podání, jež svědčí o citu pro historické prostředí i pro specifika krajiny podhůří Jeseníků.

Pavel Šopák

Knihkupec a vydavatel Adolf Perout

Adolf Perout se narodil 1. ledna 1887 v obci Šebrov (dnes Šebrov-Kateřinice) nedaleko Blanska v rodině hostinského Vincence Perouta a jeho ženy Františky rozené Moocové. V tomto manželství byl s největší pravděpodobností již třetím potomkem; předcházeli ho starší bratři Josef (*1882) a Ladislav (*1883), v letech 1888–1902 přišli na svět ještě mladší sourozenci Václav Kliment, Marie, Františka, Cyril a Alois.¹

Adolf Perout starší

Protože jako následovník v otcově hostinské živnosti byl bezpochyby předurčen jeho nejstarší syn Josef, začal mladý Adolf po absolvování místní obecné školy studovat na českém gymnáziu v Brně (asi 1898–1899). Přistěhoval se ke svému staršímu bratru Ladislavovi, tehdy

¹ Moravský zemský archiv v Brně (Dále MZA v Brně), Sbirka matrik, sign. 2081, ř. k. matrika narozených Vranov 1854–1900. Dostupné online na www.actapublica.eu. Údaj o narození bratra Aloise dostupný online na https://www.myheritage.cz/names/alouis_perout.

krejčovskému tovaryši, který žil v Brně již od roku 1896 a zřejmě na něj po delší čas dohlížel.² Již po třech letech však Adolf Perout gymnázium opustil a přestoupil na brněnskou kupeckou školu pokračovací při české obchodní akademii, kterou poté navštěvoval v letech 1903–1905. Nevíme, zda se tak stalo z vlastního rozhodnutí nebo zda ho k tomuto kroku přiměl otec, stejně tak jako víme velmi málo nebo téměř nic bližšího o jeho mladých letech, strávených v Brně. Sám Adolf Perout později uvedl, že již během studia na kupecké škole byl zaměstnán jako praktikant v tehdy druhém českém knihkupectví v Brně u knihkupce a nakladatele Arnošta Píši. Příchod do Brna, zemského hlavního města Moravy s více než sto tisíci obyvatel, musel pro rodáka z malé venkovské obce bezpochyby znamenat obrovskou změnu a také konfrontaci s dosud neznámými poznatky a myšlenkami, někdy i radikálními. Snad to potvrzuje i poznámka, učiněná vranovským farářem u jeho jména v matrice narození v roce 1905 o tom, že Adolf Perout, „*toho času kupecký učeň v Brně, bytem na nové ulici v Brně č. 101.. vystupuje z církve římsko-katolické a že zůstane bez náboženského vyznání*“. Jaké pohnutky ho k tomuto kroku přiměly, bohužel nevíme; také není známo, čím se Adolf Perout téměř čtyři roky po ukončení kupecké školy zabýval.³

Zaměstnání v oboru našel až v srpnu 1909 jako účetní v knihkupectví Josefa Rašína v Praze, kde strávil necelé dva roky (do února 1911) a poté se vrátil zpět do Píšova brněnského podniku a tam zůstal až do léta roku 1912.⁴ Bylo mu tehdy pětadvacet let, a protože již nashromáždil dostatek praktických zkušeností, začal uvažovat o založení vlastního podniku. Vhodná příležitost se nečekaně naskytl v Moravské Ostravě, kde v dubnu téhož roku zemřel Karel Mareš, majitel knihkupectví, antikvariátu a obchodu s uměleckými předměty na Zámecké ulici č. 10. Vdova Aloisie Marešová zamýšlela zprvu živnost i nadále provozovat, hledala proto někoho, kdo by vedení obchodu po zesnulém manželovi převzal. Adolf Perout se patrně o celé záležitosti dozvěděl z tisku, protože i v brněnských novinách se objevila noticka o Marešově úmrtí.⁵ Nejenže získal místo vedoucího, ale zřejmě se osvědčil natolik, že se mu Aloisie Marešová rozhodla koncesi přenechat. Došlo k tomu v prosinci roku 1912, koncese nabyla právní moci v lednu následujícího roku.⁶

Vyhlídka na trvalou existenční jistotu přiměla Adolfa Perouta k tomu, aby uspořádal také svůj život osobní. Jeho vyvolenou se stala Anna Klimíčková, dcera tehdy již zesnulého obchodníka Ferdinanda Klimíčka z Frenštátu pod Radhoštěm. Bezvěrectví budoucího manžela bylo však patrně určitou překážkou, neboť v červenci roku 1912 se Adolf Perout opět navrátil do katolické církve.⁷ Pak již nic nebránilo sňatku, který byl uzavřen 14. srpna 1912 v rodišti

2 Archiv města Brna, Archiv města Brna - Sčítání lidu z let 1850-1910, inv. č. 2727, Jmenný rejstřík ke sčítání 1900, O–R. Dostupné online na <http://digiarchiv.brno.cz>.

3 Není vyloučeno, že Adolf Perout se stal ve svých studentských letech příznivcem volnomyšlenkářského hnutí, které se právě v těchto letech začalo v českých zemích šířit. Ve výroční zprávě Spolku volných myslitelů v Brně za léta 1906–1907 se skutečně osoba jménem A. Perout vyskytuje, není však jisté, zda se nejedná pouze o náhodnou shodu. Viz Volná myšlenka 1. 8. 1907, s. 63. Určitěmu veřejnému angažmá nasvědčuje i fakt, že v první polovině roku 1909 byl Okresním soudem ve Znojmě dvakrát odsouzen k peněžitým trestům podle §10 a 11 tiskového zákona. Viz Archiv města Ostravy (dále AMO), Okresní úřad Moravská Ostrava (dále OÚMO), sign. Gb 7, nezpracováno (spis Knihkupectví a antikvariát K. Mareše a nástupce A. Perouta).

4 Tamtéž.

5 Brněnské noviny 1912/79, 5. 4. 1912, s. 3.

6 AMO, OÚMO, sign. Gb 7, nezpracováno (spis Knihkupectví a antikvariát K. Mareše a nástupce A. Perouta).

7 MZA v Brně, Sbirka matrik, sign. 2081, ř. k. matrika narozených Vranov 1854–1900. Dostupné online na www.actapublica.eu.

Výkladní skříň knihkupectví Adolfa Perouta, dříve Karla Mareše (Zámecká 10)

nevěsty.⁸ Z tohoto svazku vzešly v následujících letech tři děti – syn Adolf (1914) a dcery Soňa (1913) a Jarmila (1921).⁹

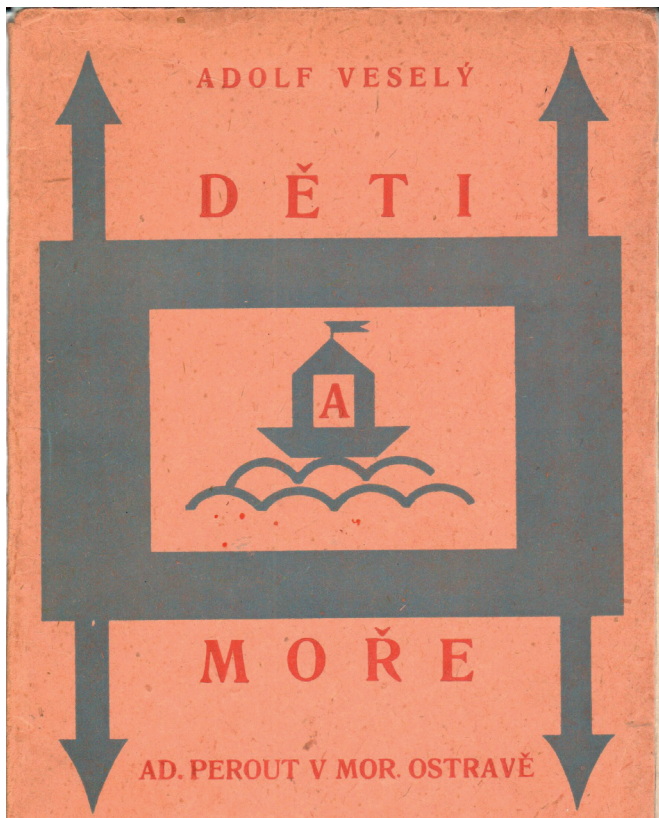
Bohužel nevíme, jaké byly první dojmy mladého knihkupce po příchodu do Moravské Ostravy, která vypadala úplně jinak než velké metropole, které Adolf Perout dosud poznal. Město plné dýmu z kouřících komínů a prachu z uhelných hald, se značným množstvím dělnického obyvatelstva, to vše na první pohled neslibovalo velký odbyt literární produkce. Byl to však ve skutečnosti velký perspektivní trh; vřdyt' již kolem roku 1900 překonala Moravská Ostrava počtem obyvatel mnohem významnější a starobylejší Opavu a Olomouc a stala se druhým největším městem na Moravě hned po Brnu. Působilo zde několik kulturních a vzdělávacích spolků (čtenářských, pěveckých, divadelních) jak českých, tak německých, v obou těchto jazycích zde též vycházel i denní tisk. Poptávka po četbě byla značná nejen mezi vzdělanými vrstvami měšťanstva a technické inteligence, ale díky činnosti osvětových spolků vzrůstala i mezi dělnictvem. I proto zde již byla nemalá konkurence; tři knihkupectví fungovala v té době přímo na Hlavním (dnešním Masarykově) náměstí a dvě v jeho těsné blízkosti. Po třech dalších mohl zájemce pak najít v nedalekém Přívozu a Vítkovicích.¹⁰ Knihkupectví, které převzal Adolf Perout, mělo však také velice výhodnou polohu prakticky přímo v centru města; kromě toho zde nemusel začínat od nuly, ale přeci jen navazoval na úspěšnou činnost předchozího majitele Karla Mareše, díky němuž měl již obchod na Zámecké mezi zákazníky dobrou pověst.

Adolf Perout nejenže nabízel v distribuci produkci jiných vydavatelů, nýbrž sám také knihy a hudebniny začal vydávat. Mezi první jím vydaná díla patřil sborník *Petr Bezruč a jeho kraj* (1913) a studie Vojtěcha Martínka, věnovaná J. S. Macharovi *Básník silného češství* (1914). V následujících více než třech desítkách let následovala celá řada publikací nejrozličnějších žánrů

8 Zemský archiv v Opavě, Sbirka matrik, inv. č. 10240, ř. k. matrika sňatků Frenštát pod Radhoštěm 1911–1927, dostupné online na <http://digi.archives.cz>.

9 AMO, Archiv města Moravská Ostrava, listiny, listy, knihy, sign. II B 399, i. č. 471, domovská matrika IX.

10 Přimo na náměstí působili Hugo Kubiczek, Tomáš Pospíšil a Rudolf Papauschek. Viz např. *Streisslers Adressbuch für die politischen Bezirke Mähr.-Ostrau, Mistek, Friedek und Freistadt*. Moravská Ostrava 1914, s. 15. Není bez zajímavosti, že Peroutův předchůdce Karel Mareš byl původně vedoucím v obchodu R. Papauschka a za to, že požádal o vlastní koncesi, musel svému bývalému šéfovi zaplatit podle dohody nemalé odškodné. Viz Ostravan 24. 12. 1905, č. 1, s. 3.

Adolf Veselý, Děti a moře. Knížka dojmů z prázdnin, Ostrava, Adolf Perout 1923

(literatura pro děti a mládež, naučná a vzdělávací, slovníky, učebnice, próza i poezie) a také několik dokumentů kartografických, z nichž asi k nejznámějším patří tzv. „Peroutova mapa“, orientační plán města se stručným průvodcem, vydaný při příležitosti rozsáhlého přejmenování a pojmenování ulic ve městě v letech 1931–1932.¹¹

U českých knihkupců, zejména pak v oblastech národnostně smíšených, jakou bylo i Ostravsko, se dala očekávat také určitá míra veřejné angažovanosti. V případě Adolfa Perouta bohužel nemáme v tomto směru k dispozici dostatek zpráv; do roku 1918 prakticky vůbec žádné¹², v období prvorepublikovém je to jen pár drobných zmínek z tisku a různých publikací, které však svědčí o tom, že v té době požíval značné vážnosti a pohyboval se ve vyšších společenských

11 Je pozoruhodné, že dle revizní zprávy z roku 1938 firma nakladatelskou činnost neprovozovala. Nakladatelská koncese byla udělena Adolfu Peroutovi až v roce 1946, přičemž v poznámce stojí, že provoz živnosti nebyl zahájen. AMO, Berní správa Moravská Ostrava (dále BSMO), kart. 227, i. č. 6206, spis Adolf Perout st., Adolf Perout ml.; AMO, OÚMO, živnostenský rejstřík VI, Moravská Ostrava, jiné koncese, č. 755.

12 V roce 1914 byl zvolen členem výboru Klubu přátel výtvarných umění v Moravské Ostravě, spolku, majícím za úkol soustředit ve svých řadách zdejší českou inteligenci „projevující zájem o umění nebo umění provozující“. Viz Petr HOLÝ, *Výtvarný život v Moravské Ostravě a na Ostravsku v letech 1918–1934*, In: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, sv. 5, 1969, s. 119.

vrstvách. Je to zejména jeho členství v prestižním Rotary klubu Moravská Ostrava, vyhrazené elitě zdejšího podnikatelstva a inteligence; Adolf Perout byl do jeho řad přijat v roce 1933.¹³ Kromě toho byl také členem předsednictva a výboru Průmyslové, živnostenské a obchodní jednoty v Moravské Ostravě¹⁴ a jeho zásluhy o obchodnicko-živnostenský stav byly oceněny diplomem Zemské živnostenské rady.¹⁵ Z výše uvedeného je tedy vcelku pochopitelné, že ho nalézáme v konzervativní pravé části politického spektra; ve 2. polovině 30. let 20. století působil v obchodně-živnostenském odboru při straně Národního sjednocení.¹⁶

Vlastní hospodaření podniku Adolfa Perouta můžeme na základě dochovaných daňových spisů hodnotit teprve až od konce 30. let 20. století. I z těchto však vyplývá, že knihkupectví prosperovalo a až do vypuknutí druhé světové války netrpělo žádnými většími problémy.¹⁷ Rozšíření o papírnickou koncesi bylo uděleno v roce 1931, čímž došlo k dalšímu zpestření nabízeného sortimentu zboží.¹⁸ Patrně v témže roce bylo také stanoviště živnosti přeneseno z původní adresy Zámecká 10 o několik domů blíže hlavnímu náměstí, resp. téměř na jeho okraj, na adresu Zámecká 4.¹⁹ V roce 1934 byl do podniku zakoupen osobní vůz Tatra za 43 tis. Kč.²⁰ Důležitý byl bezesporu rok 1937, kdy byla dosavadní živnost, registrovaná na Adolfa Perouta jako fyzickou osobu, transformována na veřejnou obchodní společnost (od 1. 1. 1937), v níž se stala společníkem také jeho manželka Anna, od roku 1939 rovněž syn Adolf, pozdější nástupce.²¹ V roce 1938 firma zaměstnávala až 20 prodavačů včetně čtyř knihkupeckých učňů, což svědčí o nemalém rozsahu obchodní činnosti.²²

Podniku zasadila první těžkou ránu až druhá světová válka. Při leteckém bombardování v srpnu 1944, které zasáhlo historické centrum Moravské Ostravy, bylo sídlo firmy zcela zničeno.²³ Dokladem velké životaschopnosti podniku je fakt, že už o měsíc později byl opět zahájen prodej v náhradních prostorách, nejprve na Poštovní ulici a po osvobození na Masarykově náměstí č. 33. V roce 1947 začal Adolf Perout pro své knihkupectví budovat na Zámecké ulici šestipatrový obytný dům se střešní terasou, vybavený v parteru a v prvním patře obchodními místnostmi; přízemí bylo rozděleno průjezdem ke garážím do dvorního traktu, přičemž vlevo byly vyhrazeny prostory pro papírnictví, vpravo pro knihkupectví a antikvariát.²⁴

Nové sídlo však bylo dokončeno v prosinci 1949 již ve zcela jiných podmínkách. Komunisté, kteří se chopili moci v únoru 1948, hodlali postupně zlikvidovat veškeré soukromé podnikání a bylo jen otázkou času, kdy přijde na řadu také tato firma. Likvidována byla už v lednu roku 1950; papírnictví bylo začleněno do národního podniku Narpa, knihkupectví a antikvariát do národního podniku Orbis.²⁵

13 Jan FOLPRECHT, *Z historie Rotary klubu Ostrava*. Ostrava 2010, s. 13.

14 *25 let práce Průmyslové, živnostenské a obchodní jednoty*, Moravská Ostrava 1932, s. 52.

15 AMO, OÚMO, sign. Gb 7, spis Knihkupectví a antikvariát K. Mareše a nástupce A. Perouta, nepracováno.

16 Tamtéž.

17 Přiznaný čistý zisk mezi lety 1935–1937 vzrostl ze 46 tis. na 202 tis. Kč. Firma se neocitla ve ztrátě ani o škodách, způsobených bombardováním. AMO, BSMO, kart. 227, i. č. 6206, spis Adolf Perout st., Adolf Perout ml.

18 AMO, OÚMO, živnostenský rejstřík III, Moravská Ostrava, svobodné živnosti, č. 1556.

19 AMO, OÚMO, sign. Gb 7, spis Knihkupectví a antikvariát K. Mareše a nástupce A. Perouta, nepracováno.

20 AMO, BSMO, kart. 227, i. č. 6206, spis Adolf Perout st., Adolf Perout ml.

21 AMO, BSMO, i. č. 7832, spis Adolf Perout st.

22 AMO, BSMO, kart. 227, i. č. 6206, spis Adolf Perout st., Adolf Perout ml.

23 AMO, Sbírka stavebních spisů Ostrava, katastrální území Moravská Ostrava, kart. 32, čp. 167.

24 AMO, BSMO, kart. č. 49, i.č. 1486, čp. 168 - Perout Adolf, obchodní a obytný dům, Zámecká.

25 AMO, BSMO, kart. 227, i. č. 6206, spis Adolf Perout st., Adolf Perout ml.

Likvidace zastihla v čele firmy již Adolfa Perouta mladšího, který ve svém někdejší podniku zůstal i v následujících letech jako zaměstnanec. Antikvariát na Zámecké, který si dosud pamatují stovky Ostravanů, byl až do 90. let 20. století jediný ve městě. Zakladatel podniku Adolf Perout starší se vzdal svého podílu už v březnu 1948 a oficiálně se na vedení společnosti dál nepodílel. Zemřel 31. března 1959 v Ostravě, místem jeho posledního odpočinku je hřbitov v Rožnově pod Radhoštěm.²⁶

Jozef Šerka

²⁶ Údaj dostupný na <https://billiongraves.com/grave/Adolf-Perout/23485705>.

Otto Kamberský ve Slezsku

Dne 16. února 2017 uplynulo 110 let od smrti učitele hospodářských nauk a odborného spisovatele Otty Kamberského, jednoho z nejvýznamnějších představitelů zemědělské osvěty v českém Slezsku. *Troppauer Zeitung* jej v posmrtné vzpomínce ocenila jako muže „neobyčejného vzdělání a bohatých vědomostí“ a jako odborníka v oblasti fyziologie rostlin, jenž je díky účasti na mezinárodních kongresech znám i za hranicemi Rakouska.¹ Například na mezinárodním botanickém kongresu v červnu 1905 ve Vídni reprezentoval českou přírodovědu s osobnostmi zvučných jmen, jakými jsou Bohumil Němec, Karel Domin nebo Jan Palacký.² Krátce před smrtí se stal řádným členem Německé botanické společnosti v Berlíně.³ Anotace jeho časopiseckých a knižních prací v českém a německém tisku⁴ svědčí o tom, že jej pozitivně přijímala jak německá, tak česká společnost (v tomto směru připomene o generaci staršího opavského přírodovědce a muzejníka Emanuela Urbana). Jeho určujícím rysem byla nacionální a politická nestrannost; nad tyto ve své době běžné animozity, osudově štěpící slezskou společnost, kladl vědomý pokrok a hodnotu poznání. Dobovou samozřejmostí byla i účast na charitativních akcích (například finanční příspěvky na ošacení chudých dětí na českých školách.⁵)

Kamberský se narodil v Praze roku 1859 v rodině dvorního rady Vojtěcha Kamberského. Odborné vzdělání získal na vysoké zemědělské škole ve Vídni, kde po absolutoriu krátce působil a zároveň zastával asistentké místo v semenářské kontrolní stanici. V roce 1888 se zúčastnil entomologické expedice na Kavkaz a do Arménie, poté se usadil v Praze, kde pracoval jako kontrolor semen při Zemědělské radě. Zájem o přírodovědu, zemědělství a hospodářské nauky uplatnil v řadě textů a veřejných vystoupení: ve *Světozoru* otiskl na pokračování svou reportáž z cesty do jižního Ruska, kterou absolvoval v roce 1888,⁶ znali jej čtenáři *Archivu zemědělského*, jež vydával Jan Baptista Lambl,⁷ spolupracoval se *Zemědělskými listy* coby tiskovým orgánem Ústřední jednoty českých hospodářských společenstev, přijal účast v porotě přehlídky plodin v rámci Jubilejní výstavy v roce 1891⁸ a do Prahy zajížděl přednášet.⁹ V českém Slezsku, jež se mu v roce 1890 stalo novým domovem, reprezentoval dvě sféry zemědělské osvěty – odborné školství a pokusnictví.

- 1 *Direktor Kamberský*, *Troppauer Zeitung* 122/40, 17. 2. 1907, s. 3. Z dalších nekrologů zejména *Direktor Otto Kamberský*, *Landwirtschaftliche Zeitschrift für Oesterreichisch-Schlesien* 9/4, 16. 12. 1907, s. 84; *†Otto Kamberský*, *Zemědělské listy* 12/13, 22. 2. 1907, s. 159.
- 2 *Internationální botanický kongres ve Vídni*, *Pozor* 12/89, 14. 6. 1905, s. 2.
- 3 *Landwirtschaftliche Zeitschrift für Oesterreichisch-Schlesien* 8/8, 25. 4. 1906, s. 208.
- 4 Například „*Otevřená psaní pro zahradnictví, rolnictví a lesnictví*“, *Našinec* 21/152, 25. 12. 1889, s. 3 a o témže spise viz anotaci *Offene Briefe für Gartenbau, Land- und Forstwirtschaft*, *Weisskirchen-Leipniker Local-Anzeiger* 12/50, 14. 12. 1889, s. 4. – Kamberského studie o druzích sladového ječmene vyšla německy a český odborný tisk o ní referoval, viz *Studie o českém domácím ječmenu*, *Časopis jednot profesorů a učitelů škol zemědělských* 4, 1903, č. 1-2, s. 52.
- 5 *Opavský týdeník* 26/101, 25. 12. 1895, s. 4.
- 6 Ota KAMBERSKÝ: *Věčný vítr – věčný oheň*, *Světozor* 24, 1890, č. 32, s. 307, č. 34, s. 401-402 a č. 35, s. 414-415.
- 7 *Archiv zemědělský*, *Národní listy* 30/72, 14. 3. 1890, s. 5.
- 8 *Seznam cen udělených na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze...*, [Praha 1891], s. 9.
- 9 *Lidové přednášky zemědělství na c. k. vysoké škole technické v Praze*, *Národní listy* 39/353, 21. 12. 1899, s. 3; *Lidový kurs přednáškový z oboru zemědělství na c. k. české vysoké škole technické*, *Zemědělské listy* 5/4, 10. 1. 1900, s. 26.

1. Opava, náměstí Svobody č. 4, bydliště Otty Kamberského a sídlo pokusné zemědělské stanice, foto Alois Špička, SZM, historické pracoviště, inv. č. D5163, reprofoto Tomáš Krömer

2. Opava, Dolní náměstí č. 27, bydliště Otty Kamberského a sídlo pokusné zemědělské stanice, foto Alois Špička, SZM, historické pracoviště, inv. č. D5159, reprofoto Tomáš Krömer

3. Opava, Ostrožná ulice č. 5, bydliště Otty Kamberského a sídlo pokusné zemědělské stanice, foto Alois Špička, SZM, historické pracoviště, inv. č. D5162, reprofoto Tomáš Krömer

Coby učitel zimní hospodářské školy přibyl do Opavy v létě roku 1890.¹⁰ Škola fungovala jako zimní kurs pro žáky, kteří dosáhli věku patnácti let a výuka probíhala paralelně v češtině a němčině (mluví se tedy o českém a německém oddělení školy). Tento tzv. zimní běh začínal 4. listopadu a trval do konce dubna. Při vstupu se zaplatil jednorázový poplatek 5 zlatých, jinak se učilo bezplatně. Navíc studium podporoval zemský sněm různými stipendii. Zaujme praxe, že přihlášky do školy se nosily přímo do Kamberského bytu, a to v rozmezí od půl desáté do půl dvanácté dopoledne. O zahájení školního půlroku, o jeho organizaci a dalších náležitostech studia se veřejnost dozvíдалa z inzerátů publikovaných v místních novinách.¹¹ Kamberský ve škole vyučoval spolu s odborným učitelem Ignácem Frgalou, který vedl výuku v předmětech fyzika, chemie, meteorologie, sadovnictví, zelinářství, chov zvířat a správní věda; sám Kamberský pak měl na starosti výuku pěstování plodin, přírodovědnou propedeutiku a kreslení.¹² Mimo řádnou výuku pořádal putovní přednášky po venkově – a stejně jako v případě výuky, také ty probíhaly v češtině a němčině podle převažujícího jazyka obyvatel toho kterého místa, kam zavítal.¹³

Spolu s pedagogickou činností poutala Kamberského zájmy zemská pokusnická a kontrolní stanice (*Landesversuchs- und Samenkontroll-Station*) v Opavě. Kamberský ji založil v roce 1890 zprvu jako soukromý podnik, jehož finanční potřeby kryl on sám spolu s hospodářskými spolky v Branticích a Krnově. Rozvoj stanice kulminoval v roce 1900, kdy byla pozemštěna.¹⁴ Sídliila zprvu na Dolním náměstí č. 27, poté na Ostrožné ulici č. 5 a konečně od roku 1900 na nynějším náměstí Svobody č. 4, což je dodnes stojící tzv. Schinzelův dům [obr. 1–3]. Experimentální složka její činnosti se orientovala na hnojiva a odrůdy zemědělských plodin (krmná řepa, ječmen, len), složka kontrolní na semena (jetel, traviny) a krmiva. Další sféru zájmu tvořila fyziologie rostlin a fytopatologie. Stanice disponovala pokusným polem u někdejšího Beinhauerova dvora v Kateřinkách a pokusným salašnickým polem u Jistebné na Těšínsku. Výsledky své činnosti prezentovala na Jubilejní výstavě v Praze (1891) a na Světové výstavě v Paříži (1900).¹⁵

Pozoruhodným dokumentem Kamberského zájmů a současně zájmů zemské administrativy na rozvoji zemědělských nauk v regionu je zpráva o studijních cestách, které vykonal díky podpoře ministerstva orby a zemského výboru v letech 1892–1894. Cílem jeho putování byly pokusné stanice v různých zemích Evropy. Kamberský začal Drážďany, následoval Berlín s tamní vysokou hospodářskou školou, dále Hamburk, Kiel, Korsør a Kodaň, následně se přeplavil z Helsingør do Helsingborgu a pokračoval do Osla. Poté, co si prohlédl známou, dodnes existující hospodářskou školu v Aas, která byla v roce 1897 povýšena na vysokou a dnes má statut univerzity, vrátil se do Švédska, aby se v Örebro, Albanu u Stockholmu, Kalmaru, Lundu nebo v Almarpu u Malmö seznámil s hospodářským školstvím a se stavem

10 *Troppau*, 14. Juli, Ostrauer Zeitung 1890/60, 17. 7. 1890, s. 1.

11 *Zimní hospodářská škola v Opavě*, Moravské noviny – příloha Brněnských novin 16/236, 14. 10. 1895, s. 2; dále například Tomáš Svěrák, *Zimní hospodářská škola v Opavě*, Věstník Matice opavské 10, 1902, s. 72.

12 Neuser Schematismus des Herrschaften, Güter und Zuckerfabriken in Mähren und Schlesien 10, Brünn 1903, s. 319.

13 *Landwirtschaftliche Wandervorträge*, Troppauer Zeitung 105/249, 29. 10. 1890, s. 4; *Landwirtschaftliche Wander-Vorträge*, Troppauer Zeitung 106/233, 11. 10. 1891, s. 4.

14 Zprávu o pozemštění například *Ve slezské sněmě...*, Hlas. Časopis církevní 52/81, 8. 4. 1900, s. 9.

15 Alois ŠPIČKA: *Vývoj zemědělského výzkumnictví ve Slezsku*, Zemědělské a družstevní rozhledy 31, 1936, s. 65–66. Fotografie budov, v nichž stanice sídlila, pořídil Alois Špička užil jako fotopřílohu citovaného článku. Snímky byly uloženy ve sbírkách Československého zemědělského muzea; dnes jsou uloženy na historickém pracovišti SZM, inv. č. D5159, D5162 a D5163.

zemědělského výzkumu.¹⁶ Zprávu doplnil fotografiemi, takže čtenář ve Slezsku mohl vidět, jak vypadají kupříkladu pokusná políčka ve výzkumné stanici ve Stockholmu.

Tím Kamberského činnost není vyčerpána. Na konci roku 1894 stál spolu s Hansem Hirschkem, Emilem Rzehakem a Maxem Schäfferem u vzniku přípravného výboru německého přírodovědného spolku, který byl ustaven v březnu následujícího roku a do roku 1897 vykonával také funkci místopředsedy.¹⁷ Spolupracoval rovněž s českou Ústřední hospodářskou společností pro Vévodství slezské, která v pokusné školce v Kateřinkách prováděla šlechtitelské pokusy s ovocnými stromy, s píceinami, krmnou řepou a brambory a Kamberský tuto aktivitu koordinoval.¹⁸ Pozoruhodným dokladem Kamberského vztahů k české společnosti v Opavě je trojice fotografií staveb z Holasovic a Kylešovic, jimiž Václav Hauer doprovodil své pojednání o podobě venkovského obydlí na Opavsku.¹⁹

Smrt zastihla Ottu Kamberského 17. února 1907 v jeho bytě v domě na Ostrožné ulici č. 5. Pohřeb připadl na třetí hodinu odpolední 20. února, kdy tělesné ostatky byly uloženy do rodinného hrobu na Olšanských hřbitovech v Praze.²⁰ Kamberského náhlý odchod neznamenal jen citelnou ztrátou pro hospodářskou sféru; jeho smrt byla i symbolickým přelomem: v atmosféře vyhrocujících se nacionálních rozporů se stala záminkou ke zrušení českých kursů v rámci utrakvistické hospodářské školy, aniž by byla snaha po vzniku české zemědělské školy poblíž Opavy buďto v Kateřinkách, nebo Kylešovcích korunována úspěchem (vznikla až v roce 1908 ve vzdálených Klimkovicích).²¹ Rovněž pokusnická stanice přestala fungovat, a tak obojí – česká zemědělská škola v Opavě i zemská pokusnická stanice – se budovaly doslova od nuly po první světové válce.

Pavel Šopák

Glosa k jubileu Antonína Glose

Nebývá běžné, aby v rubrikách zpráv historických a muzeologických časopisů vycházely noticky věnované jubileím státních úředníků. Justiční pracovník Antonín Glos měl náplní své práce daleko k dějinám, umění či národopisu. Jeho publikační činnost jej však řadí mezi postavy, které by historiografie moravskoslezského pomezí neměla ponechávat bez povšimnutí.

Muž, od jehož úmrtí v roce 2017 uplynulo 85 let, přišel na svět 6. ledna 1873 v Lipníku nad Bečvou v obchodnické rodině. Absolvoval německé gymnázium v Hranicích a poté práva a filozofii na pražské univerzitě. Plynulá znalost němčiny spolu s odborným vzděláním Glose výborně kvalifikovaly ke státní službě. Kariéru začínal roku 1897 jako auskultant při olomouckém krajském soudu, po epizodním působení v Rožnově pod Radhoštěm a ve Vsetíně našel stabilnější postavení v Novém Jičíně. Zde po osm let sloužil jako vyšetřující soudce, takže se mohl blíže seznámit s povahou lidu a také s naturelem kriminální činnosti. Příčinou jeho dalšího přeložení se podle

16 Otto Kambersky, *Landwirtschaftliche Versuchsstationen und Samenzüchtereien in Deutschland, Holland, Dänemark und Skandinavien*, Troppau 1894.

17 *Festschrift des Naturwissenschaftlichen Vereines in Troppau, herausgegeben aus Anlaß des 30-jährigen Bestandes des Vereines*, Troppau 1925, s. 18 a 59.

18 *Z ústředního výboru Ústřední hospodářské společnosti v Opavě*, Opavský týdeník 37/42, 30. 5. 1906, s. 5.

19 Václav HAUER: *Selský statek ve Slezsku*, Český lid 3, 1894, čs. 196., 198 a 199.

20 ZA v Opavě, sbírka matrik, matrika úmrtí – Svatý Duch, sing. Op–II–41, fol. 244. Úmrtí, Národní listy 47/51, 20. 2. 1907, s. 3.

21 *Věci slezské*, Pozor 14/169, 2. 9. 1907, s. 2; *Slezský sněm. XLIII. zasedání, 36. schůze, 7. října 1907*, Opavský týdeník 38/81, 12. 10. 1907, s. 1.

retrospektivních údajů prvorepublikové publicistiky stala averze německých elit vůči vlastenecky smýšlejícímu českému úředníkovi. Léta první světové války Glos strávil jako rada Zemského soudu v Brně. Odtud se po intermezzu v Uherském Hradišti dostal na jaře 1919 do Opavy.

Slezská metropole se v té době ještě silně potýkala s iredentistickými náladami části německé populace a s tíživými ekonomickými důsledky nedávno skončeného válečného konfliktu. Přidělení Glose do takto exponované lokality svědčí o důvěře, kterou do něj nadřízení patrně vkládali. V Opavě již zkušený justiční úředník působil jako tiskový cenzor. Z titulu své funkce se dostával do konfliktů zejména s vydavatelem německého nacionálního listu Deutsche Post. Napětí vyvrcholilo v létě 1927 snahou německé politické reprezentace o Glosovo odvolání z funkce, přesto cenzor na své pozici setrval až do července 1929. Tehdy utrpěl záchvat mrtvice, jehož následky si vyžádaly dlouhodobou hospitalizaci. JUDr. Antonín Glos zemřel v opavské nemocnici 23. února 1932.

Potud by šlo o poměrně standardní kariéru soudního úředníka. Glos si však na rozdíl od většiny svých kolegů našel čas na rozsáhlou publikační a osvětovou činnost. Již před první světovou válkou přispíval do česko- i německojazyčných právnických a kriminalistických časopisů. V drobných článkách se kromě kriminologických otázek věnoval rovněž záležitostem školství a osvěty. Během opavské dekády vydal tiskem brožuru *Poznámky o praxi zákona na ochranu republiky na Opavsku* (Opava 1926), v níž shrnul své zkušenosti s prací cenzora a varoval před trvajícím hrozbou německé iredenty.

Badatelskou pozornost však zasluhuje především dvousvazkový kompilát Glosových textů souhrnně nazvaný *Ze starých i nových zápisů soudních a jiné črty kriminalistické* (Opava 1927). Jak název napovídá, jde o soubor statí ke starším kriminálním případům z historie Moravy a příběhů z autorovy vlastní soudní praxe. Glos kombinoval kauzy pikantní (údajné travičství na olomouckém biskupském dvoře v 16. století) a popisy každodenní kriminality. Články věnované autorově současnosti mají často esejistický charakter, najdeme zde např. zamyšlení nad příčinami a podobou zločinnosti na Ostravsku. Nechybějí ani texty věnované rakousko-uherské politické perzekuci za první světové války. V několika pasážích Glos zajímavě nastínil povahy drobných recidivistů, s nimiž jako soudce přišel do kontaktu. Texty se vyznačují věcností, beze snahy o senzacechtivost či morální hodnocení. Význam Glosova díla tak lze spatřovat jak v jeho zájmu o historii kriminality a justice, tak v zasvěcených postřezích ke kriminologii a obecnějším společenským reáliím jeho doby.

Glosovy neoblomné postoje tiskového cenzora mu zajistily popularitu u národně demokratické strany, jejíž tisk také anotoval některé z cenzorových publikací. Do nadregionálního povědomí vstoupil JUDr. Glos v lednu 1927, kdy večerník Národních listů citoval jeho polemiku s názorem respektovaného žurnalisty Ferdinanda Peroutky, že vstup Německa do Společnosti národů oslabí iredentistické tendence. Ačkoliv list nesporně využil Glosovo vyjádření účelově k podpoře národoveckých postojů vydavatele, pozdější vývoj dal Glosovu skepticizmu za pravdu.

Mimo svou práci a publicistickou činnost se Antonín Glos angažoval v Okresním osvětovém výboru v Opavě. Zde se také seznámil s pozdějším historikem Viktorem Fickem, který ve svých memoárech vyzdvihl Glosův všeobecný rozhled a také popsal, jak Glos v posledních letech života finančně podporoval knihovnu opavské psychiatrické léčebny. Antonín Glos svou publikační aktivitou nepředstavoval mezi justičními pracovníky své éry ojedinělý zjev. Zmíňme alespoň jeho olomouckého kolegu Jana Knaibla a jeho *Vzpomínky státního zástupce* (Olomouc 1932). Glos se však vymyká svým širokým záběrem a kombinováním vlastních poznatků ze soudní praxe s amatérským historickým bádáním.

Ondřej Kolář

K výročí úmrtí Jana Vyhlídala

V polovině června 2017 uplynulo osm desetiletí od úmrtí kněze, vlastence a spisovatele Jana Vyhlídala, jedné z výrazných figur českého politického a kulturního života opavského Slezska na přelomu 19. a 20. století.

Rodák z Hluchova na Prostějovsku přišel na svět 27. dubna 1861 v charakteristických poměrech hanáckého venkova. Ačkoliv pocházel z osmi sourozenců, rodiče s vědomím synova talentu neváhali vynaložit prostředky, aby mu umožnili studium na olomouckém Slovanském gymnáziu. Ačkoliv přísný režim školy a internátu příliš nespěšil Vyhlídalovu zdraví ani jeho povaze, osvojil si zde zájem o národopis. Tehdy populární téma života prostého lidu jej pak doprovázelo celou životní dráhou. Problematicke se věnoval i během studií na olomouckém arcibiskupském semináři, která ukončil kněžským svěcením v létě 1886. V semináři se Vyhlídal také seznámil s učením Františka Sušila (1804–1868) a jeho nástupců, jejichž spojení víry a vlastenectví přijal za své.

Po epizodním působení na několika farách na Hané a Slovácku přišel na podzim 1890 do Jaktáře, odkud byl jeho předchůdce přeložen kvůli svým národoveckým aktivitám. Počátky svého zdejšího působení Vyhlídal s odstupem téměř půl století vylíčil ve vzpomínkové knize *Vlastenecké vzpomínky slezské* (Brno 1935). Nový farář byl po příchodu zaskočen nízkou mírou „národního uvědomění“ místních českých obyvatel a záhy se pustil do „boje o české dušičky“, jak to sám později nazval. Integrální součástí zápasu o mravní spásu v jeho pojetí představovala spása národní. Jeho buditelské snahy, zpočátku zaměřené především na prosazování češtiny jako vyučovacího jazyka na školách jaktářské farnosti, nezřídka narážely na nepochopení a příležitostně i na úřední obstrukce.

Agilní kněz brzy připoutal pozornost českých vlasteneckých kruhů v Opavě, sdružených kolem Matice opavské a místního českého gymnázia. Vyhlídal se sblížil zejména s dalšími národovecky smýšlejícími duchovními, jako byli Antonín Gruda (1844–1903) v Kateřinkách či Angelus Lubojacký (1850–1904) v Klimkovicích. Měl možnost se seznámit s hrabyňským farářem Janem Böhmem (1824–1909), nestorem českého vlasteneckého hnutí na Opavsku. Zapojil se do působení Matice opavské a družstva „Náš domov“ a opavské Centrální záložny, kde plnil funkci zapisovatele. Finančně i materiálně podporoval zakládání českých knihoven.

Ne dost na konfliktech s rakousko-uherskou administrativou, záliba v etnografii Vyhlídala přivedla k zájmu o život Moravců na Ratibořsku, resp. v oblasti dnešního Hlučínska. Nebyl by to Vyhlídal, kdyby zůstalo jen u badatelských cest za hranici. Brzy začal s agitací mezi Moravci a zároveň se snažil jejich postavení v Německém císařství přibližovat tuzemské veřejnosti. Nepřekvapí, že jeho cesty se brzy staly předmětem zájmu pruské policie. Výsledkem Vyhlídalova zájmu o území ztracené roku 1742 se později staly knihy *Pod jařmem* (Olomouc 1905), *Pruský sněm a Moravci na Ratibořsku* (Opava 1909) a *Pod perutěmi pruského orla* (Opava 1910). Ještě deset let po připojení Hlučínska k ČSR se Vyhlídal k tématu vrátil v publikaci *Pod žezlem pruských králů* (1930).

Konflikty s úřady a místními německými činiteli ohledně české výuky koncem léta 1898 vyústily ve Vyhlídalovo přemístění do Hulína. Ačkoliv zbytek své kariéry vlastenecký kněz strávil na Hané a jeho životní pouť se uzavřela 18. června 1937 ve Vyškově, osm slezských let nezůstalo pouhou epizodou. Kontakty s českými intelektuály na Opavsku zůstaly nezpřetrhány. O silné vazbě na tamní prostředí svědčí fakt, že roku 1904 Vyhlídal neváhal přerušit svou rekonvalescenci v Dalmácii, aby se zúčastnil oslav padesátiletého jubilea působení Jana Böhma na hrabyňské farnosti. Odchod z Jaktáře, kde čelil každodenním národnostním pŕtkám, zpět do vnitrozemí jako by Vyhlídalovi uvolnil ruce pro rozsáhlou publikační činnost. Vyjma již zmíněných knih o otázce Moravců pokračoval ve vydávání národopisných textů, jimž

se věnoval již během své slezské éry. Pro Vyhlídala, stejně jako pro řadu jeho současníků, národopis nepředstavoval pouze badatelské téma, ale zároveň návrat ke kořenům národa, jeho morální očistu. Ze škály publikací zaměřených na různé aspekty života slezského lidu zmiňme především dvousvazkové kompendium *Naše Slezsko* (Praha, 1900–1901). Uznání si získala i humoristická povídka *Šakandr Strouhal* z roku 1934 zasazená do období první světové války a kritiky srovnávaná s Haškovým Švejkem.

Výčet spolkových a publikačních aktivit pochopitelně nemůže plnohodnotně vykreslit charakter člověka a prostor vyhrazený jubilejní noticce umožňuje pouze stručné shrnutí dlouhé a spletité životní pouti vlasteneckého duchovního. Vyhlídala můžeme vnímat jako vcelku charakteristického představitele jeho generace národně uvědomělých českých kněží, jenž se však vymyká nevšedním rozsahem svých veřejných aktivit. Svou publikační činností dosáhl jistého věhlasu i mimo regiony svého působení. Kromě Opavy, Ostravy a Kravař jeho jméno v současnosti nese i jedna z ulic v Brně.

Závěrem citujme nekrolog neznámého autora, který vyšel dva dny po Vyhlídalově smrti v Lidových novinách: „*Více a více se mluví o potřebě, ba nutnosti československého regionalismu: v hanáckém knězi širokého úsměvu a zdravé krve, Janu Vyhlídalovi, pohřbí zítra ve Vyškově jednoho z nejnadanějších našich regionalistů*“.

Ondřej Kolář

RECENZE

Tereza KOVAŘÍKOVÁ – Pavel MAREK – Ivan PUŠ, *Starostové. Vůdcové nebo služebníci? Role starosty v samosprávě na příkladech Olomouce, Prostějova a Zlína na přelomu 19. a 20. století, Olomouc 2016, 208 s.*

ISBN 978-80-244-5070-4

Jak autoři deklarují v úvodu, kniha je sondou do dějin tří významných moravských měst – Olomouce, Prostějova a Zlína – na přelomu 19. a 20. století. Název pak napovídá, že v centru pozornosti mají být jejich starostové.

Volba měst ani název knihy nejsou zcela bez otazníků. Výběr Olomouce a Prostějova a jejich částečné srovnávání je zcela na místě. Olomouc byla v roce 1910 asi dvaadvacetitisícovým tradičním kulturním, správním a školským centrem, přičemž volební systém založený na zohledňování majetku a vzdělání umožnil německojazyčným elitám kontrolovat radnici. Pevnostní status poměrně dlouho limitoval svobodný rozvoj města, populační vývoj byl ve sledovaném období spíše pomalý. Prostějov se na přelomu 19. a 20. století mohl označovat za nejlidnatější moravské město s „českou“ radnicí, město prodělalo poměrně rychlý demografický a ekonomický rozvoj a v roce 1910 v něm žilo třicet tisíc lidí. Oproti tomu Zlín nebyl na počátku 20. století významným moravským městem, neboť dosáhl sotva čtyřtisícové hranice a jeho bouřlivý rozvoj je spjat až se vzestupem Baťů (jeden z nejznámějších českých podniků I. republiky vděčí za svůj vzestup, což je trochu ironií dějin, obouvaní c. k. armády za Velké války). Vychází tedy otázka, co vedlo k zařazení předválečného Zlína do trojice sledovaných měst? Autoři píší, že „v období od 90. let 19. století do počátku Velké války se v zapadlém maloměstě odehraje mnoho změn, které se stanou nezbytným základem pro poválečný rozvoj v průmyslové centrum a moderní velkoměsto“. Z pohledu recenzenta jsou však popisované změny zcela typické pro řadu (možná většinu) velikostně srovnatelných maloměst – počátky budování komunální infrastruktury, jež byly pomalejší než ve větších městech a bylo větším problémem sehnat potřebné finance, úsilí o otevření měšťanské školy (když už nebyla reálná šance na středoškolský ústav), snaha stát se správním centrem (sídlem okresního soudu).

Zařazení Zlína k Olomouci a Prostějovu působí trochu umělým dojmem, název knihy pak ne zcela či ne dostatečně koreluje s jejím obsahem. Pokud jsou hlavním slovem v titulu knihy starostové, čtenář pravděpodobně očekává, že většina textu bude o nich, že budou středobodem. Informace o starostech se v knize vyskytují, avšak v rozsahu několika stran ke každému městu, jinými slovy, většina textu není bezprostředně o nich, ale o rozvoji města a jeho infrastruktury.

Kapitola o Olomouci představuje dva stěžejní starosty (Josefa von Engela a Karla Brandhubera). Starostové nebyli voleni jen radními (jak je uvedeno na s. 22), nýbrž celým obecním výborem (ten na ustavujícím zasedání po obecních volbách volil starostu i další členy rady). Kapitola zmiňuje zrušení pevnostního statusu a některé významné infrastrukturní stavby, správně vyzdvihuje důležitý moment, a sice dlouholeté úsilí olomoucké radnice o nerozšiřování města (nepřičleňováním českojazyčných předměstských obcí) z nacionálních důvodů. Zajímavé informace přináší rozbor nacionální rétoriky v lokálních novinách. K tomu jedna poznámka – podle autora nebyla většina nacionálně provokativních textů v novinách lokálního významu postihována konfiskacemi kvůli vážnějším záležitostem, kterým se úřady musely věnovat (s. 54). Domnívám se, že primárním důvodem nebyly nedostatečné kapacity (příjemci a schvalovatelé povinných výtisků byly politické úřady v místě vydavatelství, případně státní zastupitelství) a v řadě záležitostí cenzurně zasahovaly i do lokálního tisku (viz bílá místa ve

článcích případně někdy i zabavení celých čísel). Klíčové je spíše pátrat po tom, jaké měly instrukce – co se postihovalo nekompromisněji (např. útoky proti náboženství) a v čem byly úřady trochu benevolentnější či možná spíše taktičtější (zasahování proti každé nacionalistické invektivě by situaci rozjitřováním atmosféry spíše zhoršovalo).

Podkapitola o olomouckém školství obsahuje trefnou poznámku, že z čistě praktického hlediska, tedy jako prostředek komunikace s okolím, nehrál jazyk ve smíšených oblastech tak zásadní roli, jak tvrdili národní aktivisté (s. 55). Oproti tomu pro neznalého čtenáře je trochu zavádějící informace o dvě stránky dále, že „financování menšinových škol, v Olomouci se to týkalo de facto jen české obecné školy, bylo řešeno z velké části ze soukromých zdrojů zřizovatelů školy – Ústřední Matice školské“. Domnívám se, že neměla být opomenuta z hlediska možnosti pro rozvoj českého národního života důležitá informace, že už v 60. letech bylo ve městě zřízeno státní gymnázium s českým vyučovacím jazykem (jeho profesori byli od počátku důležitými pilíři českého společenského a kulturního života). A hlavně, co se české obecné školy týká – je sice pravdou, že po zřízení nové soustavy školství na základě školského zákona z roku 1869 se olomoucká radnice ovládaná německými politickými uskupeními bránila zřízení českojazyčné školy na obecní náklady, ale tento boj prohrála už v roce 1884, tedy prakticky ihned v momentě, kdy byl soudními výroky propojen § 59 říšského školského zákona (veřejná škola musí být zřízena všude tam, kde je v jedné osadě nebo několika osadách položených v obvodu jedné hodiny chůze dle pětiletého průměru více než 40 dětí školou povinných, které musí navštěvovat školu přes hodinu vzdálenou) se třetím odstavcem článku 19 státního základního zákona z roku 1867 uznávající právo každého národa (Volksstamm) na vzdělávání ve své řeči. Ministerstvo kultu a vyučování rozhodlo 30. ledna 1884, že město Olomouc je povinné zřídit veřejnou (tj. komunální) národní školu (Volksschule) s českým vyučovacím jazykem pro děti české mateřské řeči bydlící v Olomouci, a to od počátku školního roku 1884/85. Olomoucká radnice se proti rozhodnutí odvolala ke Správnímu soudnímu dvoru (SSD) s tím, že v obci existuje česká soukromá škola s právem veřejnosti. SSD 3. 7. 1884 stížnost zamítl se zdůvodněním, že pouhá existence soukromé školy nezabavuje obec povinnosti dostát ustanovením Říšského školského zákona. Obec následně musela financovat českou obecnou školu.

Upřesnil bych ještě informaci, že se v případě Olomouce až do roku 1919 (vznik tzv. Velké Olomouce) „jednalo o převážně německé město“ (s. 42). Už samotné termíny „české“ či „německé“ město jsou, zejména v moravském prostředí, dosti ošemetné (města byla nezřídka jazykově smíšená a ne všechno obyvatelstvo je jednoznačně zařaditelné, jak se snažili tvrdit nacionalisté – nejen ti doboví). Navíc, i když opomeneme onu ošemetnost jednoznačné jazykově-národnostní identifikace a vezmeme Olomouc v jejích hranicích před rozšířením z roku 1919, pravděpodobně nebyla ani před válkou převážně německým městem - většina obyvatelstva měla v roce 1910 zapsanu podle tehdejších kritérií ve sčítání lidu německou obcovací řeč, ale při sčítání lidu 1921 byla podle kritéria národnosti napočítána asi třipětinová převaha české (čs.) národnosti.

V kapitole o Prostějově jsou popsány okolnosti před českým politickým převratem na radnici v roce 1892 (samotný převrat, tedy boj ve volbách 1892, již Pavel Marek podrobně rozebral v jiných studiích). Zajímavá je podkapitola „Šedé politické struktury“ analyzující význam občanské strany národní a volebního výboru. V nich byla ujednána či předjednána řada důležitých politických rozhodnutí přijatých následně na radnici.

Výběrovým způsobem je pojat stručný faktografický nástin industrializace města, budování infrastruktury a veřejných staveb, zřizování peněžních ústavů. Vzhledem k progresivnímu vývoji

Prostějova nepřekvapí důležitá úloha podnikatelů v obecním výboru ani to, že starostenský post byl vesměs v rukou „moderních“ profesí: lékárník, podnikatel, právník, lékař.

Jiný charakter Zlína, o němž jsem se již zmínil, měl logicky vliv i na nižší zastoupení vzdělaných a movitých jedinců v lokálním milieu. Místní elity byly tedy méně „elitní“, což se samozřejmě odrazilo na složení obecní samosprávy a možnostech města (finančních, znalostních) pro další rozvoj. Zajímavý (a srovnatelný s řadou dalších obcí) je boj mezi „konzervativci“ a „pokrokáři“ odehrávající se na počátku 20. století, jakož i významná role obecního tajemníka, na kterého museli starostové kvůli vzdělanostnímu a znalostnímu deficitu spoléhat v takové míře, že obec vedl de facto právě on.

Autoři se tu a tam nevyvarovali „primordialistického“ slovníku. Uvedu příklady: 1) „Otevřené zůstává téma národnostně indiferentního obyvatelstva Olomouce, jak Čechů i Němců“ (s. 70). Zde se jedná v podstatě o protimluv – pokud je jedinec národnostně indiferentní, pak není Čech či Němec (maximálně tak českojazyčný či německojazyčný, případně bilingvní Olomoučan či Moravan). 2) „Vlastních Němců nebylo mnoho a většinou se jednalo o odnárodněné Čechy“ (pozn. pod čarou 203) nebo „nacionálně odrodilý starosta Jan Zajíček“ (s. 75) – domnívám se, že pokud se jedná o svobodné rozhodnutí bez nátlaku, byť i ovlivněné oportunistickými důvody, každý člověk má právo svobodné deklarace národnosti (pokud má znalost jazyka a aktuální kulturní vazbu na národnost, k níž se hlásí). Odvozovat národnost jen z původu člověka (jazyka dětství) je svým pojetím zastaralé a pro moravské prostředí 19. století nezřídka i neprůkazné.

Kniha přináší řadu dílčích a zajímavých informací o třech moravských městech v posledních desetiletích před Velkou válkou a životě v nich. Zajisté osloví zejména lokální patrioty. Už vzhledem k limitovanému rozsahu si neklade za cíl poskytnutí veškeré faktografie (jak autoři sami konstatují, knih a studií o těchto městech už vyšla celá řada, takže by to ani nemělo smysl). Kniha tohoto typu má zaujmout ne komplexností faktografie, ale inovativním pohledem (nadhledem), poskytnutím zajímavých propojení a nových úhlů pohledu, zkrátka schopností najít bílá místa a ta vyplnit. Větší míru kýžené originality zde postrádám – obsahuje ze všeho něco (starostové, národnostní konflikty, kultura, infrastruktura, školství, doprava, spolky), ale bez významné přidané hodnoty, která by učiněná zjištění učinila přínosná z hlediska nadlokálního záběru. I v textech o lokálních záležitostech je žádoucí více zapojovat znalosti o procesech směřodatných pro vývoj dobové společnosti a státu.

Pavel Kladiwa

Lenka RYCHTÁŘOVÁ, *Bezruč a umění*, Opava 2016. 224 s.
ISBN. 978-80-87789-36-0

V roce 2017 uplynulo 150 let od narození významné postavy českého literárního světa Petra Bezruče, jehož tvorba zásadním způsobem ovlivnila nejen literární, ale rovněž výtvarnou produkci moderní doby. Zhodnotit fenomén, kterým se Bezruč stal právě na poli umění, si klade za cíl kniha opavské historičky umění Lenky Rychtářové. Jak sama autorka v úvodu uvádí, jde o téma, jemuž dosud nebyla věnována hlubší pozornost a nabízí tak široké možnosti bádání, k nimž má být kniha *Bezruč a umění* „jakýmsi prologem“.¹ Jde však o dílo, které svou obsáhlostí přesahuje takto skromně nastíněný potenciál.

Autorka se v něm soustředí na různá témata, jejichž společným jmenovatelem je tvorba a osobnost Petra Bezruče – v první řadě na ilustrace básnickových děl, jeho portréty, přehled

¹ Rychtářová, Lenka, *Bezruč a umění*, Opava 2016, s. 4.

výtvarníků zabývajících se bezručovskými tématy i vztah samotného básníka k nim, všímá si pozice bezručovského umění ve veřejné sféře i v té soukromé ztělesněné významnými sběrateli bezručian. V tomto duchu strukturuje samotnou knihu, jež při prvním kontaktu zaujme čtenáře svým moderním a vizuálně bohatým zpracováním. Specifický čtvercový formát, využití kvalitního křídového papíru a důraz na doprovodný obrazový materiál odpovídá vysokému standardu kladenému v současnosti na uměnovědnou knižní produkci. Promyšleným je i barevné provedení knihy, a to v kontrastních barvách černé, bílé a červené. Trefně odkazuje na barvy typické pro stěžejní ilustrace Bezručových básní, v čele s Červeným květem, v jehož černobílém grafickém ztvárnění s dominujícím červeným květem kaktusu vytvořil Vojtěch Preissig v roce 1908 „kánon tvorby“ mnohých dalších umělců.²

Pro první a nejobsáhlejší kapitolu knihy o ilustracích Bezručova díla je typická jistá interdisciplinárnost. Přibližuje nejen pozadí vzniku výtvarných děl, ale také jednotlivých vydání básní a jejich osudů, stejně jako osudů jejich autora, zkoušeného proměňujícími se zájmy různých politických režimů. Právě pohled na Petra Bezruče, zhodnocení symbolu, kterým se (de facto nechtěně) stal a související vztah veřejnosti k němu, prochází jako červená niť celou publikací a přenáší ji z roviny uměnovědné i do roviny literární vědy a historie. Posouzení této role i významu Bezručových textů přesahuje čistě formální charakter popisu, kterému se však autorka, mnohdy bohužel, nevyhýbá při rozboru jednotlivých uměleckých děl, jejichž popis místy působí až příliš stroze a formálně.

Takřka monumentálním dojmem ovšem působí katalogové soupisy děl, které ukončují jednotlivé kapitoly, a nabízí tak obsáhlý přehled děl i autorů věnujících se zpracování bezručovských témat. Jejich prostřednictvím autorka vytváří de facto katalog doby a umění ve všech jeho formách a proměnách, přičemž zkoumá postavy jednotlivých umělců – Jožky Barucha, Ferdise Duši, Heleny Salichové a mnohých jiných, jejich přístup k práci s Bezručovými básněmi i postavou básníka samotného, díky čemuž nabízí hlubší pohled i na jejich širší tvorbu a její typické rysy. Zajímavým je přitom vykreslení vztahu Bezruče k daným výtvarníkům, jeho zájmu o vznikající díla, aktivního a mnohdy kritického přístupu k dané tvorbě, což odhaluje specifickou stránku jeho osobnosti, která stojí v jistém kontrastu s Bezručovou snahou o to zůstat spíše pasivním a stranou pozornosti.

Pohled právě na tuto rovinu Bezručovy působnosti a zejména na kult, který se kolem jeho osobnosti vytvořil, nabízí další kapitola věnovaná tématu výtvarného zachycení básníkovu portrétu. Opět jde svým způsobem o zajímavou, interdisciplinární sondu do osudů a myšlenek Petra Bezruče, stejně jako do dobové společenské atmosféry tepající zájmem o výrazné osobnosti, které oslovovaly veřejnost a s nimiž se veřejnost identifikovala. Čtenáře při pročitání popisu „honů“ na skrývajícího se básníka a na zachycení jeho podoby, ať již kresbou či pomocí fotografie, potají, ve skrytu křoví či pod stolem při odpolední kávě, napadají až překvapivé analogie k současné konzumní kultuře bažící po skandálech a odhalených tajemstvích (nejen) významných osobností.

Tato témata rezonují i další kapitolou, která přibližuje druhý, na básníkovi mnohdy nezávislý život Bezručových děl i jeho osobnosti, a to tak, jak jej podle svých potřeb utvářela ve veřejném prostoru společnost. Podoba Bezručových pomníků, jejich umístění i osudy, stejně jako například osudy pomníků T. G. Masaryka, odrážely dění ve společnosti, proměny politických režimů i zájmů, díky kterým se svévolně přetavoval význam básní i Bezručovy osobnosti. Výtvarné umění se tak najednou stává nejen vizuálním ztvárněním textu či postavy samotného

2 Tamtéž, s. 8.

básníka, jeho estetickou oslavou a svobodným uměleckým projevem, ale také nástrojem v rukou dobové propagandy, díky čemuž autorka odkrývá další, významnou vrstvu role umění ve společnosti i důvod, proč je výzkum bezručovských motivů v umění badatelsky nosným a zajímavým tématem.

V poslední kapitole knihy se autorka obrací od veřejného světa opačným směrem, a to k soukromým sběratelům bezručian. Vytváří tak do jisté míry kontrast ke kapitole předchozí, kdy na jedné straně představuje sílu, jakou mělo Bezručovo dílo nikoliv na veřejnost, ale na jednotlivce, i vliv, kteří tito jednotlivci měli na produkci děl spjatých se Slezskými písněmi i Petrem Bezručem. Bohatá tvorba novoročních přání, *ex libris* i podněty k bibliofilským vydáním Bezručova díla, to vše v kontaktu s umělci, nakladateli i Bezručem samotným, představuje další část mozaiky, důležitou pro vykreslení komplexnosti bezručovské látky v umění. Té autorka dosáhla, byť si je sama vědoma omezených výpovědních možností některých témat či lépe řečeno náročnosti spojené s jejich skutečně vyčerpávajícím zpracováním. To však pouze otevírá další možnosti bádání na tomto poli a neubírá nic z faktu, že kniha *Bezruč a umění* není pouhým katalogem výtvarných děl s bezručovskou tematikou, ale je v mnohém těž sondou do různorodosti světa umění a dobového života společnosti.

Veronika Chmelařová

Mahulena NEŠLEHOVÁ (ed.), *Vlastislav Hofman (1884–1964) Pocta invenci – A Tribute to Invention*, Praha 2017, 152 s.

ISBN 978-80-87405-42-0

V roce 2004 proběhla v pražském Obecním domě divácky ne příliš úspěšná výstava věnovaná Vlastislavu Hofmanovi jako architektu, malíři, grafikovi, uměleckoprůmyslovému návrháři, teoretikovi umění a nadto vše význačnému představiteli českého kubismu. Výstavu doprovodila exkluzivní publikace, plnicí dodnes funkci základní monografie o této umělecké osobnosti. O třináct let později zavítala exkluzivní kolekce kreseb, grafík a obrazů, plánů, skic, fotografií a drobných artefaktů z keramiky, kovu nebo skla do Galerie výtvarného umění v Ostravě, kde si ji návštěvníci mohli prohlédnout mezi 27. zářím 2017 a 7. lednem 2018. Předměty zapůjčily veřejné a soukromé instituce z českých zemí i ze zahraničí; pořádající instituce přidala dokumentaci místního krematoria, autorsky spjatého s Hofmanem, žel bohu zbořeného v roce 1979. Katalog vydaný k ostravské výstavě, editorsky připravený Mahulenou Nešlehovou (jež patrně napsala také autorsky neurčené kapitoly) má instruktivní význam: dokumentuje ostravský výstavní projekt a současně skýtá cenné poučení o Hofmanovi ve vztahu k malířství a grafice (Mahulena Nešlehová), pražskému Artělu (Jiří Fronek – Lucie Vlčková), architektuře (Markéta Svobodová), Hofmanově ostravské realizaci (Gabriela Pelikánová), Františku Menclovi coby Hofmanovu spolupracovníku (Jana Trtíková) a v neposlední řadě o umělcově vztahu ke scénografii (Věra Velemanová).

Publikace podává ucelený, bezproblémový obraz Hofmanova života a mnohavrstevného díla. Oporou této bezproblémovosti je operování s některými dnes již přežitými konstrukty. Je to například nadužívání pojmu *avantgarda* – avšak je kubismus a expresionismus skutečně avantgardou? Nebo jiný příklad: v textu se opakovaně připomíná vliv filozofie na architekturu – ale lze tyto dva nespojitelné světy propojovat dokonce v kauzálním vztahu? Jsou připomínána dobová periodika a jejich protagonisté (*Novina*, *Česká kultura*, *Červen*) – ale nebylo by tím spíše užitečné nazírat na architektony názory v průsečíku názorů jiných dobových autorit? A v jakém smyslu těmto článkům otištěným v rozličných často efemérních

periodicích rozumět: jsou Hofmanovy texty v časopisech (v textu jsou označeny jako *progresivní*) komentářem k vlastnímu výtvarnému dílu, jsou svědectvím intelektuální potřeby psát, tj. vyjadřovat se slovem a takto výtvarné dílo rozvést, dát mu pokračování v textech, nebo naopak jde o marketingovou strategii architekta ve smyslu obhajoby díla, jeho dopovězení či vysvětlení? Ono samo zadání, předcházející ostravské výstavě, přináší toto zjednodušení: cílem přece bylo připravit pro laického diváka výstavu o Vlastislavu Hofmanovi a doplnit ji publikací; v podtitulu výstavy / katalogu je navíc slovo *pocta*, což a priori signalizuje bezrozpornou osobnost, jež je hodna úcty, byť s tragickým postskriptem v podobě fotografických a písemných dokumentů, zpřítomňujících rozpadání a demolici krematoria v Moravské Ostravě. Ostatně právě jeho někdejší existence osvětluje smysl výstavy v tomto městě dnes, tj. ve smyslu regionální osvěty. Všechny předměty mají za cíl prezentovat umělcova genia; dokumentární složka je přítomna, avšak jen jako doprovod Hofmanových děl. Kdybychom – ve smyslu titulní *invence* – zadání obrátili či změnili, dospěli bychom k daleko volnějším, interpretačně otevřenějším pojetí, jež by ale také nezbytně vyžadovalo zcela odlišný přístup.

Pokusme se takovou možnost odvratu od bezproblémovosti řečeného nabídnout budoucím badatelům! Odhlédneme-li od dosavadního diskursu, jehož mottem budiž kupříkladu věta „*podněty Worringerových myšlenek padly v případě Vlastislava Hofmana na úrodnou půdu*“ (Mahulena Nešlehová, s. 13), nabídněme představu, že nikoliv cílem, nýbrž východiskem je ona *invence*, tj. nazírejme Vlastislava Hofmana pouze prizmatem jeho díla. Ústřední výtvarný problém, jež vyjadřuje v různých materiálech, technologiích a měřítcích, je problém neklasické monumentality, tj. monumentality, která není odvozena z odkazu klasického starověku, resuscitovaného v renesanci, baroku, klasicismu a neoslozích 19. století. Serialitu dřívů sloupů podléhajících konvenci architektonických řádů Hofman nahradil serialitou břitů či fazet. Utvořil si vizuální konvenci jako alternativu dórských kanelur. Skelet je – věrme zde Hofmanovým vlastním slovům o gotice – *negotický*, tj. není anti-gotický; je komplementární, nikoliv kontradiktorický. Monumentalitě náleží kupole a Hofmanovy návrhy (Ďáblice, Vyšehrad, Moravská Ostrava) jsou variacemi na téma kupolové stavby. Skeletu je vlastní rytmus, který může jít donekonečna; kupoli koncentričnost, směřující k jednomu bodu. A řečeno tradičními kulturně-geografickými opozity, skelet základny náleží germánskému severu, kupole jejího zastřešení románskému jihu. Průčelí z nerealizovaného návrhu na moravskoostravské krematorium je komponováno dle principu symetrie, přičemž k axiále je organizován protipohyb hmot, spějících ve vertikálním směru ke kompozičnímu završení. Je to efekt, jež známe z barokní scénografie (Giuseppe Galli Bibiena), z příležitostných grafických děl s iluzivními architekturami (*castrum doloris*), z nákrešů nebo vyobrazení oltářních architektur nebo chrámových průčelí, z obrazových dokumentů barokních festivit, z plošné projekce konvexně-konkávního vlnění vrcholně barokních fasád. Realizace je ale již dichotomní: „barokní kupole“ má základnu v kubusu se stylizovaným „gotickým“ portálem. Není nic snazšího než připomenout, že Wölfflinovy *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* (1915), postavené na analogických opozitech, které vyšly ve stejné době, v níž se rodily připomínané Hofmanovy architektonické projekty. Avšak bylo by chybou nahradit paušální schéma Worringer – kubismus jiným, neméně paušálním schématem Wölfflin – kubismus; problém je jistě jen hlubší a ponechejme jej k řešení dalším badatelům a interpretům.

Závěrem již pouze doplňme, že publikace s českými texty, přeloženými do angličtiny (Adrian Dean) je obohacena reprodukcemi plánů, kreseb a fotografií uměleckořemeslných

děl. Působivé grafické řešení (Robert V. Novák) kazí fialové tónování fotek ostravské stavby; tady výtvarnému záměru evidentně ustoupila sdělnost. Každopádně cenu publikace tato výtka nesnižuje – ani nesnižuje hodnotu katalogu jako položky v ediční aktivitě Galerie výtvarného umění v Ostravě, která je vskutku příkladná.

Pavel Šopák

11. sjezd českých historiků. Profesionální setkání historiček a historiků České republiky Olomouc, 13. – 15. září 2017

Na podzim se konal již jedenáctý sjezd českých historiček a historiků. Organizace se tentokrát ujala spolu se Sdružením historiků České republiky Univerzita Palackého v Olomouci. Tradiční setkání konající se s jistými přestávkami od roku 1937 každých pět až šest let tak poprvé proběhlo v hanácké metropoli.

Olomoucké setkání se v mnohém lišilo od těch předchozích. Zásadní změnu přinesl už jeho samotný koncept, kterým organizátoři reagovali na výrazný trend současného historického bádání, a sice jeho silně pluralitní charakter. Kromě keynote přednášek a hlavních plenárních sekcí byla vytvořena forma volných kongresových panelů, jejichž tematické zaměření či formu navrhovali účastníci. Výběr příspěvků a témat tak probíhal „zdola“ a přihlásit se či vytvořit samostatný tematický panel mohl kdokoliv, tedy nejen historikové, ale i kolegové z příbuzných oborů.

Tato změna přinesla nebývalý zájem, který projevilo přes 800 účastníků. Sjezd tím nabyl obrovských rozměrů, kdy bylo během tří dnů předneseno téměř 600 příspěvků zaměřených nejen na historii, ale také na etnografii, právo, pedagogiku či muzejnictví.

Podstatnou změnou byla rovněž hojná účast zahraničních hostů. Ačkoliv se na předchozích setkání kolegové z okolních zemí sporadicky objevovali, nikdy tomu nebylo v tak velké míře. V programu bylo možné najít krom jednotlivých cizojazyčných příspěvků také celé panely odehrávající se v anglickém či německém jazyce.

Rozměr celé akce si tak vyžádal pečlivé plánování. Na organizaci se podílelo mimo jiné několik desítek studentů Univerzity Palackého a je třeba konstatovat, že organizačně bylo vše perfektně zvládnuto. Bohužel enormní množství příspěvků si vyžádalo určité kompromisy. Zároveň proto probíhalo vždy několik desítek panelů najednou, což vedlo k silné roztržitosti setkání, nemožnosti účasti na všech panelech a tím i k určitému ztížení tolik potřebné mezioborové diskuze. Určitou fragmentaci bych však považoval pro současné dějepiscevtví za charakteristickou, tudíž i schéma sjezdu svým způsobem demonstrovalo současný stav historické vědy.

Právě o současném stavu historického bádání a jeho společenském poslání promluvila profesorka Lynn Hunt z Univerzity of California, která spolu s profesorem Charlesem Ingrao z Purdue Univerzity přijala pozvání organizátorů a která sjezd zahájila svou přednáškou *Writing History Today: from Postmodern Challenge to Global History*.

Profesorka upozornila na nutnost věnovat více pozornosti historii posledních desetiletí, kdy vlivem postmodernismu došlo k prudkým změnám v přístupu k dějepiscevtví, upustilo se od konceptu národních dějin a došlo až na zpochybnování pojmu pravdy. Zdůraznila, že v poslední době dochází čím dál tím více k účelné desinterpretaci dějin, k jejich zneužívání popularizujícími spisovateli či k jejich přílišnému propojení s politikou. Vyslovila potřebu, aby se historikové plně ujali své společenské role a dokázali tyto negativní momenty nejen rozpoznat, ale také jim účelně čelit.

Jedenáctý ročník sjezdu českých historiček a historiků přinesl mnoho nového. Od otevřeného přístupu, který zúčastněným umožnil nahlédnout na historii z mnoha úhlů pohledu, až po odpoutání se od dosavadního téměř provinciálního charakteru a nakročení vstříc světu. Samotné pozitivní ohlasy účastníků jak na kongres jako takový, tak na skvělou organizaci

jen potvrzují, že se jednalo o krok správným směrem. Zdá se, že česká historická věda je otevřenější, sdílnější, a snad i přístupnější širšímu spektru zájemců. S tím však přichází také nutnost větší obezřetnosti a zodpovědnosti, viz myšlenky vyslovené na přednášce profesorky Lynn Hunt.

Vojtěch Pokorný

Symposium Židé a Morava již po čtyřiaadvacáté Muzeum Kroměřížska, 8. listopadu 2017

Město Kroměříž se ve středu 8. listopadu 2017 stalo již po čtyřiaadvacáté místem konání konference s názvem *Židé a Morava*. Do Muzea Kroměřížska se tentokrát sjeli přednášející z archivů, pracovišť národního památkového ústavu, muzeí, židovských obcí a vysokých škol, aby se společně s domácími a zahraničními posluchači podělili o výsledky svého bádání v oblasti moravských judaik. Ve dvaceti přednesených příspěvcích byla představena témata širšího dosahu (Blanka Soukupová, Fakulta humanitních studií UK v Praze – InSTITUTE tzv. čestného árijství. Pohledy do mentality protektorátní společnosti se zvláštním zřetelem k Moravě; Jan Grisa, Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem – „Dvory knížecí mají židě, pivovar a mlýn.“ Projevy antisemitismu v moravském pivovarnickém prostředí přelomu 19. a 20. století; Jaroslav Klenovský, Židovská obec Brno – Urbanismus moravských židovských čtvrtí; Karel Mlateček, Státní okresní archiv ve Vyškově – Moravské zemské desky jako pramen k dějinám židovského obyvatelstva a Peter Bučka, Žilina – Vznik a vývoj Makabiád v meziválečném období s důrazem na účast a výsledky sportovců z Československa) i mikrosondy zaměřené na působení židovských komunit v konkrétních moravských působištích (Marie Dokoupilová, Muzeum a galerie v Prostějově – Arizace, arizátoři, arizované podniky v Prostějově; Jana Oberreiterová, Národní památkový ústav Brno – Židovské novošlechtické rody v Jevišovicích na Znojemsku; Klára Stehlíková, Ústav pomocných věd historických a archivnictví Masarykovy univerzity, Brno – K hospodářskému působení ivančických a pohořelických Židů v Modřicích v 16. století; David Nehyba, Státní okresní archiv ve Znojmě – Židovská náboženská obec ve Znojmě v prvním desetiletí své existence 1870–1880; Pavel Kocman, Židovské muzeum v Praze – Reflexe židovských osobností a židovské historie v toponomastice, památnících a živé tradici města Mikulova; Petr Pálka, Muzeum Kroměřížska – Židé na Kroměřížsku po II. světové válce; Lenka Hoffmannová, Šumperk – První bat micva po 77 letech v loštické synagoze a osud jedné ze tří loštických tór). Tradičně byl věnován prostor také životním příběhům a nevšedním osudům moravských Židů, zejména v novodobých dějinách (např. Pavel Maňák, Lékařská fakulta Univerzity Palackého v Olomouci – Anny Engelmann, ilustrátorka knih pro děti; Tomáš Hrbek, Židovská obec Olomouc – Ervín Schulhoff v Olomouci v roce 1936; Michaela Běhanová, Moravská zemská knihovna, Brno – Otto Zweig – židovský továrník a skladatel; Kamil Rodan, Slezské zemské muzeum, Opava – Ne zrovna košér praktiky hostinského Haase v ostravské Nové Vsi; Jiří Klimeš, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc – Vyprahlost Sionu? Spor Hirsche B. Fassela s S. R. Hirschem v zrcadle dobových textů; Zora Wörgöter, Muzeum Brněnska-Muzeum v Ivančicích – Sbíрка Arnolda Skutezkého v Moravské galerii v Brně; *Eva Janáčková, Ústav dějin umění Akademie věd České republiky* – Židovští umělci ostravského Kunstringu; Ladislav Soldán, Brno – Židé a antisemitismus u moravských básníků). Prezentovaná témata budou stejně jako v předešlých letech otištěna ve sborníku z konference, podporovaném Nadačním fondem obětí holocaustu, na který se můžeme těšit u příležitosti konání příštího, již pětadvacátého setkání rovněž v Kroměříži.

Kamil Rodan

Pamětní deska Josefu Lukešovi Opava, 25. listopadu 2017

V sobotu 25. listopadu 2017 byla v Opavě odhalena pamětní deska senátora a vrchního soudního rady Josefa Lukeše, mimořádné osobnosti českého kulturního a politického života první poloviny 20. století.

Josef Lukeš se narodil 18. května 1870 v Žerotíně. Gymnazijní studia absolvoval v Přerově, Olomouci a Litomyšli, kde jej ovlivnil zdejší učitel dějepisu a zeměpisu Alois Jirásek. Po maturitě začal studovat práva ve Vídni, ale záhy přestoupil na Karlo-Ferdinandovu univerzitu v Praze, kde se mimo jiné poprvé setkal s T. G. Masarykem, další osobností, jež měla vliv na utváření jeho světonázoru. Po studiích působil v Brně, Uničově, Olomouci, Bohumíně a Moravské Ostravě, až se díky přeložení k zemskému soudu ocitnul roku 1908 v Opavě.

Jako zapálený vlastenec se rychle adaptoval na místní kulturní a politické poměry a aktivně se zapojil do zdejšího veřejného života. Roku 1912 byl za agrární stranu zvolen ve venkovské volební kurii Opava-Bílovec poslancem Slezského zemského sněmu a předsedícím Slezského zemského výboru. Stal se členem a mnohdy také předsedou početného množství spolků. Zasedal ve výboru Sdružení českých zemědělců a venkovanů slezských za Opavsko, Ústřední hospodářské společnosti pro vévodství slezské či v Matici opavské. Předsedal Čtenářskému spolku a Bezručově čítárně a knihovně. Na jaře roku 1918 došlo k jeho jmenování zemským soudním radou. Na sklonku první světové války předsedal pořadatelskému výboru, který zorganizoval 22. 9. 1918 tábor lidu na Ostré hůrce, kde se čeští obyvatelé Rakouského Slezska přihlásili k myšlence vytvoření samostatného československého státu.

Po první světové válce byl jako schopný organizátor, politik a renomovaný odborník na národnostní otázky přizván do řady správních funkcí, a aktivně se tak účastnil státotvorného procesu. Zastával funkci místopředsedy Zemského národního výboru pro Slezsko, předsedal Národnímu výboru pro město Opavu, těšil se členství v Národním výboru v Praze. Po ustanovení Zemské správní komise roku 1919 se stal jejím místopředsedou a předsedou Slezského odboru národní rady československé. Z pozice experta na národní otázky se zúčastnil Pařížské mírové konference, kde předsedal plebiscitní komisi pro rozdělení Těšínska. Zastával post poslance v Revolučním národním shromáždění za agrární stranu a v letech 1920–1929 působil jako senátor Národního shromáždění za Republikánskou stranu českého venkova. Roku 1927 zásadně vystoupil proti sjednocení Moravy a Slezska v rámci územně správní reformy.

I po vzniku Československé republiky zůstal v Opavě a výrazně se podílel na jejím dalším vývoji. Roku 1919 založil České družstvo pro stavbu rodinných domků v Opavě, které vybudovalo na Kylešovském kopci moderní vilovou čtvrť se sokolským stadionem. Inicioval otevření českého učitelského ústavu, střední hospodářské školy či dívčí odborné školy rodinné. Podílel se na založení opavské pobočky Československého zemědělského muzea.

Ačkoliv roku 1930 odešel do výslužby, opět se zapojil do veřejného dění v době ohrožení republiky nacistickým Německem. Ve snaze prokázat neoprávněnost sudetoněmeckých požadavků a zabránění včlenění Opavska do Sudet vedl slezskou delegaci do Prahy i do Berlína. Po zabránění pohraničí zůstal i nadále v Opavě, kde vydával časopis *Věstník české menšiny*. Kvůli jeho protinacistickému vystupování jej roku 1942 zatkl gestapo za velezradu. Byl odsouzen, avšak pro jeho špatný zdravotní stav došlo k odložení trestu, musel ale opustit město. Do konce války tedy pobýval v Šimanově.

Po válce se vrátil zpět do Opavy. Převzal zde finanční referát Ústředního národního výboru a začal opět vykonávat advokátní praxi. Z veřejného života se nadobro stáhnul roku 1947.

Po nastolení komunistického režimu se stal nežádoucí osobou a dožil v ústraní. Zemřel 4. července 1956 v Opavě.

Pamětní deska Josefa Lukeše je příznačně umístěna na budově Zemského archivu v Opavě, tedy v místě, kde Josef Lukeš bydlel a kde také, byť po krátkou dobu, zasedal Slezský zemský sněm. Deska vznikla na objednávku Lukešových potomků v ateliéru akademických sochařů Terezy a Viktora Svatošových v Mokřých Lazcích. Samotný slavnostní akt odhalení proběhl v komorní atmosféře. O odkazu Josefa Lukeše hovořil ředitel Zemského archivu Karel Müller, za rodinu Lukešů pak promluvil architekt, historik architektury a pedagog Zdeněk Lukeš. Opava tak získala další pamětní místo připomínající významnou osobnost s ní spojenou. Je proto s podivem, že se odhalení nezúčastnil žádný zástupce města jako takového.

Vojtěch Pokorný

Konference o historii uměleckoprůmyslových muzeí Victoria and Albert Museum, Londýn, 8. – 9. prosince 2017

Fenomén uměleckoprůmyslových muzeí je neodmyslitelně spjat zejména s posledními třemi dekádami „dlouhého 19. století“. Jejich rozvoj kráčel ruku v ruce s formováním moderní občanské společnosti, jejíž ambice a aspirace se silně promítaly také do podoby muzeí.

O bližší podchycení dané problematiky v širším historickém kontextu usilovala konference *From London to Vienna and Central Europe: Museums of Art & Design in the Habsburg Empire* konaná ve dnech 8. a 9. prosince 2017 v Londýně. Ačkoliv akci organizoval badatelský tým z University of Birmingham pod vedením Mathewa Rampleye, hostitelskou institucí se stalo Victoria and Albert Museum v londýnském Kensingtonu. Volba místa konání nebyla náhodná, ostatně právě zdejší muzeum v polovině 19. století stálo u zrodu konceptu, jenž byl později v různých modifikacích uplatňován v dalších zemích včetně rakousko-uherského soustátí.

Právě teritorium někdejší Podunajské monarchie představovalo primární předmět jednání. V úvodní řeči prof. Ramley nastínil hlavní rysy vývoje uměleckoprůmyslových muzeí a poukázal na některá regionální specifika jednotlivých případů. Následoval referát Magdy Lichner (Iparművészeti Múzeum Budapest) o využití galvanoplastiky v uherském muzejnictví konce 19. století. Text v nepřítomnosti autorky přednesla Nóra Veszprémi. V dalším příspěvku Kathrin Pokorny-Nagel (Museum für angewandte Kunst, Wien) představila Semperovu koncepci ideálního muzea. Alicja Kiliański (Muzeum Narodowe w Krakowie) posluchačům přiblížila osudy zakladatele krakovského průmyslového muzea Adriana Baranieckého. Ágnes Prékopa (Iparművészeti Múzeum Budapest) svůj referát věnovala institucím zaměřeným na vzdělávání v oblasti uměleckého řemesla v Budapešti na přelomu 19. a 20. století. První konferenční den pak uzavřel Miklós Székely (*Magyar Tudományos Akadémia*) s příspěvkem o sbírkách uměleckého řemesla a designu v muzeu v Kluži. Po skončení oficiálního programu měli účastníci možnost navštívit komentovanou prohlídku knihovny hostitelské instituce.

Druhý den zahájila Kateřina Nováková (Severočeské muzeum v Liberci), jež posluchače seznámila s historií liberecké výstavní budovy a konceptem její chystané rekonstrukce. Ondřej Kolář (Slezské zemské muzeum, Opava) podal nástin vývoje muzejnictví v Rakouském, resp. Českém Slezsku do roku 1945 se zaměřením na proměny společenské role muzea. Autorka dalšího příspěvku Ursula Ambrušova (Východoslovenské múzeum, Košice) nebyla řitomna, její pojednání týkající se dějin košického muzea tak bylo přečteno v zastoupení. Tematicky navázala Nóra Veszprémi (University of Birmingham) statí o košických sbírkách užitého umění. Od muzeí umění k samotným umělcům se ve svém textu přesunul Rainald Franz (Museum für angewandte Kunst, Wien), jenž se soustředil na srovnání vídeňské umělecké skupiny Werkstätte a pražského Artělu. Radim Vondráček (Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze) představil svou instituci a některé sbírkové exponáty z počátků její činnosti.

Konferenci uzavřel Markian Prokopovych (University of Birmingham), který shrnul obsah rokování a definoval několik základních tematických okruhů, jež z příspěvků vplynuly a jež se mohou stát základem dalšího bádání. Šlo především o otázku provázanosti muzeí s regionálními i nadregionálními elitami a o vymezení cílových skupin, jimž byla muzea určena. Dnes již relativně dobře zmapované dějiny jednotlivých uměleckoprůmyslových muzeí střední Evropy umožňují vyvodit zobecňující poznatky, díky čemuž se nabízí možnost budoucího komparativního uchopení problematiky formou syntézy. Lze doufat, že tato příležitost nezůstane nevyužita.

Ondřej Kolář

AUTOŘI / AUTHORS

PhDr. Jiří Juchelka, Ph.D. (juchelka@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

Mgr. Monika Hlavatá (hlavatamonca@seznam.cz)
Katedra dějin umění Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Mgr. Lukáš Turoň (lukasturon89@seznam.cz)
Doktorand katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity

Mgr. Ilona Matejko-Peterka, Ph.D. (matejko@szm.cz)
Slezské zemské muzeum

Mgr. Jiří Peterka (j.peterka@zao.archives.cz)
Zemský archiv v Opavě

Mgr. Zdeněk Smolka, Ph.D. (zdenek.smolka@osu.cz)
Katedra české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Ostravské univerzity

